

T.C.
OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

MUSTAFA KUTLU'NUN MAVİ KUŞ ADLI ESERİNİN
DİL İNCELEMESİ
(SES VE BİÇİM BİLGİSİ)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mesut BÜLBÜL

OSMANİYE / 2025

T.C.
OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

MUSTAFA KUTLU’NUN MAVİ KUŞ ADLI ESERİNİN DİL İNCELEMESİ
(SES VE BİÇİM BİLGİSİ)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MESUT BÜLBÜL

Danışman: Prof. Dr. Ahmet DEMİRTAŞ

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Ercan ALKAYA

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Murat DOĞAN

OSMANİYE / 2025

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne;

Mustafa Kutlu'nun Mavi Kuş Adlı Eserinin Dil İncelemesi (Ses ve Biçim Bilgisi) başlıklı çalışma, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Ahmet DEMİRTAŞ

(Danışman)

Üye: Prof. Dr. Ercan ALKAYA

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Murat DOĞAN

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

.../.../2025

Prof. Dr. Eyyup TEL

Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

T.C.
OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK BEYANI FORMU

FORM
TEZLİ YL-27

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Osmaniye

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım; **Mustafa Kutlu'nun Mavi Kuş Adlı Eserinin Dil İncelemesi (Ses ve Biçim Bilgisi)** başlıklı Yüksek Lisans Tez çalışmamda;

- Sunulan verilerin; gerekli izinleri alınmış ve denetimli laboratuvar koşullarında tarafımdan veya ilgili görevlilerce elde edildiğini ya da izin belgesine dayalı olarak ve kaynak göstermek suretiyle kullanıldığını,
- Kullanılan veriler üzerinde herhangi bir değişiklik veya eksiltme yapılmaksızın etik kurallara uygun olarak işlenip sunulduğunu,
- Maddi veya manevi destek sağlamış olan Kurum, Kuruluş ve kişilere destek türü de belirtilerek, varsa proje protokol numarası ile yoksa ismen Ön Söz/Teşekkür Bölümlerinde yer verildiğini,
- Yararlanılan kaynaklara Tez metni içinde atıf göstermek suretiyle değinildiğini ve bunların Kaynaklar Bölümüne eklendiğini,
- Teknik/Bilimsel Eser niteliği taşıyan Tezin özgün parçalarının bir başka ortamdan kopyalanarak alınmadığını ve bu parçaların bir başka Kurum/Kuruluş bünyesinde akademik amaç veya unvan almak amacıyla hiçbir suretle kullanılmadığını ve bir başkasının kullanmasına izin verilmediğini,
- Burada belirttiğim hususların aksinin tespit edilmesi halinde tüm yasal sorumluluğun şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

03/01/2025

İmza

Mesut BÜLBÜL
Öğrenci

ÖĞRENCİ NO	2222107111
ANABİLİM/ ANA SANAT DALI	Türk Dili ve Edebiyatı
PROGRAMI (VARSA)	
ENSTİTÜ KAYIT TARİHİ	05/09/2022

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
80000 Osmaniye / TÜRKİYE

<http://osmaniye.edu.tr/lisansustu>

Tel: +90 328 827 10 00/4107-4006

E-Posta:
lisansustu@osmaniye.edu.tr

ÖZET

MUSTAFA KUTLU'NUN MAVİ KUŞ ADLI ESERİNİN DİL İNCELEMESİ (SES VE BİÇİM BİLGİSİ)

MESUT BÜLBÜL

Yüksek Lisans, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ahmet DEMİRTAŞ

Ocak 2025, 184 sayfa

İnsanlar dil aracılığıyla anlaşır, iletişim kurar, kültürel öğelerini ve birikimlerini gelecek nesillere aktarırlar. Dil, bir milleti diğer milletlerden ayıran en önemli unsurdur. Her dilin kendine özgü dilsel özellikleri vardır. Türk dilinin de diğer dillerden ayrılan birtakım dilsel özellikleri söz konusudur.

Dildeki gelişimler, değişimler ve etkileşimlerin geçmişten günümüze kadar hangi süreçlerden geçtiğini yazılı metinlerden tespit etmek mümkündür. Bunu belirlemek için yazılı eserlerin dil özelliklerinin incelenmesi gerekir.

Bir dildeki sözcükler köklerden ve eklerden oluşmaktadır. Kökler ve ekler ise seslerden meydana gelmektedir. Köklerin ve eklerin bir araya gelmesi, seslerin bu duruma etkisi rastgele değildir. Bir metnin dil incelemesinde ses bilgisinin ve biçim bilgisinin ayrı ayrı incelenmesi gerekmektedir.

Çalışmada Mustafa Kutlu'nun Mavi Kuş adındaki eserinin dil özelliklerinden ses ve biçim bilgisi incelenmiştir. Üç kısımdan meydana gelen çalışmanın birinci bölümü olan giriş bölümünde Mustafa Kutlu hakkında bilgi, Kutlu'nun eserleri, çalışmaya konu olan Mavi Kuş adlı eser hakkında bilgi, çalışmanın önemi, amacı ve yöntemi bulunmaktadır. İkinci bölümde Mavi Kuş adlı eserin dil incelemesi ses ve biçim bilgisi açılarından incelenmiştir. Eserin ses ve biçim bilgisi başlıklar halinde sınıflandırılmış, açıklanmış ve örneklendirilmiştir. Üçüncü bölüm olan sonuç bölümünde ise eserin dil incelemesi ile ilgili bir sonuca varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Mustafa Kutlu, Mavi Kuş, dil incelemesi, ses bilgisi, biçim bilgisi.

ABSTRACT**LANGUAGE ANALYSIS OF MUSTAFA KUTLU'S WORK CALLED
MAVİ KUŞ (PHONETICS AND MORPHOLOGY)****MESUT BÜLBÜL****Master's, Turkish Language and Literature Department****Advisor: Prof. Dr. Ahmet DEMİRTAŞ****January 2025, 184 pages**

People understand and communicate through language and pass on their cultural elements and knowledge to future generations. Language is the most important element that distinguishes a nation from other nations. Every language has its own linguistic features. The Turkish language also has some linguistic features that distinguish it from other languages.

It is possible to determine from written texts what processes the developments, changes and interactions in the language have gone through from past to present. To determine this, the linguistic features of written works need to be examined.

Words in a language consist of roots and suffixes. Roots and suffixes consist of sounds. The combination of roots and suffixes and the effect of sounds on this situation are not random. In the linguistic analysis of a text, phonology and morphology must be examined separately.

In the study, phonetics and morphology from the linguistic features of Mustafa Kutlu's work called Mavi Kuş were examined. In the introduction which is the first part of the study consisting of three parts, there is information about Mustafa Kutlu, Kutlu's works, information about the work called Mavi Kuş, which is the subject of the study the importance, purpose and method of the study. In the second part the linguistic analysis of the work called Mavi Kuş was examined in terms of phonetics and morphology. The phonetic and morphological information of the work is classified under headings, explained and exemplified. In the third part the conclusion, a conclusion was reached regarding the language analysis of the work.

Keywords: Mustafa Kutlu, Mavi Kuş, language analysis, phonetics, morphology.

ÖN SÖZ

İnsan, duyguları ve düşünceleri olan bir varlıktır. Bu duyguları ve düşünceleri ifade etmenin en iyi ve etkili yolu dili çok iyi bir şekilde kullanmaktır. Konuşarak veya yazarak dili kullanan insanın ihtiyaçları, istekleri ve yaşam süreçleri değiştikçe dili de gelişmekte ve değişmektedir. Bu gelişimin ve değişimin izlerini edebî eserlerde görmek mümkündür.

Diller konuşma dili ve yazı dili olarak iki ana koldan varlığını devam ettirir. Bir sözcüğün farklı söyleyişleri konuşma dilinde daha fazladır. Bu durum konuşma dilinde farklı ağızların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yazı dilinde hem var olan ses ve biçim özelliklerini hem de konuşma dilinin ses ve biçim özelliklerinin yazı diline yansımalarını incelemek dilcilerin en önemli görevlerindendir.

Sesler sözcükleri ve ekleri, sözcükler sözcük gruplarını, sözcük grupları cümleleri, cümleler paragrafları, paragraflar bölümleri, bölümler de metinleri/eserleri meydana getirir. Metinlerin/eserlerin dil incelemesi çalışmalarında eserin ses ve biçim özelliklerini ortaya koymak ve bir sonuca ulaşmak yazarın dili kullanma gücünü ve dilin kullanılışlılığını belirleme açısından önemlidir.

Türkiye Türkçesinin ses bilgisi ve biçim bilgisi özellikleri, Türk hikâyeciliğinin günümüzdeki önemli yazarlardan biri olan Mustafa Kutlu'nun Mavi Kuş adlı eserinde tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünün olduğu birinci bölümde Mustafa Kutlu'nun hayatı ve edebî yönü ile ilgili bilgi verilmiş, eserleri türlerine göre sınıflandırılmış, dil incelemesinin yapıldığı Mavi Kuş adlı eser hakkında bilgi verilmiş, çalışmanın önemi, amacı ve yöntemi ile ilgili bilgiler verilmiştir. Dil incelemesi olan ikinci bölümde Mavi Kuş adlı eserin ses bilgisi ve biçim bilgisi ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Sonuç bölümü olan üçüncü bölümde ise dil incelemesi yapılan eserin ses bilgisi ve biçim bilgisi özelliklerinin temsili değerlendirilmiş, eserle ilgili elde edilen sonuçlar verilmiştir.

Bu çalışmada bilgi ve deneyimlerinden istifade ettiğim çok değerli danışman hocam Sayın Prof. Dr. Ahmet DEMİRTAŞ'a, her zaman yanımda olan aileme teşekkür ederim. Ayrıca bu çalışmanın Türk dili alanında yapılacak çalışmalara yararlı olmasını dilerim.

Mesut BÜLBÜL

Osmaniye / 2025

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ.....	vi
KISALTMALAR VE İŞARETLER.....	xii

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Mustafa Kutlu'nun Hayat Hikâyesi ve Eserleri	2
1.2. Çalışmaya Konu Olan Mavi Kuş Adlı Eser	4
1.3. Çalışmanın Önemi ve Amacı	5
1.4. Yöntem	6

BÖLÜM II

DİL İNCELEMESİ

2.1. Ses Bilgisi	8
2.1.1. Ses Uyumları	9
2.1.1.1. Ünlü Uyumları	9
2.1.1.1.1. Artlık-Önlük Uyumu	9
2.1.1.1.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu	11
2.1.1.2. Ünsüz Uyumu	11
2.1.2. Ses Olayları	12
2.1.2.1. Ses Türemesi	12
2.1.2.1.1. Ünlü Türemesi	13
2.1.2.1.1.1. Ön Seste Ünlü Türemesi	13
2.1.2.1.1.2. İç Seste Ünlü Türemesi	13
2.1.2.1.2. Ünsüz Türemesi	14
2.1.2.1.2.1. Ön Seste Ünsüz Türemesi	14
2.1.2.1.2.2. İç Seste Ünsüz Türemesi	15
2.1.2.1.2.3. Ünsüz İkizleşmesi	16
2.1.2.1.2.4. Son Seste Ünsüz Türemesi	16
2.1.2.2. Ses Düşmesi	17
2.1.2.2.1. Ünlü Düşmesi	17
2.1.2.2.1.1. Ön Seste Ünlü Düşmesi	17
2.1.2.2.1.2. İç Seste Ünlü Düşmesi	17
2.1.2.2.1.3. Son Seste Ünlü Düşmesi	20
2.1.2.2.2. Ünsüz Düşmesi	20
2.1.2.2.2.1. Ön Seste Ünsüz Düşmesi	20
2.1.2.2.2.2. İç Seste Ünsüz Düşmesi	21

2.1.2.2.2.3. Son Seste Ünsüz Düşmesi.....	21
2.1.2.2.2.4. Ünsüz Tekleşmesi.....	22
2.1.2.2.2.4.1. İç Seste Ünsüz Tekleşmesi	22
2.1.2.2.2.4.2. Son Seste Ünsüz Tekleşmesi	22
2.1.2.3. Hece Düşmesi	23
2.1.2.4. Kaynaşma	23
2.1.2.5. Göçüşme.....	23
2.1.2.6. Aykırılmaşma	24
2.1.2.7. Ses Benzeşmesi.....	25
2.1.2.7.1. Derecesine Göre Benzeşme	25
2.1.2.7.1.1. Tam Benzeşme	25
2.1.2.7.1.2. Yarım Benzeşme	26
2.1.2.7.2. Yerine Göre Benzeşme	26
2.1.2.7.2.1. Yakın Benzeşme	27
2.1.2.7.2.2. Uzak Benzeşme	27
2.1.2.7.3. Yönüne Göre Benzeşme	27
2.1.2.7.3.1. İlerleyici Benzeşme	27
2.1.2.7.3.2. Gerileyici Benzeşme	28
2.1.2.7.4. Ton/Seda Bakımından Benzeşme.....	28
2.1.2.7.4.1. Tonlulaşma Bakımından Benzeşme.....	28
2.1.2.7.4.2. Tonsuzlaşma Bakımından Benzeşme	29
2.1.2.7.5. Oluşum Noktası Bakımından Benzeşme	29
2.1.2.7.6. Yuvarlaklık-Düzlük Yönünden Benzeşme	30
2.1.2.7.6.1. Düzlük Bakımından Benzeşme	30
2.1.2.7.6.2. Yuvarlaklık Bakımından Benzeşme	30
2.1.2.8. Ses Değişimleri	30
2.1.2.8.1. Ünlü Değişimleri	31
2.1.2.8.1.1. Ünlü Daralması.....	31
2.1.2.8.1.2. Ünlü Düzleşmesi	33
2.1.2.8.1.3. Ünlü Yuvarlaklaşması.....	33
2.1.2.8.1.4. Ünlü Genişlemesi	34
2.1.2.8.1.5. Ünlü Artlaşması.....	34
2.1.2.8.1.6. Ünlü Önleşmesi	35
2.1.2.8.2. Ünsüz Değişimleri	35
2.1.2.8.2.1. Tonlulaşma.....	35
2.1.2.8.2.1.1. Ön Seste Tonlulaşma	35

2.1.2.8.2.1.2. İç Seste Tonlulaşma	36
2.1.2.8.2.2. Tonsuzlaşma	37
2.1.2.8.2.2.1. Ön Seste Tonsuzlaşma	37
2.1.2.8.2.2.2. İç Seste Tonsuzlaşma	37
2.1.2.8.2.2.3. Son Seste Tonsuzlaşma	38
2.1.2.8.2.3. Dudaksıllaşma	38
2.1.2.8.2.4. Sızıcılaşma	39
2.1.2.8.2.5. Akıcılaşma	39
2.2. Biçim Bilgisi	40
2.2.1. Adlar ve Ad Soylu Sözcükler	41
2.2.1.1. Adlar	41
2.2.1.1.1. Varlıklara Verilişine Göre Adlar	42
2.2.1.1.1.1. Özel Adlar	42
2.2.1.1.1.2. Tür Adları	45
2.2.1.1.2. Sayısına Göre Adlar	48
2.2.1.1.2.1. Tekil Adlar	48
2.2.1.1.2.2. Çoğul Adlar	48
2.2.1.1.2.3. Topluluk Adları	49
2.2.1.1.3. Zihinde Oluş Biçimine Göre Adlar	49
2.2.1.1.3.1. Somut Adlar	49
2.2.1.1.3.2. Soyut Adlar	50
2.2.1.1.4. Yapılarına Göre Adlar	50
2.2.1.1.4.1. Basit Adlar	50
2.2.1.1.4.2. Türemiş Adlar	51
2.2.1.1.4.3. Birleşik Adlar	51
2.2.1.1.5. Ad İşletme Ekleri	53
2.2.1.1.5.1. Çokluk Eki	53
2.2.1.1.5.2. İyelik Ekleri	54
2.2.1.1.5.3. Ad Durumu Ekleri	55
2.2.1.1.5.3.1. Yalın Durum	56
2.2.1.1.5.3.2. İlgı Durum Eki	56
2.2.1.1.5.3.3. Belirtme Durumu	57
2.2.1.1.5.3.4. Yönelme Durumu	57
2.2.1.1.5.3.5. Bulunma Durumu	58
2.2.1.1.5.3.6. Ayrılma Durumu	58
2.2.1.1.5.3.7. Vasıta Durumu	59

2.2.1.1.5.3.8. Eşitlik Durumu	59
2.2.1.1.5.4. Aitlik Eki.....	60
2.2.1.1.5.5. Ad Soru Eki.....	60
2.2.1.1.6. Ad Yapım Ekleri	61
2.2.1.1.6.1. Addan Ad Yapan Ekler	61
2.2.1.1.6.2. Fiilden Ad Yapan Ekler	69
2.2.1.1.6.2.1. Sıfat-Fiil Ekleri	77
2.2.1.1.6.2.2. Zarf-Fiil Ekleri.....	81
2.2.1.2. Sıfatlar	86
2.2.1.2.1. Niteleme Sıfatları	87
2.2.1.2.2. Belirtme Sıfatları.....	88
2.2.1.2.2.1. İşaret Sıfatları	89
2.2.1.2.2.2. Sayı Sıfatları.....	90
2.2.1.2.2.3. Belirsizlik Sıfatları.....	91
2.2.1.2.2.4. Soru Sıfatları	92
2.2.1.3. Zamirler	93
2.2.1.3.1. Şahıs Zamiri.....	93
2.2.1.3.2. Dönüşlülük Zamiri	95
2.2.1.3.3. İşaret Zamiri.....	95
2.2.1.3.4. Belirsizlik Zamirleri	96
2.2.1.3.5. Soru Zamiri	97
2.2.1.4. Zarflar.....	98
2.2.1.4.1. Zaman Zarfları	98
2.2.1.4.2. Durum Zarfları	99
2.2.1.4.3. Miktar Zarfları	102
2.2.1.4.4. Yön-Yer Zarfları	102
2.2.1.4.5. Soru Zarfları.....	103
2.2.2. Fiiller	104
2.2.2.1. Fiil Çekimi.....	104
2.2.2.1.1. Fiil İşletme Ekleri.....	104
2.2.2.1.1.1. Şahıs Ekleri	104
2.2.2.1.1.2. Bildirme Kipleri	109
2.2.2.1.1.2.1. Görülen/Bilinen Geçmiş Zaman Kipi	109
2.2.2.1.1.2.2. Öğrenilen/Duyulan Geçmiş Zaman Kipi.....	111
2.2.2.1.1.2.3. Şimdiki Zaman Kipi.....	112
2.2.2.1.1.2.4. Gelecek Zaman Kipi	114

2.2.2.1.1.2.5. Geniş Zaman Kipi	116
2.2.2.1.1.3. Tasarlama Kipleri	118
2.2.2.1.1.3.1. İstek Kipi	118
2.2.2.1.1.3.2. Gereklilik Kipi	118
2.2.2.1.1.3.3. Şart Kipi	120
2.2.2.1.1.3.4. Emir Kipi	121
2.2.2.1.1.4. Çekimli Fiillerde Olumsuzluk	122
2.2.2.1.1.5. Çekimli Fiillerde Soru	123
2.2.2.2. Cevherî Fiil	124
2.2.2.2.1. Cevherî Fiilin Basit Çekimi	125
2.2.2.2.2. Fiillerin Birleşik Çekimi	126
2.2.2.3. Yapılarına Göre Fiiller	132
2.2.2.3.1. Basit Fiiller	132
2.2.2.3.2. Türemiş Fiiller	133
2.2.2.3.3. Birleşik Fiiller	133
2.2.2.4. Fiil Yapım Ekleri	139
2.2.2.4.1. Addan Fiil Yapan Ekler	139
2.2.2.4.2. Fiilden Fiil Yapan Ekler	143
2.2.2.5. Çatısına Göre Fiiller	148
2.2.2.5.1. Nesnesine Göre Fiiller	148
2.2.2.5.1.1. Geçişli Fiiller	148
2.2.2.5.1.2. Geçişsiz Fiiller	149
2.2.2.5.2. Öznesine Göre Fiiller	149
2.2.2.5.2.1. Etken Fiiller	149
2.2.2.5.2.2. Edilgen Fiiller	150
2.2.2.5.2.3. Dönüştürücü Fiiller	150
2.2.2.5.2.4. İşteş Fiiller	151
2.2.2.5.2.5. Ettirgen Fiiller	151
2.2.3. Edatlar	152
2.2.3.1. Çekim Edatları	152
2.2.3.2. Bağlama Edatları	158
2.2.3.3. Ünlem Edatları	168

BÖLÜM III SONUÇ VE ÖNERİLER

SONUÇ VE ÖNERİLER	174
KAYNAKÇA	179
ÖZ GEÇMİŞ	184

KISALTMALAR VE İŞARETLER

Ağ.	Ağızlarda
Ar.	Arapça
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
ET	Eski Türkçe
Far.	Farsça
Fr.	Fransızca
İt.	İtalyanca
OT	Orta Türkçe
S.	Sayı
s.	Sayfa
TDK	Türk Dil Kurumu
TT	Türkiye Türkçesi
vb.	ve benzeri
Yu.	Yunanca
Ø	Biçim birimin bulunmadığını gösterir.
>	Son biçim olduğunu gösterir.
+	Ada bağlanmayı gösterir.
-	Fiile bağlanmayı gösterir.
/	Bir biçim birimin ses olarak farklı biçimlerini gösterir.
//	Sesbirimlerin gösterilmesinde kullanılır.

BÖLÜM I

GİRİŞ

İnsanlar birbiriyle çeşitli şekillerde iletişim kurarlar. Bu iletişim kurma şekillerinden biri de dildir. Dil aracılığıyla insanlar duygu ve düşüncelerini birbirine aktarırlar. Aynı zamanda bir toplumun kültürel özellikleri, yaşam şekilleri, inançları, duygu ve düşünceleri de dil aracılığıyla ifade edilir ve gelecek nesillere aktarılır.

Bir dil, zaman içerisinde gelişir ve zenginleşir. Zamanla gelişen ve zenginleşen dil canlılığını ve varlığını toplum içinde devam ettirir. Tarihte aynı coğrafyayı paylaşan, iç içe ya da yan yana yaşayan topluluklar arasında ticaret, komşuluk, kültürel ve turizm ilişkileri nedeniyle dil ilişkileri de gerçekleşmiştir (Buran, 2006, s. 21). Dillerdeki şivelerin ve ağızların ortaya çıkmasına bu durum da etki edebilmektedir.

Dillerin kendine has bazı kaideleri bulunur. Diller bu kaideler çerçevesinde gelişimini ve değişimini gerçekleştirir. Dillerin oluşumunda o dili konuşan halkların varlık ve kavramları, duygu ve düşünceleri aynı ses birlikleriyle ifade etmeleri esastır. Çünkü dil, birçok sesin belli kurallar ile bir araya getirilmesiyle oluşur. İnsanların iletişiminde doğal bir araç olan dil, belli kaideler etrafında gelişimini devam ettirmektedir. İnşası geçmiş, eski ve bilinmeyen bir zamanda gizli bir şekilde anlaşılabilir olarak oluşturulmuştur (Ergin, 2021, s. 25).

Diller, konuşma dili ve yazı dili olarak varlıklarını çift yönlü olarak devam ettirir. Konuşma dilinde sözcüklerin farklı kullanım şekilleri yazı dilini besler. Bir dildeki ağızların canlılığı ne derecede fazla ise o dilin gelişimi ve lehçeleşme süreci de o derecede hızlı olabilir. “Dildeki değişim konuşma dilinde yazı diline nazaran daha hızlı olur. Yazı dilinin durağan, konuşma dilinin ise dinamik olması nedeniyle zamanla yazımla söyleyiş arasındaki uçurum büyür ve yazı dilinde reform yapma ihtiyacı ortaya çıkar.” (Demir, Yılmaz ve Pilancı, 2011, s. 8).

Yazı dilini besleyen konuşma dilinin söyleyiş gücü edebî eserlere de yansıyabilmektedir. Edebî eserler, yazılı kaynak olarak bir dilin çok önemli referanslarıdır. Dillerin gelişimini ve değişimini devam ettirmesinde, gelecek nesillere aktarılmasında edebî eserlerin çok büyük bir rolü söz konusudur. Çünkü dil, varlığını tam olarak edebî eserler ile devam ettirebilir.

Konuşma ve yazı dilinde anlatımın etkili, anlaşılır ve doğru bir şekilde ifade edilebilmesi dil kullanıcılarından beklenen bir davranıştır. Özellikle yazı dilinde yazarlar ve şairler duygu ve düşüncelerini ifade ederken dilin kendine özgü unsurlarını eserlerine yansıtabilmelidir.

Yazılı her edebî eserin bir yazanı vardır. Dile ve topluma karşı sorumluluğu olan yazarların hem dilin iyi kullanımına hem de dilin gelişimine büyük katkısı vardır. Yazma eylemini gerçekleştiren yazar, kullandığı dilin özelliklerini eserine yansıttığı ölçüde başarılı olur.

Türk dilinin geçmişten günümüze kadar gelişiminde, kullanımında, etkileşiminde, özelliklerinin tespit edilmesinde sözlü ürünlerin yanı sıra yazılı ürünlerin çok büyük bir yeri ve önemi vardır. Türk dilini metin olarak yazılı bir şekilde takip edebildiğimiz Göktürk yazıtlarıyla başlayan süreç günümüzde yazılan eserlerle devam etmektedir. Günümüz yazarlarından Mustafa Kutlu'nun Mavi Kuş adlı eseri de yazılı edebî ürünlerden biridir. Mustafa Kutlu'nun dili kullanma gücünün ortaya çıkarılması için Mavi Kuş adlı eserin dil incelemesi yapılmıştır. Mavi Kuş adlı eser ses bilgisi ve biçim bilgisi açılarından incelenmiş ve bir sonuca varılmıştır.

1.1. Mustafa Kutlu'nun Hayat Hikâyesi ve Eserleri

Kutlu, Türk dilinin günümüzdeki en önemli yazarlarından biridir. Birçok eser vererek adından söz ettirmiştir.

Kutlu 6 Mart 1947 tarihinde Erzincan ilinin İliç ilçesinde doğmuştur. İlkokul, ortaokul ve liseyi Erzincan'da tamamlamıştır. Ortaokulda okurken babasını kaybetmiştir. Atatürk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden 1968'de mezun olmuştur. Fakültede kendilerinden ders aldığı hocaları Kaya Bilgegil, Selahattin Olcay, Orhan Okay, Niyazi Akı, Haluk İpekten, Muhan Bali, Hüseyin Ayan, Bilge Seyidoğlu'dur (Dergâh, 2024). Üniversiteden mezun olduktan sonra Tunceli Lisesinde, İstanbul'un Vefa Poyraz Lisesinde Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenliği yapmıştır. 1974'te öğretmenlikten ayrılarak yayıncılığa başlamıştır. Dergâh Yayınları'nda çalışmaya başlamıştır. Hareket dergisinde hikâyeleri yayımlamıştır. Daha sonraki yıllarda (1979-1982) Hareket dergisinin yazı müdürlüğünü yapmıştır. Aynı zamanda Yönelişler, Hisar, Adımlar, Düşünce, Türk Edebiyatı gibi dergilerde yazılar yazmıştır. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi

yayınının kurul heyetinde çalışmış, ansiklopedinin yayın yönetmenliğini de yapmıştır. Mart 1990'dan Ocak 2016'ya kadar Dergâh Dergisi'nin Genel Yayın Yönetmenliğinde bulunmuştur. Hayatta olan Kutlu, halen yazarlığa devam etmektedir.

Hikâyelerinde genellikle Anadolu insanının yaşamına yer vermiştir. Kutlu'nun yazarlık yaşamı Türklerin taşradan şehre göçünün başladığı son yarım yüzyılın sosyal hareketliliğinin içinde şekillenmiştir (Ayçıl, 2012, s. 48). Hikâyelerinde kendine özgü bir cümle yapısı vardır. Doğu ve batı hikâyeciliğini eserlerinde birleştirmiştir. Kutlu az bir söz ile çok şeyler anlatmayı asıl alan doğu hikâyeciliğinin anlayışını daha da geliştirip modern hikâyeciliğin bazı tekniklerini de katarak kendine özgü bir üslup oluşturmayı başarmış bir yazardır (Coşkun, 2005b, s. 14). Hikâyelerinde halk söyleyişlerinden, atasözlerinden, deyimlerden ve kalıp sözlerden faydalanmıştır. Hatta bazı hikâyelerinde şairlerin şiirlerine de yer vermiştir. Hikâyelerinde zaman zaman şive ve ağızlardaki sözcükleri de kullanmıştır.

Hikâyelerini genellikle kıssadan hisse çıkarma anlayışıyla kurgulamıştır. İbret unsurunu ön planda tutmuştur. Hikâyelerinde olayların akışına uygun olarak doğayı, çevreyi, yaşam yerlerini ve bireyi ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. “Mustafa Kutlu'nun, hikâyeleri teknik bakımdan şark hikâyeciliğine ait kıssadan hisse çıkarma anlatım şekline yakın olmakla beraber, hikâyelerinde gerek tabiat izlenimleri gerek bireyin iç dünyasına ait muhasebeler açısından ayrıntılara önem vermesiyle de Sait Faik'in hikâyeciliğine yakın bir yerde durmaktadır.” (Lekesiz, 2000, s. 136).

Günümüz modern Türk edebiyatı hikâyeciliğinin önde gelen temsilcilerinden biri olarak bilinen Mustafa Kutlu, hikâyeleri kendine özgü, başarılı bir üslupla yazmıştır. Hikâyelerinde geçmişle günümüz arasında bağ kurmaya çalışmış, iç diyalogları başarılı bir şekilde yansıtmıştır. Mustafa Kutlu yazarlığını, günümüz hikâyecisi olarak geçmişe bir yerinden bağlanmaya, geleneği araştırmaya çalıştım (Tosun, 2004, s. 118). diyerek ifade etmiştir.

Hikâye yazarı olarak bilinen Mustafa Kutlu hikâye dışında deneme ve inceleme alanlarında da kitaplar yazmıştır. Kutlu, televizyon ve sinema ile ilgilenip senaryolar yazmış, Uzun Hikâye filme aktarılırken de senaryoda etkisi olmuş, televizyon programları da yapmıştır (Khan, 2014, s. 4).

Mustafa Kutlu'nun eserleri şunlardır:

Hikâye Kitapları

1. Gönül İşi, 2. Ortadaki Adam, 3. Yokuşa Akan Sular, 4. Ya Tahammül Ya Sefer, 5. Bu Böyledir, 6. Sır, 7. Yoksulluk İçimizde, 8. Arka Kapak Yazıları, 9. Hüzün ve Tesadüf, 10. Uzun Hikâye, 11. Beyhude Ömrüm, 12. Mavi Kuş, 13. Tufandan Önce, 14. Rüzgârlı Pazar, 15. Chef, 16. Menekşeli Mektup, 17. Kapıları Açmak, 18. Huzursuz Bacak, 19. Tahir Sami Bey'in Özel Hayatı, 20. Zafer yahut Hiç, 21. Hayat Güzeldir, 22. Anadolu Yakası, 23. Sıradışı Bir Ödül Töreni, 24. Nur, 25. Tirende Bir Keman, 26. Hesap Günü, 27. Sevincini Bulmak, 28. İyiler Ölmez, 28. Tarla Kuşunun Sesi.

Deneme Kitapları

1. Şehir Mektupları, 2. Yoksulluk Kitabı, 3. Akasya ve Mandolin, 4. Vatan yahut İnternet, 5. Dem Bu Demdir, 6. İlmihal yahut Arzuhal 7. Vitrinde Olmak, 8. Bir Demet İstanbul, 9. Fırtınayı Kucaklamak, 10. Kalbin Sesi ile Toprağa Dönüş, 11. Akıntıya Karşı.

Değerlendirme Kitapları

1. Sabahattin Ali, 2. Sait Faik'in Hikâye Dünyası.

1.2. Çalışmaya Konu Olan Mavi Kuş Adlı Eser

Mustafa Kutlu, Mavi Kuş adlı eserini 2002 yılında yazmıştır. Eserin 1. baskısı Eylül 2002'de, son baskısı olan 48. baskısı ise Mart 2024'te yapılmıştır. 210 sayfa olan eser Dergâh Yayınları tarafından basılmıştır.

Mavi Kuş adlı eser romanla hikâye arasında olan bir eserdir. Yazar Kutlu, Mavi Kuş adlı eserinde eserini şu ifadelerle dile getirmiştir: “Bu, hikâye ile roman arasında bir kitap. Kayda-kuyda bağlı. Girişi-gelişmesi-sonucu var. Altyapısı-üstyapısı, çatısı, bacası var. Göstereni, gösterileni, imi, timi var.” (Kutlu, 2022, s. 17-18).

Eserde Mavi Kuş adlı bir otobüs ile kasabadan istasyona kadar yapılan maceralı bir yolculuk anlatılmaktadır. Mavi Kuş üstünde beyaz bir kuşun resminin

olduğu, mavi renkte, eski model bir otobüstür. Deli Kenan otobüsün şoförü, muavini Seyfi, yolcuları iki turist ve rehber Gül, Beşir Ağa ve Kahyası, polis olduğu sonradan anlaşılan Kemal, hasta bir eş ve bir köylü, Murat öğretmen ve eşi Neşe, kuyumcu Nazım Efendi, bir mahkûm ile iki jandarma, Doktor Yahya, silahlı iki kişi, otobüsün üstündeki bagaja gizli bir şekilde binen delikanlı Erol eserin baş kahramanları olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserde gerçek hayat ile oyun birleştirilerek verilmiştir. Bu durumu okuyucu eserin sonunda anlamaktadır. Eserde aslında bir film sahnesi canlandırılmış, gerçek hayat ile oyun birleştirilerek (Coşkun, 2005a, s. 30). okuyucuya sunulmuştur.

Eser dil incelemesi yönünden zengin bir içeriğe sahiptir. Eserde ses olaylarının, yapım eklerinin ve işletme eklerinin, sözcük türlerinin birçok örneği mevcuttur. Yazar eserin edebî yönünü güçlü kılmak için birçok deyim, atasözü, şiirlerden alıntılar, mecazlar, argo ifadeler vb. söz varlığı unsurlarını kullanmıştır. Yazar; eserde anlaşılır ve sade bir dil kullanmış, yer yer konuşma dilinden alıntılara, ağız ifadelerine ve yabancı dilden cümlelere yer vermiştir. Eserde kısa ve yalın cümlelerden oluşan bir üslup söz konusudur.

1.3. Çalışmanın Önemi ve Amacı

Yazma ve konuşma aracı olarak kullanılan sözcükler seslerden oluşmaktadır. Sesler sözcük köklerini ve ekleri oluştururken ses ile ilgili bazı dilbilgisel hususlar ortaya çıkabilir. Sözcüğün hem kökünde meydana gelen ses özellikleri hem de eklerin sözcüğe eklenmesi esnasında meydana gelen özellikler sondan eklemeli bir dil olan Türk dilinin kullanımı açısından son derece önemlidir.

Anlamlı veya görevli sözcüklerin metin içinde birbiriyle ilişkisini, sözcüklerin tek başına veya birlikte kullanımını tespit etmek eserin dilsel özelliklerini ortaya koyma açısından önem arz etmektedir.

Edebî eserler, dilin gelişiminde ve dilin varlığını devam ettirmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu açıdan yazarın eserinde dili kullanma gücünü belirlemek, dilin ses ve biçim özelliklerini ne ölçüde yansıttığını tespit etmek önemlidir.

Yapılan çalışmayla Kutlu'nun Mavi Kuş adlı eserinin ses ve biçim bilgisi unsurlarının tespit edilmesi ve ortaya konulması, yazarın Türk dilini kullanma gücünün belirlenmesi amaçlanmıştır. Aynı zamanda Türk dili alanında yapılmış çalışmalara ve literatüre katkı sağlamak da amaçlanmıştır.

1.4. Yöntem

Yazılı doküman olarak Mustafa Kutlu'nun Mavi Kuş eserinin kullanıldığı bu inceleme çalışmasında nitel araştırma türlerinden doküman incelemesi yapılmıştır. Doküman incelemesinde araştırılması amaçlanan olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin çözümlenmesi (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 187). kapsam alanında değerlendirilmiştir. Doküman incelemesi yöntemiyle ortaya konulan verilerin yorumlanmasında ise içeriklerin analizi tekniğinden yararlanılmıştır.

Verilerin analizi yapılırken betimsel analiz yönteminden faydalanılmıştır. Veriler betimlenirken tümevarım yöntemi esas alınarak analizlerin ve betimlemenin bir süreç içerisinde yapılması (Ekiz, 2020, s. 83-84). hedeflenmiştir. Bu doğrultuda Mavi Kuş adlı eserdeki ses bilgisi ve biçim bilgisi unsurları tümevarım yöntemiyle betimsel analizler yapılarak incelenmiştir. Eserdeki ses bilgisi ve biçim bilgisi bulguları sınıflandırılmış, açıklanmış, örneklendirilmiş ve çalışmayla ilgili bir sonuca varılmıştır.

Bu çalışmanın evreni Mustafa Kutlu'nun tüm eserleridir. Çalışmanın örnekleme ise Kutlu'nun Mavi Kuş adlı eseridir. Çalışmanın kapsamı Mustafa Kutlu'nun Mavi Kuş adlı eseri ile sınırlıdır. Yazarın diğer eserleri ve diğer yazarlar ve eserler kapsam dışında bırakılmıştır.

Çalışmada Kutlu'nun Mavi Kuş adlı eserindeki ses bilgisi ve biçim bilgisi özellikleri, doküman incelemesi çeşitlerinden fişleme yöntemiyle toplanmış ve analiz edilmiştir. Eserin sayfalarındaki cümleler numaralandırılmıştır. Eserin ses bilgisi ve biçim bilgisi özellikleri eserde tespit edilen örneklerle ortaya konulmuştur. Bazı örnek sözcüklerin yabancı dildeki şeklinin belirtilmesinde TDK, 2024 Güncel Türkçe Sözlük esas alınmıştır.

Ses bilgisi incelemesinde metinde tespit edilen ses özellikleri hakkında açıklamalar yapılmış, tespit edilen ses özellikleri ile ilgili örnekler metinden verilmiştir. Örnek verilen bazı sözcüklerin yabancı dildeki şekli, Eski Türkçe bazı sözcüklerin ilk şekilleri ve daha sonraki dönemlerdeki kullanımları ve bazı sözcüklerin ağızlardaki kullanımları da verilmiştir. Bazı sözcüklerin kökeni sözcüğün başında ayraç içinde, kısaltma şeklinde belirtilmiştir.

Biçim bilgisi incelemesinde metinde tespit edilen biçim özellikleri

hakkında açıklamalar yapılmış, tespit edilen biçim özellikleri ile ilgili örnekler metinden verilmiştir. Metinde tespit edilen bağımlı ve bağımsız biçim birimler türlerine ve işlevlerine göre fişlenip sınıflandırılmıştır.

Tespit edilen özellikler ile ilgili verilen örneklerin sonuna metnin önce sayfa numarası, sonra cümle numarası *sayfa/cümle* şeklinde yazılmıştır.

Bu çalışmanın birinci bölümü giriş bölümüdür. Giriş bölümünde yazar Mustafa Kutlu hakkında bilgiler verilmiş, Kutlu'nun eserlerinin türlerine göre neler olduğu belirtilmiştir. Ardından çalışmaya konu olan Mavi Kuş adlı eser, çalışmanın önemi, amacı ve yöntemi ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Bu çalışmanın ikinci bölümü dil incelemesi bölümüdür. Bu bölüm bulgular bölümüdür. Dil incelemesi bölümünde Mavi Kuş adlı eserin ses ve biçim bilgisi incelenmiştir. Eserin ses ve biçim bilgisi başlıklar halinde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmalar açıklanarak metinden örnekler verilmiştir.

Bu çalışmanın üçüncü bölümü sonuç bölümüdür. Sonuç bölümünde çalışmadan elde edilen sonuçlar maddeler halinde verilmiştir.

BÖLÜM II

DİL İNCELEMESİ

2.1. Ses Bilgisi

Sesler dilin işitilebilen en küçük birimleridir. Aynı zamanda sesler bir dilin temel yapı taşlarıdır. Dili iyi tanımanın yolu dilin seslerini ve ses yapısını iyi anlamak ve kavramaktan geçmektedir. Sesler anlamlı ve görevli dil birlikleri oluşturmada görev alırlar. “Bir sesin yerinin değişmesi, bir sesin türemesi, bir sesin düşmesi vb. olaylar sözcüğü etkilediğinden dolayı hem ses bilgisi hem de biçim bilgisi açısından çok önemlidir.” (Karaağaç, 2012, s. 17). Sesler belli bir düzen ve kural çerçevesinde bir araya gelerek anlamlı veya görevli dil birlikleri oluştururlar. Seslerin rastgele bir şekilde bir araya gelmediğini, farklı özelliklere bağlı bir şekilde birleşerek ses birlikleri oluşturduğunu ve anlamlı hale gelen sözcüklerin yapısının seslerin bir araya gelme şekli ile belirlendiğini (Özkırımlı, 2006, s. 94). ifade etmek mümkündür. Sesler heceleri, heceler sözcükleri, sözcükler cümleleri, cümleler metinleri oluşturur. Heceler, ekler, sözcükler, cümleler ve metinler seslerin bir araya gelmesi sonucunda oluşmuştur.

Konuşurken ve yazarken seslere ihtiyaç duyulur. Konuşma eylemi birçok sesin bir araya getirilmesiyle bireyin kendini ifade etmesidir. Yazılar ise seslerin sembolleştirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır.

Seslerin oluşumu ses yolunda meydana gelir. Sesler sınıflandırılırken ses yolundaki bu oluşum dikkate alınır. “Oluşumları sırasında ses tellerini titreten seslere tonlu (ötümlü, sedalı) sesler, titretmeyen seslere ise tonsuz (ötümsüz, sedasız) sesler denir. Ünlülerin tamamı tonlu; ünsüzlerin bir kısmı tonlu, bir kısmı tonsuzdur.” (Ercilasun, 2021, s. 34).

Ses bilgisi; sesleri, seslerin ayırıcı özelliklerini, seslerin uyumunu, seslerin etkileşimini, ses değişimlerini, ses olaylarını inceler. Ses bilgisi seslerin incelenmesi sonucunda oluşmuştur. Dilin seslerini; sözcüklerdeki sıralanışı, oluşumu, boğumlanma özellikleri, uğradıkları farklı değişimler ve yüklendikleri görevler açılarından inceleyen dil bilgisi dalına ses bilgisi (Vural ve Böler, 2011, s. 59). denilmektedir. Seslerdeki değişimler, ses kuralları ve seslerin özellikleri ses

bilgisinin içinde ele alınır.

Çalışmada Kutlu'nun Mavi Kuş isimli eserinin ses bilgisi özelliklerinden ses uyumları ve ses olayları incelenmiştir. Eserden elde edilen ses bilgisi özellikleri ile ilgili bulgular aşağıda verilmiştir.

2.1.1. Ses Uyumları

Ses bilgisinin önemli özelliklerinden birisi ses uyumlarıdır. Türk dilinde sesler, ünlü sesler ve ünsüz sesler olarak ikiye ayrılır. Ünlü uyumlarının ve ünsüz uyumlarının genel adına ses uyumları denir. Ünlü sesler ve ünsüz sesler ile ilgili olan ses uyumları seslerin bir kural etrafında bir araya geldiğinin göstergesidir. Ünlü ve ünsüz sesler ile ilgili olan, Türkçenin ses hususiyetlerinden biri olan artlık-önlük uyumunda seslerin niteliği ön plandadır. Dudak uyumunda ise, ünsüz seslerin katkısı olsa da sadece ünlü sesleri ilgilendirip, ünsüz uyumları sadece ünsüz sesler ile ilgili bir durumdur (Demir, Yılmaz ve Pilancı, 2011, s. 57).

Türk dilindeki sözcüklerde çeşitli ses uyumları bulunmaktadır. Bu ses uyumlarından ünlü uyumları ve ünsüz uyumu çalışmamızda incelenmiştir. İnceleme esnasında kullanılan örnekler metinden verilmiştir.

2.1.1.1. Ünlü Uyumları

Sesin oluşma yolunda hiçbir engel olmadan ses tellerinin titreşmesiyle meydana gelen sesler ünlülerdir. Türkçede ünlü sesler *ı, i, a, e, u, ü, o, ö* şeklindedir.

Ünlüler tek olarak söylenebilir ve hece olabilmektedirler.

Ünlülerin artlık-önlük, yuvarlaklık-düzlük bakımından uyumu ünlü uyumu olarak incelenmiştir.

2.1.1.1.1. Artlık-Önlük Uyumu

Türkçe sözcüklerin birinci hecesindeki ünlü art ünlü olursa öbür hecelerdeki ünlüler de art ünlü olur. Sözcüğün ilk hecesindeki ünlü ön ünlü olursa öbür hecelerdeki ünlüler de ön ünlü olur. Ünlü sesler arasındaki bu uyum artlık-önlük uyumudur.

İlk hecedeki ünlünün niteliği sonraki hecelerdeki ünlülerin niteliğini belirler.

Bünyesinde en az bir tane ünlü bulundurma zorunluluğu olan hecelerin de birbiriyle artlık-önlük uyumu bakımından uyumlu olması gerekir. Aynı zamanda sözcüğün kökündeki son ünlünün niteliği de köke getirilen eklerin alacağı ünlülerin niteliğini belirler. Sözcüğün kökünün son hecesinde art ünlü varsa köke eklenen ekin ünlüsü de art ünlü, sözcüğün kökünün son hecesinde ön ünlü varsa köke eklenen ekin ünlüsü de ön ünlü olur. Bu durum Türkçedeki eklerin çok şekilli olmasıyla ilgilidir.

Artlık-önlük uyumu Türkçenin dil özelliklerini yansıtması açısından en önemli ses uyumlarından biridir. Türkçenin metinlerle takip edilebilen bütün dönemlerinden günümüze kadar bazı istisnalar dışında Türkçe sözcükler artlık-önlük uyumuna uyar. Artlık-önlük uyumu Türkçe sözcüklerin ses özelliklerinin temelini oluşturur. Bu uyumun bulunmadığı sözcükler genellikle yabancı dil kökenlidir.

Başka dillerden alınan alıntı/ödüncleme sözcükler bu uyuma uymayabilir. Yabancı dil kökenli sözcüklere Türkçe ekler yabancı sözcüğün son hecesindeki ünlünün niteliğine göre artlık-önlük uyumuna göre gelir.

“Arabanın camlarının çoğu çatlaktır ama kırığı yoktur.” 20/4

“Yükleme bitmiş, köylüler arka koltuklara oturmuşlardır.” 49/7

“Yeterli su verilmediğinden güneş altında kuruyup kavrulmuşlar.” 132/7

okunmaz 11/1

üzerinden 153/9

yatmışlardır 139/22

sürüklenmektedir 202/7

Eski Türkçe döneminde artlık-önlük uyumuna uyan bazı sözcüklerde günümüzde artlık-önlük uyumu bulunmayabilir.

almıla > elma 87/2

kankı > hangi 8/2

kanı > hani 43/11

karın+daş > kardeş 10/7

Artlık-önlük uyumu bazı basit veya türemiş sözcüklerde bulunur. Birleşik sözcüklerde artlık-önlük uyumu bulunmayabilir. Çünkü birleşik sözcüklerde art ünlülü bir sözcükle ön ünlülü bir sözcük birleşebilmektedir.

ayak+üst > ayaküstü 181/13

çıkart-+bil- > çıkarabiliriz 12/9

demir+yol > demiryolu 111/7

deli+kanlı > delikanlı 182/3

göz+yaş > gözyaşına 10/8

Şirin+yurt > Şirinyurt 88/16

İçinde bir ünlü bulunan tek heceli sözcüklerde artlık-önlük uyumu aranmaz. Çünkü bir sözcükte artlık-önlük uyumu aramak için birden fazla ünlünün bulunması gerekir.

bir 5/5

boy 48/28

çay 208/13

ev 74/3

Türkçedeki bazı ekler (-yor, -ken, -ki -gil, -leyin, -mtrak, -daş/-taş) yazı dilinde artlık-önlük uyumunu bozmaktadır. Bu eklerden artlık ünlülü olanlar önlük ünlülü sözcüklere eklendiğinde, önlük ünlülü olanlar da artlık ünlülü sözcüklere eklendiğinde artlık-önlük uyumunu bozmaktadır. Metinde artlık-önlük uyumunu bozan ekler şunlardır:

- yor**: çürüyor 6/11, geliyor 7/3, tepeliyor 10/9, geçiyor 14/6, gidiyor 141/6
- ken**: çalarken 6/5, oynanırken 16/14, uzanırken 30/16, atılırken 35/11
- ki**: açıktaki 5/8, aynadaki 14/11, koltuklardaki 56/4, yanındakilerin 162/2

2.1.1.1.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Türkçe sözcüklerin ilk hecesinde bulunan ünlü düz ünlü ise öbür hecelerdeki ünlü sesler de düz ünlü; sözcüklerin ilk hecesinde bulunan ünlü yuvarlak ünlü ses ise öbür hecelerdeki ünlü sesler de ya geniş-düz ünlü ses ya da dar-yuvarlak ünlü ses olur. Ünlü sesler arasındaki bu uyum düzlük-yuvarlaklık uyumudur.

Bir sözcüğe yuvarlak ünlü sestten sonra geniş-düz ünlü gelmişse diğer ünlüler düz ünlü olarak devam eder.

“**Tedirgin**, heyecanlı bir hali vardı.” 37/2

“Buna bir de **yaşını** ekleyin.” 44/1

“Yükleme bitmiş, köylüler arka koltuklara **oturmuşlardır**.” 49/7

gözünün 12/1

kasabanın 15/17

pencerelerinden 24/1

yolculara 56/8

altından 42/11

döndürüp 199/1

Bazı sözcüklerde düzlük-yuvarlaklık uyumu bulunmayabilir.

yağmurun 6/11

kamyon 20/16

çamur 103/1

salonun 136/8

2.1.1.2. Ünsüz Uyumu

Türkçede tonlu ünsüzlerle tonlu ünsüzlerin, tonsuz ünsüzlerle de tonsuz ünsüzlerin yan yana geldiği ses uyumu ünsüz uyumudur. Ünsüz uyumuna *ötümlülük-ötümsüzlük uyumu* da denilmektedir.

Türkçe sözcüklerin yan yana gelen ünsüzlerinin ses bakımından birbiriyle uyumlu olması gerekir. Tonlu ünsüzler tonlu ünsüzlerle yan yana gelirken tonsuz ünsüzler ise tonsuz ünsüzlerle yan yana gelir. Tonsuz ünsüzler tonsuz karşılığı olan tonlu ünsüzle yan yana gelmez.

Sözcüğe eklenen ek eklendiği sözcüğün son ünsüzüne uyum sağlar.

sandıkta 29/12	baharda 41/11
sepette 65/30	yerde 68/5
sırıttı 84/20	kaldı 94/23
demişti 164/9	geldim 175/11
taştan 13/7	camdan 77/20
gerçekten 184/9	elden 94/13
soğuktur 166/8	doldur 112/10
pörsümüştür 139/16	köyümüzdür 42/4
alışkanlık 142/6	övüngen 82/26
şaşkın 56/17	dalgın 134/12
yüksekçe 9/13	sessizce 149/8

2.1.2. Ses Olayları

Ses olayları, sözcüklerin seslerinde oluşan değişikliklerdir. Ses olayları dillerin tarihi gelişim süreci içerisinde, dilin kullanımı esnasında ve dilin yapısal özelliklerinde meydana gelebilmektedir. Ses olayları art zamanlı ve eş zamanlı olarak ortaya çıkabilmekteyken ses olaylarının bir kısmı ise dilin yapısında, tabiatında vardır. (Efendioğlu ve İşcan, 2010, s. 128).

Sesler tesadüfi olarak değil de belli bir kural ve kaide çerçevesinde bir araya gelmektedir. Bazı sesler gramer birliğinin bazı yerlerinde kendilerini muhafaza edemez, birbirleriyle yer değiştirmek ister, bazıları yanlarındaki sese etki eder, bazıları birbirine karışır, sonuçta bir gramer birliğinde bir araya gelen sesler belirli bir düzende birbirine bağlanırlar (Ergin, 2021, s. 69). Bunun sonucunda ise ses olayları ortaya çıkar.

2.1.2.1. Ses Türemesi

Türkçe bir sözcüğe çeşitli nedenlerle yeni seslerin eklenmesi olayına ses

türemesi denilmektedir. Türkçe sözcüklerde pekiştirme, birleştirme, ekleri sözcüğe ekleme esnasında ya da yabancı sözcüğü Türkçenin hece veya ses şekline yakıştırmak için ses türemesi meydana gelebilir. Aynı zamanda seslerin söyleyiş kolaylığını sağlaması nedeniyle sözcüğe ilave bir ses eklenebilir. Ses türemesinin umumiyetle seslerin söyleyiş kolaylığı ile ilgili olduğu değerlendirilmektedir (Karaağaç, 2015, s. 94). Ses türemesinin asıl sebeplerinden en önemlisi sözcüğü dilin ses sistemine uydurmaktır.

Türkçe sözcüklerde gerek ekleme yapmayı gerekse alıntı sözcüklerin söylenişini kolaylaştırmak için türeyen ses hem ünlü ses hem de ünsüz bir ses olabilir.

2.1.2.1.1. Ünlü Türemesi

Türkçedeki bazı sözcüklere bir ünlü sesin eklenmesi olayına ünlü türemesi denilmektedir. Bir sözcüğün esas şeklinde olmayan bir ünlünün ön, iç veya son seste türemesidir (Öztürk, 2017, s. 2192). Ünlü türemesi Türkçenin çok seslilik özelliğiyle ilgilidir. Hem Türkçe sözcüklerde hem de alıntı sözcüklerde ünlü türemesi görülebilir. Metinde ünlü türemesi ön seste ve iç seste tespit edilmiştir.

2.1.2.1.1.1. Ön Seste Ünlü Türemesi

Türkçe sözcüklerin ön sesinde birden fazla ünsüz bulunamaz. Bazı alıntı sözcükler de bu kurala uyar. Başında birden fazla ünsüz bulunan bazı alıntı sözcüklerin ön sesinde bir ünlü türemesi gerçekleşebilir.

Metinde alıntı bazı sözcüklerin ön sesinde birden fazla ünsüz bulunan sözcüklerin ön sesinde ünlü türemesi olmuştur.

(Fr.) station > istasyon 70/1

(İt.) scarto > iskartaya 20/12

2.1.2.1.1.2. İç Seste Ünlü Türemesi

Sözcük köküne veya gövdesine bazı eklerin getirilmesi, alıntı sözcüklerin yerleştirilmesi, sözcüklerde pekiştirme yapılması gibi birtakım nedenlerle sözcüğün iç sesinde ünlü türemesi meydana gelebilir.

İç seste meydana gelen ünlü türemesinin nedenleri ve örnekleri şu şekildedir:

Addan ad yapım eki *-cIk/-cUk* bazı sözcüklere eklenirken iç seste dar veya geniş bir ünlü türeyebilir.

az+cık > azıcık 15/4

genç+cık > gencecık 41/17

Pekiştirme görevindeki heceyle pekiştirilen sözcük arasında bir ünlü türeyebilir.

düp+düz > düpedüz 50/12

çep+çevre > çepeçevre 17/7

Ünsüzle biten sözcüklere ünsüzle başlayan bir ek eklendiğinde söyleyiş kolaylığı nedeniyle iki ünsüz arasında bir ses türeyebilmektedir.

sarsıldıkça 100/14

tutulmaz 164/12

bozulma 73/17

Bazı sözcüklerin ünsüzlerinin arasında bir ünlü türeyebilir.

(Ar.) 'aql > akıl 147/1

(Ar.) fikr > fikir 147/3

(Ar.) kufr > küfür 12/1

(Ar.) sabr > sabır 73/15

(Ar.) vakt > vakit 34/6

(Far.) zehr > zehir 112/9

2.1.2.1.2. Ünsüz Türemesi

Ünsüz türemesi, Türkçenin çok seslilik özelliğine bağlı olarak bazı sözcüklerin önüne, içine ve sonuna bir ünsüz sesin eklenmesidir. Hem konuşma dilinde hem de yazı dilinde görülen ünsüz türemesi Türkçe bazı sözcüklerde ve bazı alıntı sözcüklerde bulunabilmektedir. Ünsüz türemesi sözcüklerde söyleyişi ve akıcılığı sağlamak için gerçekleştirilmektedir. Türeyen ünsüz sözcüğün özgün biçiminde yoktur. Sonradan ortaya çıkmıştır.

2.1.2.1.2.1. Ön Seste Ünsüz Türemesi

Ünlü bir sesle başlayan bazı sözcüklerin önüne bir ünsüz sesin getirilmesi ön

seste ünsüz türemesidir. Metinde örnekleri oldukça azdır.

(Ar.) ‘aybe > **h**eybe 116/16

(ET) ur- > **v**ur 34/3

Bazı ikilemelerin ikinci sözcüğünün ön sesinde de ön seste ünsüz türemesi görülebilir.

imi **t**imi 18/4

2.1.2.1.2.2. İç Seste Ünsüz Türemesi

Türkçede iki ünlü sesin yan yana bulunmaması nedeniyle hem yazı dilinde hem de konuşma dilinde sözcüğün özgün biçiminde yer almayan ünsüzün iç sesteki türemesidir.

Dilimize giren bazı alıntı sözcüklerin iç sesinde ünsüz türemesi olabilmektedir. Bu tür türemelerde genellikle /b/, /m/, /n/, /v/, /y/ sesleri türemektedir. “Bazı alıntı sözcüklerde iki ünlünün karşılaşmasını önlemek için ünlülerin aralarında akıcı ünsüz türeyebilmektedir.” (Gemalmaz, 1999, s. 16).

(Ar.) acā’ib > acay**i**p 41/17

(Ar.) fā’ide > faydalı**d**ır 111/8

(Ar.) mā’ī > mavi 20/2

(Fr.) million > mily**o**n 206/3

(İt.) teatro / (Fr.) theatre > tiyatr**o** 50/12

(Fr.) toilette > tuvalet 135/1

(Ar.) za’īf > zayı**f** 135/4

Türkçede çift ünlü ses aynı yerde bulunamayacağı için iki ünlü arasına bazen /y/ yardımcı ünsüzü getirilir. Sözcüğün aslında bulunmayan bu yardımcı ünsüzün sözcükte kullanılması da iç seste bir ünsüz türemesidir.

acı**y**acak 50/7

başlayarak 107/15

fırlay**y**ıp 50/17

kap**y**ı 141/9

kirletmey**i**n 71/15

paray**a** 161/3

saymay**a**lım 8/1

suy**y**u 69/4

Pekiştirilen bazı sözcüklerin iç sesinde de ünsüz türemesi olabilmektedir. Bu türeme sözcüklerin başına pekiştirme hecesi eklenirken olmaktadır.

baş**a**ka > bamb**a**şka 14/11

kara > kap**k**ara 135/7

kırmızı > kıpkırmızı 54/6

yeşil > yemyeşil 76/1

2.1.2.1.2.3. Ünsüz İkizleşmesi

Bazı sözcüklerin iç sesinde farklı sebeplerle aynı ünsüzün iki defa söylenmesidir.

Türkçeye girmeden önce son sesinde aynı cinsten çift ünsüz bulunan bazı yabancı kökenli sözcükler Türkçeye girince son sesindeki aynı cins olan çift ünsüzün biri düşebilir. Bu sözcükler Türkçe *et-*, *ol-*, *eyle-* gibi yardımcı fiiller ile birleşirken son sesindeki düşen ünsüz tekrar ortaya çıkar. Ortaya çıkan bu ünsüz yanında bulunan ünsüzle aynı olduğu için bu ses olayı bir ünsüz ikizleşmesidir.

(Ar.) hiss > his+et- > hissetmesi 83/28

(Ar.) redd > ret+et- > reddettiler 112/4

(Ar.) hall > hal+et- > hallederim 106/7

Eski Türkçedeki bazı sözcüklerin günümüz Türkçesi yazı dilinde kullanılan ikizleşme örnekleriyle konuşma dilinde kullanılan, yanındaki ünsüzle aynı olan ünsüzün türemesi de ünsüz ikizleşmesidir.

(ET) eşgek > eşek > eşşek 42/16

Türkçede pekiştirme veya vurgu nedeniyle bazı sözcüklerde ikizleşme olabilmektedir.

(ET) elig > elli 114/4

(ET) ana > babaanne 32/15

Yazı dilindeki bazı alıntı sözcüklerin konuşma dilindeki kullanımında ünsüz ikizleşmesi olabilmektedir. Metinde bunun bir örneği tespit edilmiştir.

(Ar.) amān > “Amman şeker oğlan” 87/5

2.1.2.1.2.4. Son Seste Ünsüz Türemesi

Sözcüğün özgün biçiminde bulunmayan ünsüz bir sesin sözcüğün sonuna sonradan ilave edilmesine son seste ünsüz türemesi denilmektedir. “Sözcüğün aslında yer almayıp sözcüğün dilde tutunabilmesini sağlamak amacıyla sözcüğün son sesinde ortaya çıkan ünsüz türemesidir.” (Coşkun, 2010, s. 100). Bu ses olayına metinde alıntı bazı sözcüklerde rastlamak mümkündür.

(Far.) kehrubā > kehribar 119/7

(Ar.) ṭālī' > talih 125/2

(Far.) peyda > peydaḥ 162/14

2.1.2.2. Ses Düşmesi

Bir sözcükteki ünlülerin veya ünsüzlerin farklı sebeplerle söylenmemesine ses düşmesi denilmektedir. Ses düşmesi bir eksiltidir ve sözcüğü kısaltır. Dildeki en az çaba yasası nedeniyle söyleyiş kolaylığı için bazı sözcüklerdeki sesler düşebilir. Ses düşmesi sözcükteki seslerin yerine göre ön, iç ve son seslerde olabilir. Daha çok sözcüklerin iç sesinde olmaktadır.

2.1.2.2.1. Ünlü Düşmesi

Sözcüklerde bulunan bazı ünlülerin vurgu ve çeşitli seslerin etkileri nedeniyle düştüğü görülebilir. Ünlü düşmesinde genellikle dar ünlüler düşmektedir. “Akıcı ve sızıcı ünsüzlerin dar ünlülere göre geniş ünlüler üzerinde ünlü düşmesine yönelik daha az etkisi bulunmaktadır.” (Karaağaç, 2012, s. 71). Çoğunlukla sözcüğün iç sesinde görülen ünlü düşmesi hem yazı dilinde hem de konuşma dilinde bulunabilmektedir. Ünlü düşmesi; sözcüğün ön, iç ve son seslerinde görülebilir.

2.1.2.2.1.1. Ön Seste Ünlü Düşmesi

Sözcüğün ön sesindeki ünlünün düşmesidir. Türkçede az görülen bir ses olayıdır. Türkçe ve alıntı bazı sözcüklerde görülebilir.

ı**s**ıcak > sıcak 39/8

u**ş**+imdi > şimdi 16/6

o**ğ**lan > u**l**an > lan 64/7

u**m**utlu > mutlu 40/31

(Ar.) 'a**r**aḳī > rakı 6/5

2.1.2.2.1.2. İç Seste Ünlü Düşmesi

Sözcük içindeki ünlünün çeşitli sebeplerle düşmesi olayı iç seste ünlü

düşmesidir. Hem Türkçe sözcüklerde hem de alıntı bazı sözcüklerde görülebilir.

Türkçede vurgusuz orta hecedeki ünlünün düşmesi en çok görülen ünlü düşmesidir. Vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi sözcüğün köküne veya gövdesine yapım ekinin eklenmesiyle sözcük tabanında kalıcı olarak gerçekleştiği görülürken sözcüğün köküne veya gövdesine işletme eklerinin eklenmesiyle geçici olarak da gerçekleştiği görülebilir.

Türkçe sözcüğün köküne veya gövdesine yapım eklerinin eklenmesiyle sözcük tabanında kalıcı olarak gerçekleşen vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi örnekleri:

ayır- > ayrılık 26/6	besile- > besler 74/10
bükül- > büküm 178/5	çevire > çevresine 131/6
deviril- > devrilmesini 70/5	derinek > dernek 7/11
ilerile- > ilerlemekte 117/27	gevişe- > gevşedi 145/5
kavurul- > kavurulmuşlar 132/7	kıvrık- > kıvrık 20/8
kıvrıl- > kıvrıla 76/1	kıvrım > kıvrımında 116/16
kokula- > koklar 26/11	oğulan > oğlan 163/2
oyuna- > oynar 35/11	savurul- > savrulsun 70/4
sızıla- > sızlanmak 148/16	uyuku > uyku 142/13
yalınız > yalnız 76/1	yanılış > yanlış 159/4
yayılım > yayılımına 13/3	

Kalıcı özellik gösteren vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi bazı alıntı sözcüklerde de görülebilir.

(Ar.) âhîret > ahret 43/10
(Ar.) Aîşe > Ayşe 44/12
(Far.) âyîne > ayna 135/8
(İt.) capitan > kaptan 154/2
(Ar.) dakīka > (Ağ.) dakkaya 168/20
(Far.) peşīmān > pişman 82/3
(İt.) tavola, (Ar.) tavīle > tavla 52/6
(Fr.) télégraphe > telgraf 76/6

Türkçe bazı sözcüklere işletme eklerinin eklenmesiyle sözcük tabanında geçici olarak gerçekleşen vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi örnekleri:

ağız+ı > ağzı 34/2	alın+ı > alını 55/10
beyin+i > beynine 105/6	boyun+u > boynu 189/7

böğür+ü > böğrüne 57/8

burun+u > burnu 20/5

göğüs+ü > göğsüne 209/11

gönül+ü > gönlünü 32/12

karın+ı > karnına 21/8

oğul+u > oğlu 120/14

omuz+u > omzuna 106/5

Geçici özellik gösteren vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi alıntı bazı sözcüklerde de görülebilir.

(Ar.) ehl > ehil+i > ehline 9/6

(Ar.) 'aql > akıl+ı > aklını 193/17

(Ar.) emr > emir+i > emri 201/1

(Ar.) fikr > fikir+e > fikre 192/6

(Ar.) hukm > hüküm+ü > hükmü 73/15 (Ar.) keyf > keyif+i > keyfi 193/12

(Ar.) kısm > kısım+ı > kısmı 20/14 (Ar.) nakl > nakil+i > nakli 150/11

(Ar.) resm > resim+i > resmini 48/24 (Ar.) şabr > sabır+ı > sabrı 174/13

(Ar.) seyr > seyir+e > seyre 52/6

(Far.) şehir > şehir+e > şehre 97/33

(Ar.) 'umr > ömür+ü > ömrü 124/3

(Ar.) vakt > vakit+i > vakti 147/2

(Far.) zehr > zehir+i > zehri 10/11

Bazı alıntı sözcüklerin ikinci hecesindeki ünlü ses sözcüğe yardımcı fiil getirildiğinde düşebilir.

(Ar.) bahş > bahis+et- > bahsetme 84/14

(Ar.) defn > defin+et- > defnediyorlar 10/13

(Ar.) gayb > kayıp+et- > kaybetmiş 173/9

(Ar.) kufr > küfür+et- > küfreder 107/1

(Ar.) nakl > nakil+et- > nakledeceğiz 49/5

(Ar.) seyr > seyir+et- > seyreder 74/1

(Ar.) şabr > sabır+et- > sabret 140/13

Bazı sözcüklerde cevherî fiil söyleyiş kolaylığı nedeniyle düşebilir. Bu da iç seste ünlü düşmesi sayılabilir.

duruyor+idi > duruyordu 19/1

gelir+imiş > gelirmiş 57/11

gezmiş+idik > gezmiştik 60/15

gönderir+iken > gönderirken 160/14

götürecek+ise > götürecekse 133/1

inecek+iken > incekken 108/29

sökebiliyor+ise > sökebiliyorsa 12/1

söylemiş+idi > söylemişti 38/17

söylüyor+imiş > söylüyormuş 51/1

var+ise > varsa 16/1

verilir+imiş > verilirmiş 73/17

yok+ise > yoksa 25/8

İki sözcüğün birleşmesi esnasında da ünlü düşmesi olabilmektedir.

asıl+olan > aslolan 15/6

biri+biri > birbirine 21/111

kayın+ana > kaynana 119/3

Bazı sözcüklerde orta hecedeki vurgusuz ünlünün düştüğü görülebilir.

buyur+un > buyrun 85/3

içeri+de > içerde 141/9

ileri+de > ilerde 206/11

deli+lenme > dellenme 140/1

yukarı+dan > yukardan 48/4

Türkçede genellikle dar ünlülerin düştüğü görülür. Metinde düz geniş ünlülerin düştüğünün de örnekleri bulunmaktadır.

bura+da > burda 17/8

nere+de > nerde 63/27

nere+den > nerden 100/12

2.1.2.2.1.3. Son Seste Ünlü Düşmesi

Sözcüğün son sesindeki ünlünün düşmesi son seste ünlü düşmesidir. Türkçede çok az görülen bir ses olayıdır.

Bazı belirtisiz ad tamlamalarında tamlanandaki iyelik ekinin düşmesi de son seste ünlü düşmesi sayılabilir.

Ceneviz Sokağı > “Onun yanı Ceneviz Sokak.” 13/2

Sefa Oteli > “Sefa Otel ve Kırathanesi...” 16/11

2.1.2.2.2. Ünsüz Düşmesi

Sözcüğün aslında bulunan bazı ünsüzlerin çeşitli nedenlerle düşmesi ses olayına ünsüz düşmesi denilmektedir. Türkçe sözcüklerde ve alıntı sözcüklerde ünsüz düşmesine rastlanabilir. Ünsüz düşmesi Türkçede çok eski dönemlerden beri görülebilmektedir. Konuşma dilinde ve ağızlarda görüldüğü gibi yazı dilinde de görülebilir.

Türkçede ünsüz düşmesi sesin düşme yerine göre bir sözcüğün ön sesinde, iç sesinde ve son sesinde olabilmektedir.

2.1.2.2.2.1. Ön Seste Ünsüz Düşmesi

Sözcüğün başındaki ünsüz sesin düşmesi ön seste ünsüz düşmesidir.

- (ET) **bol-** > olsun 19/2
 (ET) **yiğne** > iğne 136/5
 (ET) **yiğren-** > iğrenç 197/9
 (OT) **yincit-** > incitmez 202/2

2.1.2.2.2.2. İç Seste Ünsüz Düşmesi

Sözcüğün içindeki ünsüzün düşmesi iç seste ünsüz düşmesidir. Türkçe ve alıntı sözcüklerde rastlanabilir.

(ET) berk > pek 28/4	(ET) berkle- > bekler 170/5
(ET) bulgan- > bulanır 10/8	(Ar.) ceyb > ceplerini 142/13
(ET) eşgek > eşek 124/17	(TT) haydi > hadi 18/7
(ET) keltür > getir 33/15	(ET) kergek > gerek 80/8
(ET) kısğa > kısa 64/1	(ET) oğlan > oğlan > ulan 27/44
(ET) oltur > otur 148/4	(Far.) tufeng > tüfek 88/11
(Ar.) temyîz > temiz 20/9	(ET) yalgan > yalan 108/8

Bazı sözcüklerde *-cIk/-cUk/-cAk* ekleri sonu *-k* ünsüzü olan sözcüklere eklendiğinde sözcüğün son sesi olan */k/* ünsüzü düşebilir. Bu düşme söyleyiş kolaylığı nedeniyle olabilir.

- büyük+cek** > büyücek 65/29
sıcak+cık > sıcacık 153/15

2.1.2.2.2.3. Son Seste Ünsüz Düşmesi

Sözcüğün sonundaki ünsüzün düşmesi ses olayına son seste ünsüz düşmesi denilmektedir. Hem Türkçe sözcüklerde hem de alıntı sözcüklerde görülebilmektedir.

- bir** > bi 15/17
yok > yo 83/16
 (Far.) **çerâğ** > çıra 124/5
 (Fr.) **dépôt** > depo 137/1
 (Ar.) **misk** > “Mis gibi.” 58/6
 (ET) **ol** > o 15/17
 (ET) **sub** > suv > su 97/18
 (ET) **oğlan** > oğlan > ulan > ula 140/11

Eski Türkçe döneminde bazı sözcüklerin sonunda bulunan /g/ ünsüzü Türkiye Türkçesinde düşmüştür.

başlıg > başlı 23/6	boyag > boya 136/4
kapug > kapı 15/8	kurug > kuru 89/5
otag > oda 135/5	ölüg > ölü 119/15
sarıg > sarı 85/3	türlüg > türlü 90/2
ulug > ulu 47/4	

2.1.2.2.2.4. Ünsüz Tekleşmesi

Türkçeye başka dillerden giren bazı sözcüklerin iç ve son seslerindeki aynı cins ünsüzlerden birinin düştüğü görülür. Sözcüğün aslında bulunan bir ünsüz ses eksildiği için ünsüz tekleşmesi de bir ünsüz düşmesi sayılabilir.

2.1.2.2.2.4.1. İç Seste Ünsüz Tekleşmesi

Bazı alıntı sözcüklerin iç sesindeki çift ünsüzlerden biri Türkçe kullanımlarda düşer. Bu düşmeye iç seste ünsüz tekleşmesi denilmektedir. Metindeki iç seste ünsüz tekleşmesi örnekleri şunlardır:

- (Ar.) ammā > ama 14/8
- (Ar.) belediyye > belediye 16/7
- (Ar.) edebiyyāt > edebiyatın 9/9
- (Ar.) hammām > hamam 57/2
- (Ar.) kaşşāb > kasap 5/10
- (Ar.) kerre > kere 31/7
- (Ar.) medeniyyet > medeniyet 72/13

2.1.2.2.2.4.2. Son Seste Ünsüz Tekleşmesi

Bazı alıntı sözcüklerin son sesindeki çift ünsüzlerden biri Türkçe kullanımlarda düşer. Bu düşmeye son seste ünsüz tekleşmesi denilmektedir. Metindeki son seste ünsüz tekleşmesi örnekleri şunlardır:

- (Ar.) haqq > hak 114/26
- (Ar.) kull > kül 181/13

(Ar.) mikaşş > makas 198/2

(Ar.) reff > raflar 92/23

(Ar.) sirr > sır 91/7

(Ar.) tām̄m > tam 94/22

2.1.2.3. Hece Düşmesi

Bir sözcükteki hecenin biri dildeki en az çaba yasası gereği söyleyiş kolaylığı nedeniyle düşebilir. Hece düşmesi olayında dillerde görülen kolay söyleyiş meyletme eğiliminin ve çeşitli dil olaylarına sebep olan en az çaba kuralının birinci derecede etkisi olduğu görülmektedir (Selvi, 2020, s. 213). Metinde görülen hece düşmesi örnekleri şunlardır:

hanımefendi > “Buralarda saat zamanı bölemez **hamfendi**.” 59/16

nereye > “– Ulan deli deyyuslar **nere** gidiyorsunuz?” 127/2

(Ar.) vallahi > valla 125/1

2.1.2.4. Kaynaşma

İki sözcüğün birleşmesi veya bir sözcükteki bir ünsüzün düşmesi gibi nedenlerle kaynaşma olabilmektedir. Bu ses olayına *birleşme*, *büzülme*, *büzüşme* ve *kontraksiyon* da denilmektedir. Kaynaşma sonucunda sözcükteki hece sayısı azalmaktadır. Metindeki kaynaşma örnekleri şunlardır:

ağa+bey > abi 101/18

bu+ara > burada 152/4

bu+ile > böyle 142/6

eczahane > eczanesinde 144/1

hastahane > hastaneye 97/33

ne+asıl > nasıl 8/2

ne+için > niçin 24/5

ne+ise > neyse 108/23

ne+olur > n’olur 106/3

ol+ara > orada 16/13

o+ile > öyle 134/12

pek+iyi > peki 128/1

şu+ara > şuraya 110/4

şu+ile > şöyle 19/2

(ET) yigirmi > yirmi 128/18

2.1.2.5. Göçüşme

Bir sözcükteki iki sesin yer değiştirmesi olayına göçüşme denilir. Bu ses

olayına *yer değiştirme* ve *metatez* de denilmektedir. Düzensiz bir ses olayıdır ve anlam ayırıcı bir değer taşımamaktadır. Ekseriyetle dudak ve diş ünsüzleriyle l, r akıcı ünsüzlerin bulunduğu sözcüklerde görölmektedir (Karaağaç, 2012, s. 77). Söyleyiş kolaylığı nedeniyle bazı sözcüklerde görölen göçüşme hem Türkçe hem de alıntı sözcüklerde görölebilir. “Göçüşmenin ortaya çıkışı, Türkçede en az çaba yasasına yani söyleyişteki kolaylığa dayanmaktadır.” (Coşkun, 2010, s. 103).

Göçüşme, bazen bir sözcüğün yan yana bulunan iki sesi arasında bazen de sözcüğün aralıklı bir şekilde bulunan sesleri arasında gerçekteşebilir. Göçüşme gerçekteşme yerine göre yakın göçüşme ve uzak göçüşme şeklinde incelenmiştir.

2.1.2.5.1. Yakın Göçüşme

Bir sözcükte aynı yerde bulunan iki ses arasında meydana gelen yer değiştirmeye yakın göçüşme denilir.

(Far.) **emr**üd > **arm**ut 132/11

(ET) **kör**set > **göster**ir 40/34

(Far.) **çär**yek > **çey**rek 168/20

2.1.2.5.2. Uzak Göçüşme

Bir sözcükte aralıklı bir şekilde bulunan iki ses arasında gerçekteşen yer değiştirmeye uzak göçüşme denilir. Metinde bir örneği tespit edilmiştir.

(ET) **eç**kü > **keç**i 148/1

2.1.2.6. Aykırılaşma

Bir sözcükte birbirinin aynısı olan ünsüz seslerden birinin veya çeşitli özellikleri bakımından birbirine benzeyen ünsüz seslerden birinin değişmesine aykırılaşma denir. Aykırılaşmaya *başkalaşma* ve *benzeşmezlik* de denilmektedir. “*Aykırılaşma* dediğimiz ses hadisesi, *benzeşmenin* tam tersi bir olaydır.” (Özçelik, 2002, s. 138). Benzeşmede ünsüz sesler birbirine benzeşmeye çalışırken aykırılaşmada ünsüz sesler birbirinden uzaklaşmaya çalışır. Bu ses olayı Türkçe ve alıntı bazı sözcüklerde görölebilir.

2.1.2.6.1. Aynı Seslerin Aykırılması

Bir sözcükte bulunan aynı ünsüz seslerden biri değişerek başka bir ünsüz sese dönüşebilir. Bu ses olayına aynı seslerin aykırılması denilir. Aynı seslerin aykırılması esnasında Türkçede ekleşme ve birleşme haricinde aynı ünsüz yan yana bulunmadığı için daha çok yan yana bulunan aynı ünsüzlerden birinin aykırıldığı görülür. Ancak metinde ayrı yerlerde bulunan aynı ünsüzlerin aykırıldığı bir örnekte tespit edilmiştir.

(İt.) batista > patiska 8/7

2.1.2.6.2. Benzer Seslerin Aykırılması

Bir sözcükte bulunan benzer özellikteki ünsüz seslerden biri değişerek başka bir ünsüz sese dönüşebilir. Bu ses olayına benzer seslerin aykırılması denilir.

-sp- > -sb-: **tespih** > **tesbih** 99/15

t-p- > t-k-: **tepme** > **tekme** 103/15

2.1.2.7. Ses Benzeşmesi

Bir sözcükteki baskın olan sesin diğer sesi kendisine benzetmesine ses benzeşmesi denilir. Konuşma esnasında uyulan en az çaba yasası nedeniyle sözcükteki ünsüzler ve ünlüler birbirini etkileyerek benzeşirler (Efendioğlu ve İşcan, 2010, s. 137).

Ses benzeşmesi; ton/seda bakımından, oluşum (teşekkül) noktası bakımından, düzlük-yuvarlaklık bakımından incelenebildiği gibi yerine göre, yönüne göre, derecesine göre de incelenebilmektedir.

2.1.2.7.1. Derecesine Göre Benzeşme

Bir sözcükte ton/seda, oluşum noktası ya da düzlük-yuvarlaklık gibi özellikler bakımından ve çeşitli nedenlerle derecesine göre benzeşme olabilir. Derecesine göre benzeşmede bir sözcükteki sesler ya tam benzeşir ya da yarım benzeşir.

2.1.2.7.1.1. Tam Benzeşme

Sözcükteki iki sestten birinin diğer sesi ton/seda, oluşum noktası ya da düzlük-

yuvarlaklık gibi özellikler bakımından kendisine tam olarak benzetmesidir.

Türkçede en çok görülen benzeşmelerden biri olan tam benzeşme söyleyiş kolaylığı nedeniyle Türkçe ve alıntı bazı sözcüklerde görülebilir. Metindeki bazı tam benzeşme örnekleri şunlardır:

(Ar.) ‘**acebā** > **acaba** 143/8

(ET) **bulıt** > **bulut** 131/12

(Far.) **çāne** > **çene** 152/3

(Far.) **çün** + **ki** > **çünkü** 71/1

(OT) **epmek** > **ekmek** 193/14

(Far.) **ḥaste** > **hasta** 97/25

(Far.) **hemān** > **hemen** 142/14

(ET) **ilgerü** > **ileri** 118/1

(Ar.) **mīkaşş** > **makas** 198/2

(Far.) **sersām** > **sersem** 140/8

2.1.2.7.1.2. Yarım Benzeşme

Bir sözcükteki bir sesin başka bir sesi kendisine tam olarak değil, kendisine yakın bir sese dönüştürmesidir. Metindeki bazı yakın benzeşme örnekleri şunlardır:

o+ile > **öyle** 90/11

o+bir > **obir** > **öbür** 13/5

(Far.) **anbār** > **ambar** 198/14

(Ar.) **furşat** > **fırsat** 90/4

(Far.) **henüz** > **henüz** 13/12

(ET) **köñlek** > **gömlek** 152/2

(Far.) **penbe** > **pembe** 155/9

(Far.) **tenbel** > **tembel** 101/6

2.1.2.7.2. Yerine Göre Benzeşme

Bir sözcükte benzeşen seslerin birbirine yakın ve uzak olmasına yerine göre benzeşme denilir. Bir sözcükte çeşitli nedenlerle benzeşen sesler bazen yan yana bulunurken bazen de aralarında başka sesler bulunur. Sözcükteki seslerin yerine göre benzeşmesi, yakın benzeşme ve uzak benzeşme şeklinde incelenmiştir.

2.1.2.7.2.1. Yakın Benzeşme

Bir sözcükte yan yana bulunan ünsüz sesler arasında gerçekleşen benzeşmedir.

(Far.) **anb**ār > **ambar** 198/14

(Far.) **çenber** > **çember** 199/2

(Far.) **penbe** > **pembe** 155/9

(Far.) **tenbel** > **tembel** 101/6

(Ar.) **zinb**īl > **zemb**ilden 98/2

(Ar.) **miḳd**ār > **mikt**ar 21/4

2.1.2.7.2.2. Uzak Benzeşme

Bir sözcükte aralıklı sesler arasında gerçekleşen, benzeşen sesler arasında başka seslerin bulunduğu benzeşmedir.

o+bir > **ob**ir > **öb**ür 13/5

(Far.) **çün** + **ki** > **çünkü** 71/1

(OT) **epmek** > **ekmek** 193/14

(Ar.) **furṣat** > **fırsat** 90/4

(Ar.) **kitāb** > **kitap** 17/12

(Ar.) **miḳaṣṣ** > **makas** 198/2

2.1.2.7.3. Yönüne Göre Benzeşme

Bir sözcükte benzeştiren seslerin yönüne göre kendinden ilerideki veya gerideki bir sesi çeşitli ses özellikleri nedeniyle kendisine benzetmesine yönüne göre benzeşme denilir.

2.1.2.7.3.1. İlerleyici Benzeşme

Bir sözcükte geride bulunan bir sesin ileride bulunan bir sesi çeşitli ses özellikleri bakımından kendisine benzetmesidir. Ünlü ve ünsüz seslerde görülen bu ses olayı ileri doğru olmaktadır (Ankıt, 2024, s. 48). Benzeşen bu sesler birbirine yakın veya uzak olabilir.

(ET) **bulut** > **bulut** 131/12

(Far.) **cāmeṣūr** > **çamaşır** 136/11

(Far.) çün + ki > çünkü 71/1	(Far.) ḥaste > hasta 97/25
(Far.) hemān > hemen 142/14	(ET) ilgerü > ileri 118/1
(Ar.) kitāb > kitap 91/30	(Ar.) mekteb > mektep 189/8
(Ar.) mudīr > müdür 165/3	(Far.) sersām > sersem 140/8

2.1.2.7.3.2. Gerileyici Benzeşme

Bir sözcükte ileride bulunan bir sesin geride bulunan bir sesi çeşitli ses özellikleri bakımından kendisine benzetmesidir. Benzeşen bu sesler birbirine yakın veya uzak olabilir.

(Far.) anbār > ambar 198/14	(Far.) çāne > çene 152/3
(Far.) dīvār > duvar 74/8	(Ar.) furşat > fırsat 90/4
(Ar.) mīkaşş > makas 198/2	(Fr.) pantalōn > pantolon 21/9
(Far.) tenbel > tembel 101/6	(Far.) penbe > pembe 155/9
(Ar.) zinbīl > zembilden 98/2	

2.1.2.7.4. Ton/Seda Bakımından Benzeşme

Bir sözcükte tonlu bir sesin tonsuz bir sesi kendisine benzeterek tonlulaştırması veya tonsuz bir sesin tonlu bir sesi kendisine benzeterek tonsuzlaştırmasına ton/seda bakımından benzeşme denilir.

2.1.2.7.4.1. Tonlulaşma Bakımından Benzeşme

Bir sözcükteki tonsuz ünsüz seslerin farklı nedenlerle tonlu ünsüze dönüşümüne tonlulaşma (ötümlüleşme, sedalılaşıma) bakımından benzeşme denilir. Türkçe ve alıntı bazı sözcüklerde görülebilir.

(ET) kātūn > kadın 92/26	(ET) kiçe > gece 17/1
(ET) kuçak > kucaklar 210/8	(Ar.) manḳal > mangal 187/7
(Far.) sengīn > zengin 188/3	(ET) tağ > dağ 205/11
(ET) tegül > değil 12/3	(ET) telü > deli 71/12
(ET) temür > demir 198/14	(ET) til > dil 189/12
(ET) tutak > dudak 25/5	(TT) kardeş > (Ağ.) gardaş 112/10
(TT) kaldır- > (Ağ.) galdır 23/13	

2.1.2.7.4.2. Tonsuzlaşma Bakımından Benzeşme

Bir sözcükteki tonlu ünsüzlerin tonsuz ünsüze dönüşmesine tonsuzlaşma (sedasızlaşma, ötümsüzleşme) denilir. Tonsuz ünsüzlerin baskın gelerek tonlu ünsüzleri kendilerine benzetmesi ile tonsuzlaşma bakımından benzeşme meydana gelebilir.

(Far.) bāğçe > bahçe 73/3	(Ar.) cebhe > cephesinde 11/2
(Ar.) mechül > meçhul 82/14	(Ar.) miğdār > miktar 9/8
(Ar.) mubhem > müphem 46/3	(Ar.) tedkīk > tetkik 94/17

2.1.2.7.5. Oluşum Noktası Bakımından Benzeşme

Bir sözcükte bazı baskın sesler öbür sesleri kendi oluşum (teşekkül) yerlerine çekerek kendilerine benzetmesine oluşum (teşekkül) noktası bakımından benzeşme denilir.

Bazı sözcüklerde çift dudak ünsüzü /b/ kendisinden önce gelen diş ünsüzü /n/ sesini kendi oluşum noktasına çekerek çift dudak ünsüzü /m/ sesine dönüştürebilir.

(Far.) anbār > ambar 198/14
(Far.) çenber > çember 199/2
(Far.) penbe > pembe 155/9
(Far.) tenbel > tembel 101/6
(Ar.) zinbīl > zembilden 98/2

Bazı sözcüklerde art ünlülerin ön ünlüleri kendisine benzetmesi yoluyla benzeşme olabilir.

(Far.) cāmeşūr > çamaşır 136/11
(Far.) ḥaste > hasta 97/25
(Ar.) miķaşş > makas 198/2
kardeş > kardaştan ileri 183/3

Bazı sözcüklerde ise ön ünlülerin art ünlüleri kendisine benzetmesi yoluyla benzeşme olabilir.

(Far.) çāne > çene 152/3
(Far.) hemān > hemen 142/14
(Far.) mujde > müjde 119/8

(Ar.) **musāfir** > **misafir** 57/7

(Far.) **sersām** > **sersem** 140/8

2.1.2.7.6. Yuvarlaklık-Düzlük Yönünden Benzeşme

Türkçe sözcükteki yuvarlak veya düz ünlü seslerden birinin öbürünü yuvarlaklık-düzlük yönünden kendine benzetmesidir. Baskın olan ses diğer sesi kendisine benzetir. Düz bir ünlü yuvarlak bir ünlüyü kendisine benzeterek düzleştirilebilirken yuvarlak bir ünlü düz bir ünlüyü kendisine benzeterek yuvarlaklaştırılabilir. Düzlük-yuvarlaklık bakımından benzeşme Türkçe ve alıntı bazı sözcüklerde görülebilir.

2.1.2.7.6.1. Düzlük Bakımından Benzeşme

Bir sözcükte bulunan düz bir ünlünün aynı sözcükteki yuvarlak bir ünlüyü kendisine benzeterek düzleştirmesidir.

(ET) **altun** > **altın** 15/4

(ET) **artuk** > **artık** 9/11

(ET) **tegül** > **degül** > **değil** 12/3

(OT) **delü** > **deli** 71/12

(Ar.) **furşat** > **fırsat** 90/4

(ET) **kapuğ** > **kapı** 15/8

(Ar.) **musāfir** > **misafir** 57/7

(ET) **temür** > **demir** 198/14

(OT) **yılduz** > **yıldız** 189/15

2.1.2.7.6.2. Yuvarlaklık Bakımından Benzeşme

Bir sözcükte bulunan yuvarlak bir ünlünün aynı sözcükteki düz bir ünlüyü kendisine benzeterek yuvarlaklaştırmasıdır.

(ET) **bıçuk** > **buçuk** 196/10

(ET) **bulıt** > **bulut** 131/12

(Far.) **çün + ki** > **çünkü** 71/1

(Ar.) **mudır** > **müdür** 165/3

(Ar.) **muftı** > **müftüsü** 10/15

o+bir > **obir** > **öbür** 13/5

(Fr.) **pantalón** > **pantolon** 21/9

2.1.2.8. Ses Değişimleri

Türkçede sesler birbirini çeşitli ses özellikleri nedeniyle etkileyebilmektedir.

Bu etkileme sonucunda ses değişimlerini meydana getirmiştir. Türkçede hem ünlü sesler hem de ünsüz sesler birbirini etkileyebilmektedir.

2.1.2.8.1. Ünlü Değişmeleri

Türkçede ünlü değişmeleri ünlü seslerin veya ünsüz seslerin etkisi nedeniyle meydana gelebilmektedir.

2.1.2.8.1.1. Ünlü Daralması

Bir sözcükte bulunan geniş ünlüler daraltıcı ses özelliği bulunan bazı ünsüzlerin etkisiyle dar ünlüye dönüşebilir. Türkçede /y/, /ç/, /g/, /ş/ gibi ünsüzlerin daraltıcı özelliği vardır. Ünlü daralmasına en çok /y/ sesi etki etmektedir. Metinde özellikle -yor ekinden önceki geniş ünlünün sistemli bir şekilde dar ünlüye dönüştüğü görölmüştür. Metindeki bazı ünlü daralması örnekleri şunlardır:

e > i Değişmesi

tepele- > tepeliyor 10/9

de- > diye 171/13

dinle- > dinliyoruz 17/8

titre- > titriyordu 37/3

vazgeçme- > vazgeçmiyor 41/22

çekme- > çekmiyordur 56/19

bekle- > bekliyoruz 59/8

izle- > izliyor 67/1

yeme- > yemiyorum 78/21

verme- > vermiyor 95/14

etme- > etmiyor 118/23

ilgilenme- > ilgilenmiyor 161/18

(ET) edgü > eyü > iyi 41/18

(ET) ked- > giymiş 25/5

de- > diyor 15/9

ye- > yiyenler 14/10

bilme- > bilmiyoruz 24/3

isteme- > istemiyorum 38/18

gölgele- > gölgeliyor 47/4

beğenme- > beğenmiyorsun 58/28

gitme- > gitmiyoruz 63/6

çekme- > çekmiyor 78/16

engelle- > engelliyor 92/26

gelme- > gelmiyor 96/2

dene- > deniyor 124/8

göreme- > göremiyor 186/1

(ET) neçe > nice 11/16

e > ü Değişmesi

görme- > görmüyor 14/8

gülümse- > gülümsüyor 144/8

dönme- > dönmüyor 181/7

söyle- > söylüyorum 44/7

sökme- > sökmüyor 157/7

öpme- > öpmüyor 186/4

a > ı Değişmesi

arala- > aralıyor 15/8

anlaşılma- > anlaşılmıyordu 19/5

çıkarma- > çıkarmıyordu 33/13

bakma > bakmıyor 37/3

anlama- > anlamıyor 63/15

anla- > anlıyorum 90/5

kalkma- > kalkmıyor 118/22

atma- > atmıyor 120/19

çabala- > çabalıyor 124/6

vahlanma- > vahlanmıyor 156/2

parıl-da- > parıldıyor 171/14

atla- > atlıyor 185/4

açma- > açmıyor 191/12

ara- > arıyor 193/10

takma- > takmıyorum 206/15

ayırma- > ayırmıyor 28/8

kazanma- > kazanmıyor 34/1

başla- > başlıyor 53/7

alma- > almıyor 78/14

kurtulama- > kurtulamıyor 118/10

basama- > basamıyor 120/12

inanma- > inanmıyor 122/3

ağla- > ağlıyor 143/15

tekrarla- > tekrarlıyor 159/4

dayanama- > dayanamıyor 184/7

bakama- > bakamıyor 189/14

kaçma- > kaçmıyor 191/10

bağla- > bağlıyor 194/7

a > u Değişmesi

oyna- > oynuyor 23/8

okuma- > okumuyorum 94/19

sokturma- > sokturmuyorlar 119/3

uyukla- > uyukluyordur 196/18

korkma- > korkmuyor 180/11

konuşma- > konuşmuyordun 40/12

olma- > olmuyor 118/21

uza- > uzuyor 125/6

topla- > topluyordu 164/10

uğra- > uğruyor 185/14

o > u Değişmesi

(ET) oğlan > ulan 32/15

(Far.) pōṣī > puṣi 28/5

ö > ü Değişmesi

(OT) güzel > güzel 175/24

(ET) kögerçin > güvercin 19/8

(ET) ögey > üvey 33/7

2.1.2.8.1.2. Ünlü Düzleşmesi

Sözcüğün aslında bulunan yuvarlak bir ünlünün çeşitli nedenlerle düz ünlüye dönüşmesidir.

Türkçe kökenli ve alıntı bazı sözcüklerde ünlü düzleşmesi görülebilir. Metindeki ünlü düzleşmesi ile ilgili bazı örnekler aşağıda verilmiştir.

(ET) altun > altın 15/4

(ET) artuk > artık 9/11

(ET) azuk > azık 25/16

(ET) berü > beri 114/17

(ET) çaruk > çarıklı 124/4

(ET) tegül > degül > değil 32/2

(ET) edgü > iyi 41/18

(ET) erük > erikler 155/4

(ET) içkü > içki 183/15

(ET) ilgerü > ileri 176/10

(ET) kentü > kendi 23/8

(ET) telü > deli 52/8

(ET) telük > delik 113/22

(ET) temür > demir 198/14

(ET) töpü > tepelere 111/10

(ET) tüp > dipten 124/5

(ET) üçün > için 127/1

(ET) yanku > yankılanır 116/2

(Far.) çār + sū > çarşy 50/1

(İt.) fortunale > fırtına 180/7

(Ar.) furşat > fırsattan 90/4

(Yu.) kerato > kerata 203/19

(Ar.) musāfir > misafirimiz 196/13

(Far.) nerduḅān > merdiven 117/11

(Ar.) şandūk > sandık 28/11

(Fr.) culotte > külot > kilot 116/16

2.1.2.8.1.3. Ünlü Yuvarlaklaşması

Sözcüğün aslında bulunan düz bir ünlü çeşitli nedenlerle yuvarlak bir ünlüye dönüşebilir. Bu ses olayına ünlü yuvarlaklaşması denilir.

Bazı sözcüklerde bulunan düz ünlü sesler dudak ünsüzleri ve sözcük içindeki yuvarlak bir ünlünün etkisiyle veya düzlük-yuvarlaklık uyumu gereği yuvarlaklaşabilmektedir. Ünlü yuvarlaklaşması; Türkçe kökenli, alıntı ve ağızlardaki

bazı sözcüklerde görülebilir. Metinde tespit edilen ünlü yuvarlaklaşması ile ilgili bazı örnekler aşağıda verilmiştir.

(ET) bedük > büyük 20/6	(ET) buçık > buçuk 196/10
(ET) bulıt > bulut 131/12	(ET) kiçik > küçük 44/10
(ET) sogı- > soğ<u>u</u>- > soğuk 119/3	(ET) udı- > uy<u>u</u>- > uyuyor 185/10
(ET) ulığ > ulu 10/4	(Far.) h^hvāce > hocalar 118/23
(Far.) dīvār > duvar 131/1	(Ar.) maṭbaḥ > mutfak 93/29
(Fr.) pantolon > pantolon 21/9	baba > (Ağ.) babo 104/10

2.1.2.8.1.4. Ünlü Genişlemesi

Sözcüklerin aslında bulunan dar bir ünlü çeşitli nedenlerle geniş bir ünlüye dönüşebilir. Ünlü genişlemesi Türkçe kökenli ve alıntı bazı sözcüklerde görülebilmektedir. Metinde bulunan bazı ünlü genişlemesi örnekleri şunlardır:

(ET) bog<u>u</u>z > boğazından 38/3
(ET) ığ<u>a</u>ç > ağaç 10/15
(ET) töp<u>ü</u> > tepeyi 131/1
(Far.) ḥorūs > horoz 157/12

2.1.2.8.1.5. Ünlü Artlaşması

Sözcüklerin aslında bulunan ön ünlülerin çeşitli nedenlerle art ünlülere dönüşmesine ünlü artlaşması denilir. Ünlü artlaşması, bazı ünsüzlerin artlaştırma etkisiyle veya art ünlülerin ön ünlüleri kendisine benzeştirme etkisiyle olabilmektedir. Bu ses olayına *ünlü kalınlaşması* da denilmektedir. Metinde tespit edilen ünlü artlaşması ile ilgili bazı örnekler aşağıda verilmiştir.

(Ar.) akrībā > akraba 83/24	(Ar.) eşkiyā > eşkiya 116/12
(Far.) cāmeşūr > çamaşır 136/11	(Far.) dīvār > duvar 131/1
(Ar.) ğidā > gıda 7/8	(Far.) h^hvāce > hocalar 118/23
(Ar.) ḥāzīr > hazır 37/6	(Far.) hefte > hafta 34/1
(Far.) ḥaste > hasta 97/25	(Ar.) mīkaşş > makas 198/2
(Ar.) şıla > sılaya 160/14	
(ET) karındaş > (TT) kardeş > (Ağ.) gardaş 112/10	

2.1.2.8.1.6. Ünlü Önleşmesi

Bu ses olayında sözcüklerin aslında bulunan art ünlüler ön ünlülere dönüşür. Bu ses olayına *ünlü incilmesi* de denilmektedir. Bazı ünlü seslerin ve bazı ünsüz seslerin (/ç/, /s/, /ş/, /y/, /n/, /l/) yanlarındaki art ünlüleri önleştirme etkisi bulunabilmektedir. “Bazı ünlülerin ve ç, ş, y ve l ünsüzlerinin ünlüler üzerinde inceltme etkisi vardır.” (Karaağaç, 2012, s. 145). Metindeki bazı ünlü önleşmesi örnekleri şunlardır:

(Far.) bulbul > bülbül 84/3	(Far.) çāne > çene 152/3
(Far.) duşmān > düşmanı 188/15	(Far.) hemān > hemen 142/14
(Far.) mujde > müjde 119/8	(Ar.) musāfir > misafir 57/7
(Far.) sersām > sersem 140/8	(ET) yaşıl > yeşil 16/16

2.1.2.8.2. Ünsüz Değişimleri

Ünsüzlerin çeşitli ses özellikleri nedeniyle ünsüz değişimleri olabilmektedir. Ünsüzler ses özelliklerine göre ton/seda, boğumlanma yeri, hava yolu, ses yolu bakımından sınıflandırılabilir. Ünsüz değişiminde seslerin bu özelliklerinin etkisi bulunmaktadır. Bazı sözcüklerde baskın olan ünsüz bir sesin diğer ünsüz bir sesi kendi özelliklerine uydurarak değiştirmesine ünsüz değişimi denilir.

Ünsüzlerin ses özelliklerine göre ünsüz değişimleri incelenmiştir.

2.1.2.8.2.1. Tonlulaşma

Bazı sözcüklerdeki tonsuz ünsüzlerin çeşitli ses özellikleri nedeniyle tonlu ünsüzlere dönüşmesine tonlulaşma (sedalılaşıma, ötümlüleşme) denilir. Türk dilinde tonlulaşma ses olayına sıkça rastlanabilmektedir. “Dilin en az çaba yasası gereği, daha az enerji harcamak için tonsuz ünsüzlerin tonluya dönüşmesini doğal bir süreç olarak kabul etmek gerekir.” (Demirtaş ve Doğan, 2023, s. 100). Tonlulaşma; Türkçe kökenli, alıntı ve ağızlardaki bazı sözcüklerde görülebilir. Tonlulaşma metinde sözcüklerin ön ve iç seslerinde olmuştur.

2.1.2.8.2.1.1. Ön Seste Tonlulaşma

Bazı sözcüklerin ön sesinde bulunan tonsuz bir ünsüzün tonlu bir ünsüze

dönüşmesine ön seste tonlulaşıma denilir. “Türkiye Türkçesi ağızlarında ön ses tonsuzlarını tonlulaştırma olayı Kuzeydoğu ağızları dışındaki ağızların karakteristik özelliğidir ve oldukça sağlamdır.” (Demirtaş ve Doğan, 2022, s. 1061). Özellikle Eski Türkçedeki tonsuz /t/, /k/ seslerinin tonlulaşarak günümüzde /d/, /g/ seslerine dönüşmüş şekillerinin kullanıldığı görülür. Ön seste tonlulaşıma; Türkçe kökenli, alıntı ve ağızlardaki bazı sözcüklerde görülebilir.

(ET) kiçe > gece 17/1	(TT) kardeş > (Ağ.) gardaş 112/10
(ET) ked- > giy- > giymiş 25/5	(ET) köngül > gönül 8/10
(ET) köz > göz 26/19	(ET) küç > güç 119/15
(ET) tabar > davar 111/9	(ET) tağ > dağ 205/11
(ET) tegül > değil 12/3	(ET) telü > deli 71/12
(ET) temür > demir 198/14	(ET) til > dil 189/12
(ET) tutak > dudak 25/5	(Far.) sengîn > zengin 188/3
(TT) kaldır- > (Ağ.) galdır 23/13	

2.1.2.8.2.1.2. İç Seste Tonlulaşıma

Bazı sözcüklerin iç sesinde bulunan tonsuz bir ünsüzün tonlu bir ünsüze dönüşmesine iç seste tonlulaşıma denilir. İç seste tonlulaşmada ünlüler tonsuz ünsüzleri etkileyerek tonlulaştırabilmektedir. Söyleyiş kolaylığı bu ses olayında esas etkindir.

Sözcük tabanında olan kalıcı tonlulaşıma örnekleri şunlardır:

(ET) ķātūn > kađın 92/26	(ET) kiçe > gece 149/14
(ET) kuçak > kucaklar 210/8	(ET) neçe > nice 11/16
(ET) otuñ > odunları 70/6	(ET) otağ > oda 135/5
(Ar.) manķal > mangal 187/7	

Sözcüğe ekleme esnasındaki geçici tonlulaşıma örnekleri şunlardır:

çok+u > çoğū 16/12	dört+ü > dördünden 11/2
gömlek+i > gömleğinde 209/13	güç+ü > gücü 7/11
uç+u > ucu 202/10	ağaç+a > ağaca 11074

Alıntı bazı sözcüklerde geçici tonlulaşıma olabilir. “Türkçe sözcüklerin sonunda b, c, d, g bulunmaz. Alınma sözcüklerin sonunda bulunan b, c, d, g ünsüzleri Türkiye Türkçesinde p, ç, t, k’ye dönüşür. Ancak bu sözcükler ünlüyle başlayan bir ek aldıklarında tekrar tonlulaşırlar.” (Baran, 2023, s. 138).

(Far.) derd > dert+i > derdi 6/5

(Ar.) ġayb > kayı**p**+et- > kay**b**etmiş 173/9

(Ar.) ħisāb > hesap+ı > hesabı 101/7

(Ar.) kitāb > kitap+a > kitaba 25/2

(Far.) reng > renk+i > rengi 20/2

2.1.2.8.2.2. Tonsuzlaşma

Bazı sözcüklerdeki tonlu ünsüzlerin çeşitli ses özellikleri nedeniyle tonsuz ünsüzlere dönüşmesine tonsuzlaşma (sedasızlaşma, ötümsüzleşme) denilir. Tonsuzlaşma, tonlu ünsüzlerin tonsuz karşılığı olan ünsüzlere dönüşmesiyle gerçekleşmektedir. “Genellikle g>k, b>p, d>t, c>ç değişimi ile ortaya çıkan bu olay, bazen diğer tonlu ünsüzlerin tonsuzlaşması şeklinde de görülmektedir.” (Tosun, 2010, s. 232). Tonsuzlaşma sözcüklerin farklı yerlerinde olabilir. Tonsuzlaşma metinde genellikle alıntı sözcüklerde tespit edilmiştir.

2.1.2.8.2.2.1. Ön Seste Tonsuzlaşma

Bazı sözcüklerin ön sesinde bulunan tonlu bir ünsüz tonsuz bir ünsüze dönüşebilir. Ön seste tonsuzlaşma Türk dilinde az rastlanan bir ses olayıdır. Çünkü tonsuz seslerde söyleyiş zorluğu ve enerji tüketimi daha fazladır. Bu da dilin en az çaba yasasına aykırı düşmektedir. Metinde tespit edilen ön seste tonsuzlaşma örnekleri şunlardır:

(Far.) bāzār > pazarının 7/11

(Yu.) drapáni > tırpan 136/4

2.1.2.8.2.2.2. İç Seste Tonsuzlaşma

Bazı sözcüklerin iç sesinde bulunan tonlu bir ünsüz tonsuz bir ünsüze dönüşebilir. Metinde tespit edilen bazı iç seste tonsuzlaşma örnekleri şunlardır:

(Far.) bāġçe > bahçe 73/3

(Ar.) cebhe > cephesinde 11/2

(Ar.) mechūl > meçhul 82/14

(Ar.) miḳḍār > miktar 9/8

(Ar.) mubhem > müphem 46/3

(Ar.) tedḳīḳ > tetkik 94/17

2.1.2.8.2.2.3. Son Seste Tonsuzlaşma

Bazı sözcüklerin son sesinde bulunan tonlu bir ünsüz tonsuz bir ünsüze dönüşebilir. Metinde tespit edilen bazı son seste tonsuzlaşma örnekleri şunlardır:

(Ar.) aḥbāb > aḥba p 32/12	(Far.) berbād > berbat 106/18
(Ar.) ʧerāḡ > ʧırak 33/10	(Far.) emrūd > armut 132/11
(Far.) derd > dert 72/5	(Ar.) ġarīb > garip 20/7
(Ar.) iḥtiyāc > ihtiya ç 169/2	(Ar.) ḥisāb > hesap 156/15
(Ar.) kitāb > kitap 17/12	(Ar.) mekteb > mekte p 189/8
(Ar.) muḥtāc > muhta ç 186/4	(Far.) reng > renk 37/7
(Ar.) šāḥib > sahi p 92/12	(Ar.) šurūb > şurup 144/1

2.1.2.8.2.3. Dudaksıllaşma

Dudaksıllaşma, bazı sözcüklerdeki yuvarlak ünlülerin veya dudak ünsüzlerinin (/b/, /f/, /m/, /p/, /v/) dudak ünsüzü olmayan ünsüzleri dudak ünsüzüne dönüştürmesi ses olayıdır. Türkçe ve alıntı bazı sözcüklerde görülebilir.

b dudak ünsüzü yanında bulunan damak-diş ünsüzü olan *n*'yi dudak ünsüzü olan *m*'ye dönüştürmesi sonucunda dudaksıllaşma olabilir.

(Far.) an b ār > am b ar 198/14
(Far.) ʧen b er > ʧem b er 199/2
(Far.) pen b e > pem b e 155/9
(Far.) ten b el > tem b el 101/6
(Ar.) zin b īl > zem b ilden 98/2

Türkçe kökenli bazı sözcüklerdeki yuvarlak ünlüler yanındaki bazı ünsüzleri dudaksıllaştırabilir.

(ET) gö ṇ lek > gö m lek 152/2
(ET) ö g - > ö v - > ö v üngen 85/26
(ET) ka ğ uṇ > kavun 111/5
(ET) ko n şı > ko m şu 73/11
(OT) ö g ey > ü v ey 33/7
(ET) tö g - > dö v - > dö v üş 10/9
(OT) ü g eyik > ü v eyikler 76/7

2.1.2.8.2.4. Sızıcılaşma

Bazı sözcüklerde patlayıcı ünsüzler çeşitli ses özellikleri nedeniyle sızıcı ünsüzlere dönüşebilir. Söylerken az çaba sarf etme, söyleyiş kolaylığı vb. sızıcılaşmada etkilidir. “Sızıcılaşmanın en az çaba yasası, engelsiz söyleyiş isteği, komşu seslerin etkisi ve h ünsüzünün açıklık bakımından n ünsüzüne yakın olması gibi nedenleri vardır.” (Coşkun, 2010, s. 97). Metinde art zamanlı sızıcılaşma örnekleri vardır.

(ET) **bar** > **var** 9/4

(ET) **kanı** > **hani** 43/11

(ET) **kankı** > **hangi** 92/9

(ET) **kögerçin** > **güvercin** 19/8

(ET) **takı** > **dahi** 42/11

2.1.2.8.2.5. Akıcılaşma

Bazı sözcüklerdeki patlayıcı ünsüzlerin yerini akıcı ünsüzlere bırakmasına akıcılaşma denilir. Eski Türkçe dönemindeki bazı sözcüklerdeki /d/ patlayıcı ünsüzü zamanla yerini /y/ akıcı ünsüzüne bırakmıştır. Metinde bulunan akıcılaşma örnekleri şunlardır:

adak > **ay**ak 24/8

adır- > **ay**ırmıyor 28/8

ked- > **gi**ymiş 25/5

kod- > **ko**yar 99/13

kudruk > **ku**yrukta 206/7

Metinde alıntı bir sözcükte /b/ patlayıcı ünsüzü yerini /m/ akıcı ünsüzüne bırakmıştır.

(Far.) **b**îşe > **me**şe 70/6

2.2. Biçim Bilgisi

Bir dilin görevli ve anlamlı birimler olan sözcüklerin ve eklerin işlevleri, yapı ve kullanımları biçim bilgisi içerisinde incelenir. Biçim bilgisini Karaağaç, bir dildeki asıl ve bağlı biçim birimlerini, bunların kullanım yollarını, bağlı biçim birimlerinin anlam ve görevlerini, dilin türetme ve çekim özelliklerini ve biçimle ilgili öteki konuları inceleyen dil bilgisi dalıdır (Karaağaç, 2012, s. 249). şeklinde ifade etmiştir. Biçim bilgisi sözcüklerin yapısal unsurları ile ilgilidir. Geleneksel dil bilgisi içinde biçim bilgisi, sözcüklerin iç yapısının bilgisini (Eker, 2016, s. 253). ayrıntılı bir şekilde ortaya koyar.

Sözcüğün şekliyle ilgili her şey biçim bilgisinin inceleme alanına girmektedir. Şekil bilgisinin başlıca inceleme alanlarını Vural ve Böler; kelime türleri, kök, gövde, ek kavramları, kelime türetme yolları, işletme ekleri, yapım ekleri vb. (Vural ve Böler, 2011, s. 49). olarak ele almıştır.

Biçim bilgisi; araştırma konusu olarak biçimbirimleri ele alır, belirler ve inceler. Biçimbirimler cümle kurulumundaki kullanımına göre bağımlı biçimbirimler ve bağımsız biçimbirimler olarak ikiye ayrılır. Bağımsız biçimbirimler olan adlar ve fiiller tek başlarına kullanıldığında belli bir anlamı ve görevi varken bağımlı biçimbirimler olan eklerin ve edatlarının tek başlarına kullanıldığında belli bir anlamı ve görevi yoktur. Bağımsız biçimbirimler bir sözcükle kullanıldığında anlam ve görev kazanır.

Ekler; tek başına kullanılamayan, sözcüklere gelerek ya yeni anlamlar türeten ya da sözcükler arsında anlam ilişkileri kuran görevli biçimbirimlerdir. Ekler köklerden sonra gelerek bitişik olarak yazılırlar. Yapım ekleri geldiği sözcüğün anlamını değiştirirken işletme ekleri geldiği sözcüğün anlamını değiştirmez, sözcüğe cümle içinde anlam ilişkisi ve vazife kazandırır.

Sözcükler anlamı veya görevi bulunan ses birlikleridir. Sözcükler çeşitlerine göre adlar, fiiller ve edatlardan oluşmaktadır. Adlar ve fiiller anlamlı sözcükler olduğu için bağımsız biçim birimlerdir. “Bağımsız biçim birimleri de bağımsızlıklarının derecesi bakımından kendi içinde bir tasnife tâbi tutmak mümkündür. Örneğin isimler, fiillere göre daha bağımsız biçim birimlerdir.” (Demirci, 2017, s. 134). Edatlar ise tek başına kullanıldığında anlamı olmayabilen, başka bir sözcükle kullanıldığında anlam ve görev kazanan bağımlı ve görevli

sözcüklerdir.

Dilsel bir işlev kazanan sözcüğün cümle içindeki yeri ve görevi onun türünü ortaya çıkarır. Sözcük türleri şunlardır: Adlar, fiiller ve edatlar.

Adlar; kendi içinde adlar ve ad soylu sözcükler olan zamir, sıfat, zarf şeklinde türlere ayrılır. Fiiller, fiil işletme eklerini alarak çekimlenir ve işlevini yerine getirir. Edatlar; çekim, bağlama, ünlem edatları olarak gruplara ayrılabilir.

2.2.1. Adlar ve Ad Soylu Sözcükler

Adlar, fiiller ve edatlar dışındaki sözcük türlerini karşılayan geniş bir kavram alanına sahiptir. Genel anlamda adlar, zamirler, sıfatlar ve zarflar ad kavramının içinde değerlendirilmektedir. Özel anlamdaysa adlar; bütün varlık, olgu ve kavramları karşılayan anlamlı sözcüklerdir. “Bu sözcük türlerinin tümü tek başına anlamlı olduğundan, bir varlığı, niteliği, durumu ve olguyu karşıladığından addır. Bunların farklı alt başlıklara ayrılmasının nedeni ise bu adların cümle içindeki yerleri ve görevleridir.” (Kılıç, 2022, s. 29).

Adlar olarak belirlenen sözcükler cümle içindeki yeri ve görevine göre ad, sıfat, zamir ve zarf olarak farklı başlıklara ayrılmıştır. “Bunlardan varlık ve mefhumların adı olarak nesneleri karşılayan isimlere dar manası ile isim, vasıflandırmak veya belirtmek suretiyle nesneleri karşılayan isimlere sıfat, temsil veya işaret suretiyle nesneleri karşılayan isimlere zamir, hal ve durumları karşılayan isimlere zarf adı verilir.” (Ergin, 2021, s. 223).

2.2.1.1. Adlar

Varlıkları ve kavramları karşılamada kullanılan sözcüklerdir. Var olan veya var olduğu düşünülen bütün nesneleri, kavramları ve varlıkları karşılayabilen sözcükler adlar olarak ele alınmaktadır. Adlara isimler de denilmektedir.

Bir sözcüğün ad olabilmesi için zihinsel bir karşılığının olması gerekir. Adlar insan zihninde biçimlendirilebilir ve anlamlandırılabilir. Bu biçimlendirme ve anlamlandırma ad söylendiğinde zihinde ya bir varlık olarak ya da bir kavram olarak belirir. Korkmaz, adları insanın tasavvurundaki soyut ve somut kavramları ya tür olarak ya da tek tek karşılayan sözler (Korkmaz, 2009, s. 195). olarak belirtmektedir.

Aksan; doğada bulunan cansız ve canlı varlık, duygu, düşünce, durum ve

olayları belirleme ve adlandırma unsurları için ad terimi kullanılmıştır (Aksan, 2003, s. 85). demektir.

Banguoğlu ise adı, gerçekte veya tasavvurda bir varlığa ad olan kelimelere ad deriz (Banguoğlu, 2015, s. 319). şeklinde ifade etmektedir.

Adlar varlıklara verililişine, sayılarına, zihindeki biçimine, yapısına göre sınıflandırılmıştır.

2.2.1.1.1. Varlıklara Verilişine Göre Adlar

Karşıladıkları varlıklara verililiş şekline göre adlar, özel adlar ve tür adları olarak ikiye ayrılır. Özel adlar her varlığa ayrı ayrı verilir. Tür adları ise aynı türden varlıkların hepsine birlikte verilir.

2.2.1.1.1.1. Özel Adlar

Başka bir benzeri veya aynısı bulunmayan adlardır. Metinde bulunan özel adlar ile ilgili bazı örnekler şunlardır:

Şahıs Adları

Yunus Emre 8/7

Abdülhak Şinasi 155/6

Mareşal Fevzi Çakmak 135/9

“Fuzûlî, Bakî, Hayalî, Zatî” 74/7

Lakap ve Unvanla Kullanılan Şahıs Adları

Göncü İzzettin Efendi 6/7

Tütüncü Zekerîyya 6/14

Yemci Yusuf 7/3

Manifaturacı Hacı Hâdi Efendi 8/5

Bezzaz Selim 9/3

Attar Kâmil Efendi 9/3

Beysefa Efendi 16/5

Doktor Yahya 46/7

“Yorgancı Hafız Yaşar, Kuyumcu Nazım Efendi, Arzuhalci Kemal Efendi, Fotoğrafçı Sarhoş Selahattin, Demirci Dello” 17/6

Hayvan Adları

“Pamuk, Mestan, Tekir” 65/9

Millet Adları

Osmanlı 10/15

Ceneviz 13/3

Alman 13/6

Samanoğulları 16/5

Arap 32/12

Çingene 35/12

Yer Adları

Anadolu 89/29

Amerika 83/20

Türkiye 83/20

Karcı Tahsin Sokağı 8/4

Ceneviz Sokak 13/2

Ankara 13/6

Kumrulu Mescit Sokağı 17/2

Deştin Düzü 173/1

Erzurum Mahallebaşı 18/5

“Kandilli, Mihrabat Korusu, Üsküdar, Kız Kulesi, Atikvaldesi, Sultantepeci” 155/9

“Giresun, Bitlis, Zara-İmranlı, Kızıldağ, Alakilise” 186/6

Dil Adları

“Bak **Türkçe** söylüyorum, bavulu bırak.” 45/6

Din ve İnanç Adları

Allah 145/13

Rahmet-i Rahman 6/9

Rabb 15/15

İslâm 113/31

Çifte Gelinler Türbesi 10/15

Süryani 32/13

Kurum ve Kuruluş Adları

İTÜ 84/16

“Köy İşleri, Devlet Su İşleri, Toprak Su İşleri, Başbakanlık, Devlet Planlama, Müsteşarlık, Valilik, Kaymakamlık” 165/2

Kuruluş, birleşim, kurum, kurul, oturum ve iş yeri adlarına gelen ekler kesme işaretiyle ayıramayacağı (TDK, 2021, s. 39). kuralına metinde uyulmamıştır.

“Hükümet Tabibliği’nin” 143/18

“Oğlan Hukuk Mektebi’nde okuyor.” 193/11

İş Yeri Adları

“Çeşmenin yanı **Çardaklı Kahve.**” 11/7

“Ceneviz Sokağı’nın öbür köşesinde **Ziraat Bankası.**” 13/5

“Acentanın bitişiğinde **Aynalı Lokanta.**” 13/13

“Sefa Otel ve Kiraathanesi” 16/4

Kitap Adları

“Hamzanâme, Müzekki’n-Nüfus, Yunus Emre divanı” 8/7

Makine Adları

“Bankanın yanı **Massey-Ferguson** traktörlerinin acentası...” 13/12

“Kimi **Doç**, kimi **Desoto** diyordu.” 19/6

“...**Pleymouth** arabası var.” 76/4

Mavi Kuş 70/1

2.2.1.1.1.2. Tür Adları

Türü, niteliği ve işlevi aynı olan, benzer özellikler gösteren varlıkları ve kavramları karşılayan ortak ada tür adı denilir. Tür adları, adların genelini ifade eder. Tür adına cins ad da denilmektedir. Metinde bulunan tür adları ile ilgili bazı örnekler şunlardır:

Hayvan Adları

“**Kuş** mu yok koca Amerika’da.” 30/18

“**Kedi** yok, çabuk bul.” 63/2

“**Köpek** de merdiven boşluğuna yerleşir.” 117/11

“İyi, lakin **öküzler** yorgun.” 105/19

“Az sonra camlarında **sinek** pisliklerinden desenler oluşmuş...” 5/10

“...hayaller, kuşlar, **böcekler** arasında kaybolup gider.” 69/6

“Talih kuşu mu, bok **kargası** mı bilmiyoruz.” 125/4

“Su içene **yılan** bile değmez.” 140/2

Bitki Adları

“Şöyle **elma**, **armut**, **şeftali**.” 132/11

“Burada gölge veren bir **ağaç** bile yok.” 40/19

“**Fidan** iken birkaç yıl suyunu vereceksin...” 132/14

“**Sebze** bahçesinde sözüm ona maşaralar.” 132/4

“Bayanlara **çiçek** verilir.” 51/22

“...yüzünde gözünde **pamuk** parçaları öylece durmakta...” 204/13

“...**pancardan patatese**, **fasulyeden nohuta**, **mısırdan buğdaya**...” 165/4

“Köylüler bir **söğüt** gölgesinde **çayıra** çökmüşlerdir.” 134/6

Meslek Adları

“Meselâ **doktorluk**.” 88/9

“**Öğretmenlik**” 88/5

- “**Çoban**ların yaptığı gibi omzundan geçirip beline bağlar.” 67/5
- “Demek **polis** idiniz, bravo size...” 202/13
- “**kuyumculuk-sarraflık**” 32/1
- “Boşanmak için bir **avukata** vekâlet verdim...” 94/15
- “**Dişçiye** gidince ağrısı geçenler gibi gelirlerdi yanına.” 144/4
- “**Yönetmen** kendi sahnesinin üçüncü tekrarını çekmektedir.” 210/3
- “**Mühendisim** dedim ya.” 100/7
- “Erol vapura **kaptan** olmuştur.” 154/2
- “**Kasap** hayatının hikâyesini ona anlatmıştı.” 35/10

Araç Adları

- “**Araba** dereye düşmüş.” 104/11
- “**Otobüs** meydanın ortasında duruyordu.” 19/1
- “...çıkma istese de bu döküntü **taksi** çıkamaz.” 76/5
- “Telefon edip bir **kamyon**, birkaç işçi çağırdım.” 93/22
- “Çabuk, **tireni** kaçıracağız.” 130/8
- “**kayıkları**” 156/21
- “Tatlı yeriz, **vapura** bineriz.” 48/22

Yer, Yapı, Yeryüzü ve Doğal Varlık Adları

- “Hem ne güzel **köyler** var.” 41/9
- “**evi sokağı**” 15/11
- “O **camii** cemaatına devam eden biriydi.” 35/17
- “**Han** dikdörtgen bir **oda**.” 135/5
- “otel, banyo, hamam” 16/17
- “mahalle mescidi” 189/1
- “kahve, lokanta, berber” 7/14
- “**Hapisane** hapisane gezerek cezasını çeker...” 35/12
- “**Dağ** taş demez dolaşır.” 117/17
- “Silah sesi **derelerde**, **tepelerde** yankılanır.” 116/2
- “Etrafını alçak tepeler çeviren bir **göl** sanki.” 173/4
- “Yol, bulut, tepe, yamaç, dere, vadi” 81/1

Giyecek ve Takı Adları

- “...bütün yolcular **ayakkabı**larını çıkarmış...” 103/16
 “Kenan **ceket**ini giymiş, bir de sigara yakmıştır.” 167/2
 “gömlek, pantolon” 152/2
 “mintan, kilot, pantolon, çizme” 116/16
 “yüzük” 10/12

Eşya Adları

- “Kuyumcu **bıçağı masaya** bırakır.” 96/12
 “Onu alıp bir **sandalye**ye oturttu.” 145/10
 “Tesbih de **tesbih** olsa bari.” 99/15
 “**Dürbün** yeniden kadına döner.” 25/4
 “Hem **yatak**, hem **yorgan**.” 153/17
 “tüfek, fişeklik, heybe” 116/16

Akrabalık ve Yakınlık Adları

- “kardeş, gelin” 10/7
 “karı, babaanne” 32/15
 “dede, torunlar” 39/6
 “baba, ana, oğul” 192/5
 “...kazayla en yakın **arkadaşı** olan **damadı** vurmuş...” 35/11

Zaman Adları

- “gece, sabah” 186/8
 “gün, akşam” 186/9
 “**Şimdi** oteli oğulları işletiyor.” 16/10
 “Aradan **yıllar** geçti.” 93/25
 “Demir Ağa’nın ayıngaya çıkmadığı **seneler**.” 188/12
 “**Öğle** sıcağı kasabanın üzerine abanmıştır.” 5/6
 “...**hafta** geçti, **ay** geçti.” 34/1

Yiyecek ve İçecek Adları

“ekmek, köfte” 22/9

“un, yağ, şeker, helva, su” 165/5

“yumurta, bal, peynir, tereyağı” 51/11

“kavurma” 51/12

“maydanoz, soğan” 51/13

“süt, ayran” 112/1

“Her zaman bekleriz, bir **çorbamızı** içersin.” 110/8

2.2.1.1.2. Sayısına Göre Adlar

Sayısına göre adlar, adın sayı olarak tek mi çok mu olduğu ile ilgilidir.

2.2.1.1.2.1. Tekil Adlar

Bir tane olan varlık ve kavramı karşılayan adlardır. Birden fazla varlığı karşılamaz ve çokluk eki almazlar.

“meydan, sokak, araba” 47/1

“elma, armut, şeftali” 132/11

“şurup, iğne, antibiyotik, hap, kasaba, eczane” 144/1

“ceviz, kuş, yıldız, fidan, su, ağaç, yaprak, çiçek” 190/1

“**Askere** gidip gelenin **gözü** açılır, ufku genişler.” 182/12

2.2.1.1.2.2. Çoğul Adlar

+*lar* işletme ekini alarak birçok kavram ve varlığı karşılayan adlardır. Türkçedeki sözcükler +*lar* işletme ekini alarak çoğul olurlar. Çoğul adlar aynı türden birden çok varlık veya kavram olduğunu ifade eder.

“yıllar, darbeler” 19/4

“odalar, köşeler” 92/24

“dosyalar, davalar, günler, seneler” 102/14

“çiraklar, evler, bahçeler, geceler, ustalar, günler” 74/2

“kuşlar, ağaçlar, duvarlar, meyveler, hayaller, böcekler” 69/6

“Hem ne güzel **köyler** var.” 41/9

“**Işıklar** söner.” 71/18

“**Doktorlar** da hasta olur efendim.” 91/4

2.2.1.1.2.3. Topluluk Adları

Şeklen tekil olup birden fazla aynı türden varlığı ifade eden adlar topluluk adıdır.

orman 41/10

grup 60/19

“**Halk** arasında ‘Geyrek Topalı’ derler, öylece kalıvermiş.” 32/9

“Büyük bir **aile** gibi yaşar.” 72/6

“...derken **sürü** şoseyi geçip karşı tepelere yayılır.” 111/10

“...köylüler yemeği bitirerek **cemaat** halinde namaza durmuşlar...” 143/11

“Bir tel çekiyor, **deste** ile geliyor.” 160/18

“**Millet** iş iş diye inliyor be!” 206/6

“Artık bütün **ekip** bir kaosun içine yuvarlanmıştır.” 210/1

2.2.1.1.3. Zihinde Oluş Biçimine Göre Adlar

Adlar zihindeki oluş biçimine göre somut ve soyut olarak adlandırılır. Duyu organlarıyla doğrudan algılanabilen, biçimlendirilebilen adlar somut adlardır. Duyu organlarıyla doğrudan algılanamayan, biçimlendirilemeyen ancak zihinde varlığı kabul edilen adlar ise soyut adlardır.

2.2.1.1.3.1. Somut Adlar

Duyu organlarıyla doğrudan algılanabilen, biçimlendirilebilen gerçek nesnelerin ve varlıkların adlarına somut ad denilir. Evrende bulunan bütün maddeler ve varlıklar somuttur. Somut adlar; görülebilir, işitilebilir, şekillendirilebilir, ölçülebilir nesneleri ve varlıkları karşılar.

“**Havada** en ufak bir **esinti** yoktur.” 5/5

“Çifte **çınarlar** kim bilir kaç yüz yaşındadır.” 10/1

“Hem **camiye** yakın, hem **suya**.” 11/8

“**Köylüler süt** getirir, **yumurta** getirir.” 41/12

“**Domates, hıyar, soğan, maydanoz** vesaire.” 132/5

“**Bozkırın gecesi** böyle olur, bayağı üşütür **adamı**.” 151/10

2.2.1.1.3.2. Soyut Adlar

Duyu organlarıyla doğrudan algılanamayan, biçimlendirilemeyen ancak zihinde varlığı kabul edilen kavramların ve niteliklerin adlarına soyut ad denilir. Soyut adlar, duygu ve düşünce yoluyla varlığı algılanabilen adlardır.

“tutkular, huylar, alışkanlıklar” 12/10

“farz, haram, mizaç, helal, mekruh, müfsit, mubah, sünnet, müstahsen, mendup, edep, hizmet, hürmet, merhamet, şefkat, sabır, şükür, bid’at, örf, âdet, görenek, gelenek” 73/15

“hayal” 114/19

“fikir, akıl” 147/3

“Neden sonra bütün **cesaretini** toplayıp seslenir.” 121/13

“Çekilecek **dert** değil...” 188/10

“Neşe **korkudan** irileşen gözleriyle kocasına sarılmıştır.” 202/3

2.2.1.1.4. Yapılarına Göre Adlar

Adlar yapı olarak bazı özelliklere sahiptir. Türkçede kök halinde olup yapım eki almayan, yapım eki alan ve birden fazla sözcükle birleşen adlar vardır. Bu özelliklerinden hareketle yapılarına göre adlar şu şekildedir:

2.2.1.1.4.1. Basit Adlar

Herhangi bir yapım eki almayan, başka bir sözcük ile de birleşmeyen adlar basit adlardır. Basit adlar yapım eklerini almazken ad işletme eklerini alabilirler.

Yabancı dillerden alınan sözcükler Türkçe yapım eklerini alsalar bile yapı olarak basit sözcük olarak kabul edilirler (Korkmaz, 2009, s. 31).

yol 111/1

“davarı, kapıdan” 149/4

“vapurlar, deniz” 153/21

“**Adam camdan** hiç bakmaz.” 27/2

“Bu **evler** sokağa değil avluya bakar.” 72/15

“Tabak **kan** gibi kırmızı sıvıyla dolar.” 96/11

“İssiz **tepeler**, derin **dereler**...” 167/8

2.2.1.1.4.2. Türemiş Adlar

Köküne veya gövdesine fiilden ad yapan ekler ya da addan ad yapan ekler getirilen, başka bir sözcük ile de birleşmeyen adlar türemiş adlardır. Türemiş adlar birden fazla yapım eki alabilir. Türeyen adın, türetildiği fiil veya ad ile anlamsal bir bağının bulunması gerekir. Türemiş adlar, yapım ekleriyle türeyerek türetildiği sözcüğün anlamıyla ilişkili olan yeni bir varlığa veya kavrama ad olurlar.

“...bu **heykelcik** her zaman temiz ve ışıltılıdır.” 20/9

“Bak **Türkçe** söylüyorum, bavulu bırak.” 45/6

“**Saygılı** olmak gerek.” 80/8

“**Yolcular** bir an ona bakarlar.” 97/1

“**Avcılıkta, atıcılıkta** Bilal ileride.” 118/7

“Gelip kadını sırtüstü çevirir, **atkısını**, yazmasını çözer.” 141/10

“Timur demeye dili dönmüyor **vatandaşım**.” 181/7

“Ayingacılık, bildiğin tütün **kaçakçılığı**.” 183/7

“yangın, sardığını” 162/6

“sevinç, kaplı” 68/15

“asırlık, oluşum” 137/2

varlıklı 188/6

2.2.1.1.4.3. Birleşik Adlar

Birden fazla sözcüğün bir varlığı, nesneyi kavramı ifade etmek için kalıplaşarak oluşturduğu yeni ada denilir. Çeşitli biçimlerde oluşabilir.

Ad Tamlaması Biçimindeki Birleşik Adlar

Köroğlu 7/1

Mahallebaşı 18/5

yurtdışı 32/13

Rumelihisarı 41/15

yüzüstü 104/7

“Koş bakalım **itoğlu**.” 42/7

“Yumurta haşlamışam; peynir, **tereyağı**, bal...” 51/11

“**Başüstüne** ağam.” 52/3

“Benim otel de **tahtakurusu** kaynıyordu.” 84/8

“...bütün yolcular **ayakkabılarını** çıkarmış...” 103/16

“**Bağlarüstündeki** kale mi?..” 113/8

“Gelip kadını **sırtüstü** çevirir, atkısını, yazmasını çözer.” 141/10

“...dalgınlığına gelip **ayaküstü** bir komşuya uğrasa...” 181/13

Sıfat Tamlaması Biçimindeki Birleşik Adlar

“**Altyapısı-üstyapısı**, çatısı, bacası var.” 18/3

“Kenan’ı **delikanlı** günlerinden beri tanımaktadır.” 79/4

“Doktor **çakırkef**, ortaya konuşur.” 79/19

“**Kızilderili** kahramanlar” 81/2

“İssiz **bozkırın** ortasından geçip giden bir otobüs.” 86/17

“Hem köyümüzün adı da **Şirinyurt**.” 88/16

“Kuzular, çiçekler, dere kenarı, **alabalık**...” 40/15

“İşte orası sizin **Virankale**...” 113/7

“**Kırşehir-Kaman**’da vardır böylesi ceviz.” 132/15

“Kızıldağ, Alakilise” 186/6

Yalın Haldeki İki Adın Birleşmesiyle Oluşan Birleşik Adlar

kıraathane 16/11

babaanne 32/15

Anadolu 89/29

“**Onbeş-onaltı**’yı ver, diyor.” 22/5

“**Beyefendi** salatalık yemek istemiyormuş.” 80/7

“...**Diyarbakır**’a, Tebriz’e kadar götürürlermiş.” 86/5

“Hemen **yüzgeri** kaçmak mı lazım.” 89/14

“Sonra kitap yakanlar, kitap yırtanlar, **kitapperestler**.” 92/4

hapis+hane > “**Hapisane** hapisane gezerek cezasını çeker...” 35/12

hanım+efendi > “Buralarda saat zamanı bölemez **hamfendi**.” 59/16

hasta+hane > hastane 98/7

kayın+ana > kaynana 119/3

kayın+ata > kaynata 119/3

Çeşitli Biçimlerde Oluşmuş Birleşik Adlar

“Evet, Türkçesi kitap hastası, **kitapsever**.” 91/10

“**Kitapçalar**lar vardır.” 91/24

“Bazıları da **kitapgizler**dir.” 92/1

“Biraz **alışveriş** yaptılar.” 84/12

vazgeçip 54/7

2.2.1.1.5. Ad İşletme Ekleri

İşletme ekleri eklendiği sözcüğün anlamını değiştirmeyen eklerdir. İşletme ekleri; eklendiği sözcüğün diğer sözcüklerle ilişkisini sağlayarak sözcükte, sözcük grubunda veya cümlede anlam tamamlayıcı bir görev üstlenir. İşletme eklerine çekim ekleri de denilmektedir.

Ad işletme ekleri adlara eklenerek adın niceliğini gösterebildiği gibi sözcükler arasında geçici bir ilişki de kurabilirler.

2.2.1.1.5.1. Çokluk Eki

Türkiye Türkçesinde +*lar* çokluk ekidir. Türkçede kökle veya gövdeyle bütünleşip işlerliğini kaybeden pek çok çokluk bildiren +*z*, +*gUn*, +*An*, +*lA*, +*s*, +*ş*, +*t*, +*k* vb. ek vardır (Alkaya ve Yalçın, 2022, s. 23). Adların teklik biçimine +*lar* çokluk eki getirilerek çokluk biçimi yapılır. Çokluk eki eklendiği adın birden fazla olduğunu bildirir. Çokluk eki, adın kökünden veya gövdesinden hemen sonra gelerek sözcükler arasında ilişki kurmaz. Çokluk ekinin etkisi eklendiği ad üzerindedir. Çokluk eki getirilen ada diğer ad işletme ekleri çokluk ekinden sonra getirilebilir.

“Ama acı**lar** bazen böyle insan**ların** yoll**arını** kesiştirir.” 36/1

“ağaçlar, binalar, insanlar” 5/8

“çiçeklikler” 73/10

“oymalar” 73/10

“ustalar, evler, bahçeler, çıraklar, geceler, günler” 74/2

“çobanlar, hayvanlar, tepeler” 111/10

“otobüsler, yollar, hanlar, tirenler” 124/3

2.2.1.1.5.2. İyelik Ekleri

Adın ifade ettiği nesnenin, varlığın veya kavramın sahibini gösteren eklerdir. İyelik ekleri sözcük gruplarında adlarla adlar arasında ilişki kurabilirler. İyelik eklerine sahiplik ekleri, aitlik ekleri de denilmektedir.

Adın sahibini şahıs halinde gösteren iyelik eklerinin üç tanesi teklik, üç tanesi de çokluk olmak üzere altı şekli bulunmaktadır (Kürüm, 2015, s. 84). Şahıslara göre çekimi şu şekildedir:

Teklik Birinci Şahıs: +(I)m, +(U)m

“Ayağım kaydı yahu, ne bileyim, oldu işte.” 29/9

“...alın terim, benim adımlı da yazacaksın...” 35/4

“Biraz param olaydı.” 47/20

“Şirinyurt köyünün öğretmeniyim, eşim Neşe.” 60/3

Teklik İkinci Şahıs: +(I)n, +(U)n

“Ulan eşşek kadar oldun, gözün hâlâ oyunda.” 42/16

“En azından adın kötüye çıkar.” 86/12

“Baban rahmete kavuşunca, Serkisof'u sen devraldın.” 159/15

“...nedir derdin...” 191/12

Teklik Üçüncü Şahıs: +I, +U, sI, sU

“Sadece bir kez sesini yükseltmişti.” 35/1

“Kenan kürekle tekerlerin altına çakıl atar.” 109/19

“Bir kısım yolcular tuvaletin önünde kuyruğa giriyor.” 132/10

“Murat karısına dönerek.” 90/1

“...öküzler ahlatın gölgesine yatmış geviş getiriyorlar.” 102/5

Çokluk Birinci Şahıs: +(I)mIz, +(U)mUz

“sevmediğimiz” 64/11

“gönlümüz” 64/12

“Kanlımızı bulmuşuz.” 82/11

“Evet, tayinimiz çıktığında hiç tereddüt etmedim.” 88/14

“Münakaşa, münakaşa, tadımız tuzumuz kalmadı.” 92/27

Çokluk İkinci Şahıs: +(I)nIz, +(U)nUz

“Kapısı kepengi gördüğünüz gibi kapalı.” 9/6

“Hay ağzınıza sağlık.” 59/22

“Eşiniz nerde peki?” 90/15

“Peki, neydi hastalığınız, korkulacak bir şey mi?” 91/5

“Kim bilir ne çok kitabınız vardır.” 92/15

“İşte bildiğiniz teorik metin.” 210/4

Çokluk Üçüncü Şahıs İyelik Eki: +IArI

“Berberlerin tutkuları, huyları, alışkanlıkları...” 12/10

“Ve bekledikleri an da gelip çatmıştır.” 139/24

“anaları” 26/16

“başları” 28/5

“boyunları” 28/5

“araları” 41/21

“dilleri tutul-” 79/2

“pazarlıkları” 124/2

2.2.1.1.5.3. Ad Durumu Ekleri

Adlar ile diğer sözcükler arasında geçici anlam ilgisi kurmak için adların

durumlarını belirleyen eklere ad durumu ekleri denilir. Eklendiği adlarla diğer sözcükler arasında bağlantı kurabilir. Ad durum ekleri sözcük grubu da oluşturabilir. Durum eklerine hâl ekleri de denilmektedir.

2.2.1.1.5.3.1. Yalın Durum

Ad durum eklerini almayan adlar yalın durumdadır. Başka bir sözcükle anlam ilişkisi kurmayan yalın durumdaki adlar çokluk ve iyelik eklerini alabilirler.

“**Çiçek** var mı, çiçek?” 51/15

“**Domates** al, yahut **maydanoz**.” 78/18

“**Neşe** başını uzatmış kadınla kocasına bakmaktadır.” 99/4

“**Seyfi, Kenan, doktor**, bazı **köylüler** kayıtsızdır.” 116/5

“**Dut** iyi.” 131/13

“**Ömür** böyle.” 146/15

“**Ayranım** kabardı kabaracak yani.” 174/9

2.2.1.1.5.3.2. İlgi Durum Eki

İlgi durum eki, ad ile diğer adın ilgisi bulunduğunu ifade eder. İlgi durum ekleri *+nUn/+nIn*, *+Un/+In* ekleridir. Sonu ünlü sesle biten adlara *+In*, *+Un*; sonu ünsüzle biten adlara *+nIn*, *+nUn* ekleri getirilebilir. Eski Anadolu Türkçesinde ilgi durumu eki daima yuvarlak ünlüdür (Gülsevin, 1997, s. 25). İlgi durumunun metindeki kullanımı şu şekildedir:

İlgi durumu eki ad tamlamasının kurulumunda görev alabilir. Adlar arasında ilgi kuran ilgi durumu eki ad tamlamalarında tamlayana getirilebilmektedir.

“yolcun**un** fazlası, yük**ün** üzeri” 20/17

“Kaldık deliler**in** arasında.” 128/4

“cırcır böcekler**inin** sesi, deren**in** şırıltısı” 145/19

“Şoför Kenan’**ın** deliliği babasından yadigâr.” 181/1

“Ağa’**nın** iri tabancası, yastığ**ın** altı” 187/9

İlgi durumu eki, birinci şahıs zamirlerinden sonra *+Im* biçiminde kullanılmaktadır.

“ben**im** mesleğim” 89/28

“biz**im** köyümüz” 42/4

Su ve *ne* sözcüklerinden sonra araya /y/ yardımcı ünsüzü getirilerek ilgi durumu ekinin +*In*, +*Un* şekli kullanılır.

“Oooh, otur suyun sesini dinle.” 11/11

“Peki, neyin peşindesiniz?” 202/15

İlgi durumu eki bazen adları edatlara bağlayabilmektedir.

“Bildiğin gibi git, yetişiriz tirene.” 179/14

“Kenan: – Bu çocuğu işte bunun için seviyorum.” 122/9

“onun kadar” 16/4

“bunun gibi” 65/9

2.2.1.1.5.3.3. Belirtme Durumu

Belirtme durumu, adı belirtmek için fiile bağlayan durumdur. Belirtme durumundaki adlara fiiller etki etmektedir. Belirtme durumu ekleri +*I*, +*U* ekleridir. “Eski Türkçede belirtme hâli eki olarak yalın isimlerden sonra +ğ, teklik bildiren zamir eklerinden sonra +*I*, iyelik eklerinden sonra +*n*, çokluk zamirlerinden sonra +*nI* ekleri kullanılmaktaydı.” (Tan, 2017, s. 42). Belirtme durumu ekleri nesneyi belirtili duruma getirir. Belirtme durumuna yükleme durumu da denilmektedir.

“Köylüler yükleme işini sürdürmektedir.” 28/9

“Ama usta ekmeğimi kaptı.” 42/17

“Bavulumu topladım, giyindim, mutfak kapısını açtım.” 93/29

“Kapıyı çektim çıktım.” 94/9

“Ekini biçmiş, harmanı kaldırmıştı.” 102/2

“Seyfi kafasını kaşır, eğilip küreği alır.” 108/10

2.2.1.1.5.3.4. Yönelme Durumu

Yönelme durumu; adı fiile bağlayarak genellikle adın fiile yöneldiğini, yaklaştığını ifade eden durumdur. “Eski Türkçedeki yönelme hâli ekleri +*kA*, +*gA* ve +*A*’dır.” (Von Gabain, 2000, s. 63). Türkiye Türkçesinde ise yönelme durumu eki +*A* ekidir.

“Doğaya dönmek istemiştin.” 40/17

“Duvara oturmuş, ayaklarını sarkıtmış konuşuyorlar.” 47/9

“Erol o sırada azığını bir bohçaya dolamıştır.” 67/4

“En iyisi biz hikâyemize dönelim.” 75/19

“kurşuna diz-” 129/25

Yönelme durumu eki bazen adları edatlara bağlayabilir.

“Yakalayınca yüzüne **doğru** yaklaşır.” 24/10

“Kapatıyor ama dışa **karşı**.” 191/15

“ön kapısına **doğru**” 42/19

2.2.1.1.5.3.5. Bulunma Durumu

Bulunma durumu, adı fiile bağlayarak fillin gerçekleştiği yeri bildiren durumdur. Bulunma durumu eki +DA ekidir. Bu ek Eski Türkçede de +DA şeklindedir.

“...doğum**da**, cenazede**de**, düğünde**de**, bayramda bir araya gelir.” 72/5

“İkinci katta bulunur.” 73/2

“Kedi Kenan’ın kucağında mayışmış uyuyor.” 76/9

“filimlerde**de**, hayatta” 121/5

“Bu işi istasyonda bitirek.” 146/21

“Sonra bir stadyumda bulur kendini.” 154/5

2.2.1.1.5.3.6. Ayrılma Durumu

Ayrılma durumu; adı fiile bağlayarak fillin addan uzaklaştığını, ayrıldığını bildiren durumdur. Türkiye Türkçesinde ayrılma durumu eki +DAn ekidir. “Eski Türkçede Köktürk Döneminde ayrılma hâli için +dA/+tA kullanılmaktaydı. Uygur Türkçesi Döneminde bu eklerin yanında ayrıca +dIn/+tIn eki de kullanılmıştı.” (Eraslan, 2012, s. 151). Ayrılma durumu eki; adların adla, edatla veya fiille bağını kurabilir. Ayrılma durumuna çıkma durumu da denilmektedir.

“Babadan oğula, dükkândan ekmek yedi.” 12/3

“Dükkân kapılarında**dan**, pencerelerden başlar uzanır.” 42/10

“attan atladı” 50/18

“Deminden beri benden bahsettiğinin farkında değil misin?” 75/11

“yoldan geçer” 82/13

“Masanın beyaz örtüsü bıçaktan sıçrayan damlalarla lekelenir.” 96/13

“Erol ilk heyecanı üzerinden atmıştır.” 108/15

“Yokuşun başında duran arabadan önce Bilal atlar.” 126/14

2.2.1.1.5.3.7. Vasıta Durumu

Vasıta durumu; adın fiile araç, vasıta olduğunu bildiren durumdur. Vasıta durumu eki Türkiye Türkçesinde *ile* edatının eklenen şekli *+IA*'dır. Eski Anadolu Türkçesinde asıl vasıta hâli eki *+n* olmakla birlikte, *+la*, *birle*, *ile* şekilleri de kullanılmıştır (İpek, 2008, s. 66). *+n* eki işlevliğini yitirince günümüz Türkiye Türkçesinde *ile* edatının eklenen hali *+IA* eki vasıta durumu eki göreviyle kullanılmaya başlanmıştır.

Vasıta durumu ekinin adın fiile araç, vasıta olma veya adın fiil ile birlikte kullanılma ifadesi vardır. Vasıta eki, fiilin belirttiği işin hangi araç ile yapıldığını bildiren ve ada eklenen ad durumu ekidir (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2011, s. 31).

“O yeşil çuhaların üzeri sigara yanıkları**yla** süslüdür.” 16/16

“zaman**la** boyanın rengi atmış” 19/7

“yalvaran bakışlar**la** süzüyor.” 22/4

“Kadın ve kocası çocuklar**la** sarmaşırlar.” 26/2

“Nazım Efendi alnının terini eli**yle** sildi.” 38/21

“Masa beyaz bir örtü**yle** kaplıydı.” 96/6

“Doktor omzundan tuttu onu, kuvvet**le** sıktı.” 145/12

Vasıta durumu ekinin Eski Türkçedeki *+n* şekli günümüzde işlevini yitirerek kalıplaşmış şekilde bazı sözcüklerde kullanılmaktadır.

“yaz**ın** suyu kesil-” 89/5

“kış**ın**” 71/4

“Onları ilkin kahvedeki adamlar fark eder.” 60/22

“yayan yapıldak” 149/14

“Oğlan onu uğurlamak için el sallamaktadır.” 68/11

2.2.1.1.5.3.8. Eşitlik Durumu

Eşitlik durumu; adın eşitlik, benzerlik, yakınlık, görelilik, gibilik, karşılaştırma ve birliktelik anlamını sağlayan durumudur. Eşitlik durumu eki *+CA* ekidir. Eşitlik eki, Eski Türkçede yalnız *ç*'li olarak (Ergin, 2021, s. 243). kullanılmıştır.

“Âdil Usta'yı bir iyice bunalttılar.” 33/1

“Yaşlı adam ve çocuklar sessizce ağlamaktadır.” 66/14

“su boyunca” 111/3

“büyükçe kuzineli soba” 135/11

“Kadını hafifçe doğrultarak hapi kanlı ağzına tıktırıyor.” 142/18

“...marabanın başına geçmesi gerektiğini dili döndüğünce tembihledi.” 162/2

“Hayırsız evlat masalının binlerce örneğinden biri.” 163/4

“Mavi Kuş düze çıkınca epeyce hızlanıyor.” 173/10

2.2.1.1.5.4. Aitlik Eki

Aitlik eki *+ki* ekidir. Aitlik eki adın aitliğini ve bağlılığını bildirir. Aitlik eki genellikle adın bulunma veya ilgi eki almış şekillerinden sonra gelir. Aitlik eki, dil benzeşmesine ve çoğu yerde de dudak benzeşmesine uymamaktadır (Korkmaz, 1992, s. 14).

“Aynada**ki** akis bambaşka gelir sanki.” 14/11

“Kasabın önünde**ki** sarhoş...” 22/2

“yüzünde**ki** endişe” 91/11

“Eğilip şoförün kucağında**ki** kediye alır.” 95/19

“Şişeyi götürüp tezgâhın gerisinde**ki** çöp tenekesine attı.” 145/6

“Aklına brandanın altında**ki** sivri uçlu kazma gelir.” 152/9

“Kalbinde**ki** o bir avuç küle üfürür.” 195/7

“Bu yolcu, elinde**ki** valiziyle Kuyumcu Nazım Efendi’dir.” 200/21

“Senin**ki**si tavuk tövbesi.” 110/19

“Onun**ki**si beleşine oynanan bir kumar.” 124/7

2.2.1.1.5.5. Ad Soru Eki

Adlarda soru eki temel soru eki *mU/mI* ekidir. Soru eki *mU/mI* hem fiillere hem de adlara gelebilen özel bir ektir. Eski Türkçede soru eki, ekin yuvarlak şekli olan *mU*’dur. Eski Türkçe döneminde soru ekinin biçimi *+mU*’dur (Aydın ve Tapar, 2023, s. 228). Soru eki Türkiye Türkçesinde yazım kuralı gereği addan ayrı olarak yazılır. Adlara soru anlamı sağlayarak adın soru şeklini yapar. Soru eki adın hem eksiz hem de ekli şekillerine gelebilir.

“Bayana kavurma ile soğan **mu** vereceğiz?” 51/19

“kokucu **mu** gelirmiş” 57/11

“Ne yani, yolcular acından **mi** ölsün?” 139/4

“Mümkün **mü** bu?” 146/6

“Kasabada kız **mi** kalmamış?” 190/5

“...değirmenciye **mi** kaldım?” 192/11

“...gövdeden **mi** ibaret?” 15/10

“Hayırdır komutan, bir mevzu **mu** var?” 200/12

2.2.1.1.6. Ad Yapım Ekleri

Yapım ekleri eklendiği sözcüğün anlamını değiştirir. Eklendiği sözcük türemiş bir yapı oluşturur. Yapım ekleri, sözcüğün köküne veya gövdesine gelerek kalıcı ve yeni sözcükler türetme amacıyla kullanılır (Gedizli, 2012, s. 3354). Ad yapım ekleri, adların veya fiillerin köküne ya da gövdesine eklenerek yeni ad türetir. İki grupta incelenmiştir.

2.2.1.1.6.1. Addan Ad Yapan Ekler

Adların köküne veya gövdesine eklenerek yeni adlar türeten eklerdir. Addan ad yapan eklerin bazıları çok işlek, bazıları az işlek, bazıları ise eklendiği sözcükle kalıplaşarak işlekliliğini zamanla yitirmiş eklerdir. Metinde tespit edilen addan ad yapım ekleri şunlardır:

+Aç

İşlek olmayan bu ek benzetme ve ilgi işleviyle sözcüğe eklenir. Metinde bir örneği tespit edilmiştir.

“topa**ç** çevir-” 189/1

+Ak

İşlek olmayan bu ek adlara genellikle benzetme ve küçültme gibi işlevler katar.

“kırmızı ben**ek**li” 86/16

“Az sonra camlarında sine**k** pisliklerinden desenler oluşmuş...” 5/10

“bir bardak” 58/15

“Hayvanların melemesi, çingirak sesleri, köpek havlamaları...” 111/10

+An

İşlekliliğini yitirmiş olan bu ek az sayıda sözcükte kullanılmaktadır.

“Oğlan onu uğurlamak için el sallamaktadır.” 68/11

“deli oğlan” 54/10

“...kuraklığa dayanıklı dikenler, gevenler sarmış her yanı.” 173/9

+Ar, +şAr

Sayı adları yapar.

“ayrı birer şahsiyet” 74/8

“...ferahlayan yolcular birer ikişer masalara yönelirler.” 134/2

+Ay

İşlek olmayan bir ektir.

“...karanlıkta bir uzay gemisi gibi parıldıyarak beklemektedir.” 171/14

+Az

İşlek olmayan bu ek kalıplaşarak küçültme işlevinde bazı adlar türetmektedir.

“bayağı bir ayaz var” 167/3

+CA

İşletme eklerinden eşitlik eki olarak kullanılan +CA eki zamanla yapım eki olarak kullanılmaya başlanmıştır.

“Bak Türkçe söylüyorum, bavulu bırak.” 45/6

“Usta en önce sana sormamı söylemişti.” 38/17

“Ayrıca” 188/14

+CAk

İşlekliği zamanla azalan bir ektir. Bu ek küçültme işleviyle de bazı sözcüklere eklenmektedir. -k ünsüzü ile biten sözcüğe eklendiğinde -k ünsüzü düşebilir.

bög+cek>böcek: "...böcekler arasında kaybolup gider." 69/6

kirtü+çek>gerçek "Gerçek bu." 89/13

"büyücek sepet" 65/29

+CI,+CU

İşlek bir ektir. Genellikle meslek, uğraş ve taraf olma adları yapabilir.

"Arzuhalci Kemal, Fotoğrafçı Selahattin, Tapucu Rıza" 7/20

"Atı Hancı İdiris'e teslim et." 51/28

"Kuyumcu tuhaf bir hissiyat ile ürperdi." 38/1

"Yolcular bir an ona bakarlar." 97/1

"Kuzum siz solcu falan mısınız yoksa?" 100/9

"Yabancı yolcuların gözleri çocuklarda kalmıştır." 123/11

"Kokucu" 58/14

"seyirci" 208/18

+Cık/+Cuk

İşlek eklerden biridir. Azlık, küçültme, sevgi, acıma gibi anlamlar taşıyan adlar yapabilir. Benzerlik ilgisi ve yer ismi de yapabilir.

"...bu heykelcik her zaman temiz ve ışıltılıdır." 20/9

"...lokmacık da bana at..." 22/4

"...gelincik demetleri..." 41/11

"...yalancıkdan yaş döküp hem ağlarım hem giderim..." 195/15

"...bunlar gencecik çocuklar..." 41/17

"şuracık" 129/25

"...eski bir kâğıda kargacık-burgacık çizilmiş..." 113/2

"Aniden sarılır ona, bir veda öpücüğü kondurur başına." 67/17

"pişmanlığın tomurcuğu" 156/2

+CII/+CUI

İşlek olmayan eklerden biridir. Benzerlik, bir şeye düşkünlük, bağımlılık gibi işlevler taşıyan adlar yapabilir.

“Hani ev**cil** hayvanlara ad koyarlar ya.” 65/8

“...kır**çıl** pos bıyıklar...” 49/1

+DAş

Ortaklık, beraberlik, bağlılık gibi anlamlar taşıyan adlar türetebilir.

“Timur demeye dili dönmüyor vatanda**şın**.” 181/7

“Unutulmayan askerlik arkada**ş**ları.” 160/10

“Karda**ş** sen bilirsin.” 105/15

“...iki karde**ş**...” 10/7

+dIrIk/+dUrUk

İşlek olmayan bir ek olup metinde bir örneği vardır.

“boyund**uruk**” 109/18

+dIz/+dUz

İşlek olmayan bu ek Türkçede birkaç sözcükte kalıplaşmış şekilde kullanılmaktadır.

“...yaz geceleri değirmenin damında yatarak yıld**ız** sayıyorlar.” 189/15

“Günd**üz** gözü adam vurmak aptallık.” 146/23

+II/+UI

Bu ek genellikle yansıma sözcüklere eklenmektedir.

“pırıl pırıl bir dere” 89/1

“Arka koltuklardaki köylüler aralarında fısıll fısıll konuşmaktadırlar.” 56/4

“bir mırıltı” 155/2

“Gür**ültü** ve şamataya Çardaklı Kahve’dekiler de ayaklanmıştı.” 29/16

+Ir/+Ur

Genellikle yansıma sözcüklere eklenir.

“çıtır çıtır” 70/6

“fosur fosur” 52/13

“...fazla patırtı etmek gelmiyor içinden.” 149/1

“Kenan’ın açıklamaları kimseyi tatmin etmez, homurtular, itirazlar yükselir.” 149/21

“Köylüler bir söğüt gölgesinde çayıra çökmüşlerdir.” 134/6

+k

İşlek olmayan eklerden biridir.

“Kaç kez söyledim bebek değilim ben.” 40/5

+ka

İşlek olmayan eklerden biridir.

“Yükleme bitmiş, köylüler arka koltuklara oturmuşlardır.” 49/7

+kAn

İşlek olmayan eklerden biridir.

“Belediye Başkanlığı, parti başkanlığı” 16/7

“yelkenleri” 79/8

+kek

İşlek olmayan bir ek olup metinde bir örneğine rastlanmıştır.

“Ailenin tek erkek evladı.” 161/7

+(I)l/+(U)l

İşlek olmayan eklerden biridir.

“O yeşil çuhaların üzeri sigara yanıklarıyla süslüdür.” 16/16

Gülensoy, *yeşil* sözcüğünü *yāş+(ı)l* biçiminde ifade etmiştir. (Gülensoy, 2007, s. 1128).

“kızıl bir ışık” 174/4

“...bu heykelcik her zaman temiz ve ısıltılıdır.” 20/9

+II/+IU

Türkiye Türkçesinde işlek eklerden biridir. Eklendiği sözcüklere farklı ve geniş işlevler katmaktadır.

“Zaten gayemiz ey sevgili okur...” 8/2

“zehirli yüzük” 10/12

“bir atlı” 49/24

“kasabalı” 71/16

“Anlat anlat, heyecanlı oluyor.” 75/6

“beşli koltuk, kelepçeli” 77/9

“Kızılderili, iki atlı” 81/2

“Ne denilmiş: ‘Huylu huyundan vazgeçmez’ denilmiş.” 185/2

“...halka mahsus sözlü kültür alfabesini sökebiliyorsa.” 12/1

“sürmeli gelin” 118/21

“Köylü de şaşırmış bu değişikliğe.” 182/4

+IIk/+IUk

En işlek ve kapsamlı eklerden biridir.

“Sineklik kıpırdamaz.” 5/4

“Neyse ki ayrılık sahnesi uzun sürmez.” 26/10

“bir salatalık” 30/7

“Kemal tek kelimelik cümleyi iki kelime ilavesiyle tamamlar.” 64/17

“Avcılık devam ediyor mu?” 120/10

“Unutulmayan askerlik arkadaşları.” 160/10

“Meselâ doktorluk.” 88/9

“Hepsinin yüzünde yorgunluk, sıkıntı ve endişe.” 200/19

+mAn

İşlek olmayan bir ektir. Genellikle benzetme ve abartma anlamı katar.

“Burda bir uzman çavuş olsaydı, bu deli böyle kasılabilir miydi?” 150/14

“...kırçıl pos bıyıklar, beyaz dişler, kocaman eller.” 49/1

+(I)msI/+(U)msU

Benzerlik, andırma anlamı veren bir ektir. Metinde bir örneği vardır.

“Kenan yaktığı kibriti yamanın mantarımı kısmına tutar.” 170/3

+(I)n/+(U)n

İşlek olmayan bir ek olup bazı sözcüklere eklenmektedir.

“...cüzlerini boyunlarına asıp mahalle mescidine hocaya gitmişler...” 189/1

“Neyse ki ayrılık sahnesi uzun sürmez.” 26/10

+(I)ncI, +(U)ncU

Sıra sayısı yapar.

“Ben birinci muavinim unutma.” 109/9

“Ben ikinci muavinim.” 108/20

“Yönetmen kendi sahnesinin üçüncü tekrarını çekmektedir.” 210/3

“beşinci sene, altıncı sene” 119/1

+sAl

İşlek olmayan bir ek olup genellikle yer ve aitlik ifadesiyle kullanılır.

“Kırsal muhitte bilirsiniz çocuk çok önemli.” 118/20

“kutsal görev” 88/5

+sI/+sU

İşlek olmayan bir ek olup eklendiği sözcüğe benzerlik, gibilik anlamı katar.

“Ama böylesi iyi oldu.” 147/4

“Bu halk böylesi doktorları evliya makamına yükseltir.” 144/7

+sII/+sUI

İşlek olmayan bir ek olup eklendiği sözcüğe benzerlik anlamı katabilir.

“yoksul bir aile” 101/2

“Yoksul ve samimi.” 72/3

+sIz/+sUz

Bu ek yokluk ve eksiklik bildiren işlek bir ektir. Sözcüğe olumsuzluk anlamı katar.

“Sahipsiz malın sonu budur.” 6/13

“Otobüs o kadar eski, bakımsız ve perişandı.” 19/3

“çorapsız” 21/2

“Böyle sorulara cevap vermek anlamsızdır.” 94/8

“Bir an herkes hareketsiz kalır.” 29/3

“Lan kedi, nerde kaldın şerefsiz, gel bakayım.” 63/27

“Çaresiz ellerini bellerine dayayıp etrafa bakınmaya başladılar.” 104/4

“Günlerdir aç, susuz yollardayız.” 140/16

“İşte bu umutsuz bir çabadır.” 207/9

“dermansız bakış” 26/14

“güçsüz el” 26/14

“tereddütsüz” 143/6

+sIzIn

+sIz olumsuzluk eki ve +In vasıta eki birleşmesiyle oluşmuştur. Metinde iki yerde kullanılmıştır.

“Kenan adama bakmaksızın...” 169/3

“...bakışlarını hareket halindeki noktalardan ayırmaksızın...” 126/2

+şIn

Renk adlarında benzerlik bildiren bir ektir. Kullanımı çok sınırlıdır. Metinde bir örneği bulunmaktadır.

“...şişman, sarışın, dazlak başlı adam...” 23/6

+tI/+tU

Bu ek genellikle yansıma sözcüklere eklenmektedir.

“...güvercin şakırtılı kanat vuruşları ile havalanırlar.” 29/1

“...fazla patırtı etmek gelmiyor içinden.” 149/1

“Kadın kocasına fısıltı ile.” 198/10

“Gürültü ve şamataya Çardaklı Kahve’dekiler de ayaklanmıştı.” 29/16

“Yolculardan homurtular, kadınlardan küçük çığlıklar duyulur.” 176/12

Bu ekin metinde renk adına /l/ sesi eklendikten sonra da geldiği 6 yerde aynı sözcükte tespit edilmiştir.

“Hiç karaltı var mı?” 196/17

“iki karaltı” 126/1

“şırıltı” 145/19

“kıpırtı” 196/15

2.2.1.1.6.2. Fiilden Ad Yapan Ekler

Fiil köküne ya da gövdesine eklenerek fiilleri ad yapan eklerdir. Fiilden ad yapım ekleri eklendiği sözcüğün türünü değiştirmektedir.

Türkçede fiilden ad yapım eklerinin sayısı bir hayli çoktur. Bu durum, fiil köklerinin ve gövdelerinin sayısının ad köklerinden ve gövdelerinden daha fazla (Korkmaz, 2009, s. 67). olmasıyla ilgili olabilir.

Metinde tespit edilen fiilden ad yapım ekleri şunlardır:

-A

Aslında zarf-fiil eki olan bu ek kalıplaşmış şekliyle veya türetme şekliyle bazı sözcüklere eklenmiştir.

“yara**lı** kalb” 194/7

“Bir süre otelde kal**dım**.” 94/14

“Doğ**a** dedikse adam gibi bir doğ**a**.” 40/18

“Bahçenin çevresine çalıdan çit çekil**miş**.” 131/6

-AcAk

Sıfat-fiil eki olarak kullanılan bu ek kalıcı ad yapabilmektedir.

“yak**acak**, giye**cek**” 71/16

-Ak

Oldukça işlek bir ek olup eklendiği sözcüğe çeşitli işlevler katmaktadır. Yer, araç-gereç, organ, nitelik vb. adlar türetmektedir.

“Hem yata**ak**, hem yorgan.” 153/17

“Adam ata**ak** davranır...” 60/7

“Bir kere kaç**ak** kazı yapmak yasak...” 114/15

“Bunlarda kitap toplama arzusu dur dur**ak** bilmez.” 91/30

“Masanın beyaz örtüsü bıç**ak**tan sıçrayan damlalarla lekelenir.” 96/13

“Parayı desteyle cebe indirdikçe otura**ak** âlemlerine dadanmışlar.” 183/16

“kon**ak**tan” 119/10

“süre**ekli**” 205/8

-An

Bazı sözcüklerde kalıcı ad oluşturabilmektedir.

“Her düze**nin** bir raconu var.” 163/13

-AnAk

İşlek olmayan bu ek metinde eklendiği sözcüğe eskiden beri devam edip gelme anlamı katmıştır.

“gelen**ek**, gören**ek**” 73/15

-cA

Genellikle soyut adlar yapan işlek olmayan bir ektir.

“...önce bir zaman işi eğlence**ye**, hovardalığa vurdular.” 160/19

“...diye vazgeçer bu düşünce**den**.” 170/7

-Ç

Genellikle dönüşlü fiillere gelen işlek bir ektir.

“Küçük sevinçle ellerini çırp**ar**...” 48/17

“Herhalde bilinçsiz otlatmadan olacak...” 173/9

“Neşe umursamaz; hatta iğrenç bir espri yapar.” 197/9

-gA

Sınırlı sayıda birkaç sözcüğe gelen bir ektir.

“Kav**ga** dövüş, uzatmayalım, haramiler düşüncüleri tepeliyor.” 10/9

“Gemisi dal**ga**ları yara yara gitmekte...” 154/4

“dam**ga**” 73/11

-gAç

İşlek olmayan bu ek metinde bir sözcüğe eklenmiştir.

“utang**aç** delikanlı” 182/3

-GI/-GU

İşlek bir ek olup araç-gereç adları, çeşitli niteliklerde ve durumlarda somut ve soyut adlar yapabilir.

“i**çki**” 188/11

“ser**gi**” 13/9

“övg**ü**, yerg**i**” 12/1

“Sanki bir çiz**gi**-roman.” 86/19

“Erol küçük arkadaşına bakar, duy**gulan**mıştır.” 67/16

“Bu sevg**i** genç kızı şaşırtmıştır.” 64/4

“...bilmedikleri bilg**i**leri öğrenirler.” 182/11

“Sayg**ılı** olmak gerek.” 80/8

“Gelip kadını sırtüstü çevirir, at**kısını**, yazmasını çözer.” 141/10

-GIn/-GUn

İşlek bir ek olup genellikle tek heceli fiillere eklenerek pekiştirme anlamında ve nitelik işlevinde bazı sözcükler türetebilir.

“dal**gın**” 134/12

“yangın” 162/6

“bezgin adımlar” 5/1

“...onun solgun yüzüne son bir defa bakmaya kararlıdır.” 26/16

“Kuyumcu korku ve kızgınlık ile kekeledi.” 38/7

“Bu kadar gerginliği, bunca yorgunluğu ne giderir.” 183/14

“Askerliğini yapmış olmak bir olgunluk belirtisidir.” 182/13

“...nihayet aşağılarda istasyonun ölgün ışıkları göründü.” 196/1

-I/-U

İşlek bir ek olup genellikle tek heceli sözcüklere eklenir.

“yazılan şiirler” 74/5

“sac çatı” 198/14

“Koku ister misiniz, koku.” 58/10

“Masa beyaz bir örtüyle kaplıydı.” 96/6

“Bir genç kadın ölüsü ile başbaşa.” 151/8

“Bir kere kaçak kazı yapmak yasak...” 114/15

“Küçük bir iç sızısı.” 157/20

“Kusura kalma, bu sefer ölçüyü tutturamadık.” 106/20

“davar sürüsü” 111/9

“Doğrulup ağız dolusu kusuyor.” 142/9

“Bana iyisinden bir çakı gönder.” 67/15

-IcI/-UcU

İşlek bir ek olup genellikle yapan, eden anlamına gelen ve nitelik işlevinde sözcükler türetebilir.

“Avcılıkta, atıcılıkta Bilal ileride.” 118/7

“Bunaltıcı.” 39/9

“yanıcı madde” 170/4

“tedavi edici” 120/9

“Hayır aziz okuyucu, onu sen diyorsun.” 44/6

“delici bakışlar” 76/8

-İş/-Uş

Hareket ve iş adları yapan *-İş/-Uş* ekinin kullanım alanı oldukça geniştir. Her fiile eklenebilen bu ek iş ve nesne adları yapabilmektedir. Bu eki alan fiiller kalıplaşarak kalıcı ad da olabilmektedir.

“**oturuş**” 12/1

“her **çıkış**ında” 46/6

“**gösteriş**” 72/11

“gergin bir **bekleyiş**” 145/8

“düzenli **yürüyüş**” 176/7

“bir **bağırış**” 201/2

“**görüüş**lerini aktaracak” 206/17

“İşte büyük **aldanış** buradadır.” 208/1

“Adam bu **bakış**tan ürkmüş olmalı ki, üstelemeyip uzaklaştı.” 138/12

Metindeki *-İş/-Uş* ekli kalıcı ad örnekleri şunlardır:

“Biraz **alışveriş** yaptılar.” 84/12

“Ne isterseniz var, diye **satış**a başladı.” 57/17

“Ağa kâhyanın saatinin **yanlış** olduğunu tekrarlıyor...” 159/4

“çalıştığım **kuruluş**” 84/17

-(İ)k, -(U)k, -k

Genelde olanı ve yapılanı karşılayan sözcükler türetebilir.

“**açık** duran kapı” 42/19

“Bilal ise o yıllarda çelimsiz, çürük.” 189/13

“...herif kaçacak delik aramış.” 113/22

“...iğne, ayna, tarak, bıçak, jilet...” 136/5

“Biz uzak köylerdeniz...” 98/14

“kırıklar etrafa dağılmış” 209/14

“Sonra yüzünü elleriyle kapatarak hıçkırıklara boğulur.” 201/14

“bir **ışık** belirir” 195/8

“Bayram isteksiz.” 105/18

“Büyük bir aile gibi yaşar.” 72/6

-(I)l/-(U)l

İşlek olmayan bir ektir.

“temiz ve ışıltılı” 20/9

“...tekerlerin altına çakıl atar.” 109/19

“çalıştığım kuruluş” 84/17

-m, (I)m/-(U)m

İşlek bir ek olup genellikle türediği fiille ilgili ad yapar.

“Doğum ha oldu, ha olacak.” 119/6

“Herkes herhalde ölüm denen muammayı düşünüyor.” 145/18

“Durum bu noktaya gelince yolcular hepten ayaklanır.” 178/9

“Evet, kelimenin tam anlamıyla hastalık.” 91/1

“Herif eskiden sade hayvan yemi satardı.” 7/4

“Kalenin burcundan elli adım şimale gidiyorsun...” 114/4

“bu bölüm” 111/5

“yolun kıvrımı” 116/16

“bakım” 131/13

“asırlık oluşum” 137/2

-mA

Yaygın bir kullanımı olan -mA eki fiilin gösterdiği işin adını yapan bir ektir. Her fiile eklenebilmektedir. Adların bütün özelliklerini üzerinde taşıyabilmektedir. Nesne adı yapabilmektedir. İşletme eklerini almaya daha elverişlidir. Kalıcı adlar yapabilmektedir.

“Köylüler yükleme işini sürdürmektedir.” 28/9

“Ben bir insanı anlamaanın zor olduğunu söylüyorum.” 44/7

“yapıştırma işi” 44/13

“ilk çalıştırma kolu” 65/22

“helaya girme âdabı, sofraya oturma âdabı” 73/16

“konuşmaya iştirak et-” 88/3

“Bunlarda kitap toplama arzusu dur durak bilmez.” 91/30

“Taşın**ma** işi bitti, ev âdeta bomboş kaldı.” 93/28

“Aralarında konuş**ma**ya başladılar.” 104/9

“bir gülümse**me**, konuş**ma**” 206/18

Metindeki -mA ekli kalıcı ad örnekleri şunlardır:

“**asma** dikmiş” 11/10

“**kızartma**” 14/3

“Bayana **kavurma** ile soğan mı vereceğiz.” 51/19

“Bayan North yerli **dokumaları** çok sevdi.” 84/13

“şeytan **uçurtması**” 86/15

“bir **kazma** ile bir de kürek” 103/2

“**sürmeli** gelin” 118/21

“Bütün gün evi süpürüp, **dolma** sararak ve...” 157/10

-mAcA

İşlekliliği çok az olup eklendiği fiilden işin yapılma tarzını ve şartını gösteren adlar yapabilir. Metinde bir örneği tespit edilmiştir.

“bir koştur**maca**” 210/2

-mAk

Her fiile eklenebilme özelliği olan -mAk eki hareket adı yapan bir ektir. Bu eki alan adlar fiildeki hareketi devam ettirdiği için bu ek nesne adları türetmeye elverişli değildir. Bu eki alan geçici adlara ilgi durumu eki, iyelik eki ve çokluk eki eklenememektedir. Fiilleri geçici ad yapan -mAk eki bazen kalıcı adlar da yapabilmektedir.

“Mihrabını minberini anlat**mak** uzun sürer.” 9/12

“hizmetine bak**mak**, çalış**mak**” 43/11

“Haddi aş**mak** hiçbir şekilde hoş görülmez.” 73/14

“okum**ak**, seyret**mek**, uyum**ak**, okş**amak**” 91/31

“Çalış**mak**la düzelecek demek ha!..” 115/5

“kürek al**mak** için” 122/5

“Bir daha geri dönmem**ek** üzere.” 157/1

“Kenan gül**mek**ten iki büklüm olmuştur, gözlerinden yaş akmaktadır.” 178/5

Metindeki *-mAk* ekli kalıcı ad örnekleri şunlardır:

“Zippo **çakmak**” 21/7

“**Yemek** hazır ağam.” 139/9

“**Kaymaklı ekmek** kadayıfı denir.” 193/14

-mAn

İşlek değildir.

“şiş**man** kıllı kasap” 6/3

“bir iki değirmen” 163/10

“Delikanlı öğret**men** olup taşraya tayin edilmiş.” 41/2

“Yönet**men** kendi sahnesinin üçüncü tekrarını çekmektedir.” 210/3

-mUr

İşlek olmayan bir ek olup metinde bir sözcükte örneği vardır.

“yağ**mur**un yaşı altı” 6/11

-(I)n, -(U)n, -n

Bu ek genellikle fiilin belirttiği işin sonucunu bildirir. Bazen de yapanı, yapılanı, işi, oluşu ve niteliği bildirebilir.

“gübre yığ**ın**ları” 131/7

“sürmeli gel**in**” 118/21

“düğün alay**ı**” 10/6

“Havada en ufak bir esint**i** yoktur.” 5/5

“Hakiki kaçak tütün**...**” 85/11

“Doktor kesin konu**ş**ur.” 80/16

-(I)t, -(U)t, -t

İşlek değildir.

“...bir umutla Kenan’a yana**ş**tı.” 105/11

“bu geç**it**” 102/8

-tI/-tU

İşlek bir ektir. Çeşitli işlevlerde adlar türetir.

“döküntü taksi” 76/5

“kale kalıntısı” 13/3

“bir sarsıntı” 176/7

“görüntüyü sağla-” 207/10

“Hepsinin yüzünde yorgunluk, sıkıntı ve endişe.” 200/19

-v/-(A)v

İşlek olmayan bu ek bir hareketin sonucu ve ürünü olan adlar yapabilir. Metinde bir örneği tespit edilmiştir.

“Kutsal olmayan görev mi var efendim.” 88/8

-z/-(A)z

Günümüzde işlekliliğini kaybeden bu ek eklendiği sözcükle kalıplaşmıştır.

“kesik boğaz” 38/3

“sözünü tamamla-” 63/25

“Söz ver...” 48/13

Bu fiilden ad yapım eklerinin dışında eklendiği fiilleri sıfat veya zarf yapan fiilden ad yapım ekleri de vardır. Bu ekler ayrı başlıklarda ele alınmıştır.

2.2.1.1.6.2.1. Sıfat-Fiil Ekleri

Fiilin köküne veya gövdesine eklenerek eklendiği sözcüğü sıfat görevli ad yapan eklerdir. Sıfat-fiil eklerinin eklendiği sözcüğe sıfat-fiil denilir. Sıfat-fiiller, fiillerin cümle içinde ad olarak kullanılabilen, hareket ve zaman kavramı taşıyan şekilleri (Üstüner, 2000, s. 21). olarak ifade edilebilir. Sıfat-fiil eklerini alan sözcükler zaman anlamını bünyesinde barındırabilir. Bu yönüyle de sıfat-fiiller, diğer yapım eklerinden ayrılmaktadır (Bayraktar, 2018, s. 44).

Ad işletme eklerini alabilen sıfat-fiiller sözcüklere zaman ifadesi katabilir.

Geçmiş zaman anlamı veren sıfat-fiil ekleri ve metindeki örnekleri şunlardır:

-Dİk/-DUk

Yaygın bir kullanıma sahip olan bu eki alan sözcük sıfat ve ad olarak kullanılabilmektedir. Ağırlıklı olarak geçmiş zaman bildiren bu ek bazen şimdiki zaman da bildirebilir. Ad işletme eklerinden iyelik ekini sıklıkla alabilmektedir.

“Kök salıp büyü**dük**leri yer bir pınar başı.” 10/2

“aldı**ğ**ı darbeler” 19/4

“otur**du**ğu sandalye, çarptı**ğ**ı çay” 29/17

“Ve bekled**ik**leri an da gelip çatmıştır.” 139/24

“Kenan’ın en dayanamadı**ğ**ı şeydir bu.” 148/15

“bacayı sardı**ğ**ını, imkânı kalmadı**ğ**ını anlamış” 162/6

“görmed**ik**leri yer, duymadı**ğ**ları şey, bilmed**ik**leri bilgi” 182/11

“adımını attı**ğ**ı sıra, beklenmed**ik** bir şey” 201/1

-mİş/-mUş

Fiil köküne veya gövdesine eklenir. Geçmiş zaman ifadesiyle sıfat-fiil yapar. Eski Türkçeden itibaren sıkça kullanılan bu ek geçmiş zaman eki ve sıfat-fiil eki şeklinde kullanılmıştır (Eraslan, 1980, s. 41).

“unutul**muş** bu kasaba” 6/3

“rengi atm**ış** bir mintan, iyice çek**miş**, kısal**mış** bir pantolon” 21/9

“iple tutturul**muş** gözlük” 27/1

“Yıpran**mış** dişleriyle tenekeye bağlı ipi kesmeye çalışır.” 55/2

“yüzüne saçıl**mış** bir güzellik” 83/31

“dili damağı kurum**uş**, ağzı zehire kes**miş**” 112/9

“köyünden çıkmam**ış** gençler” 182/8

Geniş zaman bildiren sıfat-fiil ekleri ve metindeki örnekleri şunlardır:

-An

Eski Türkçedeki -GAn ekindeki /G/ sesinin düşmesiyle oluşmuş bir ektir. Her türlü fiile eklenebilme özelliği bulunan bu ek geniş bir kullanıma sahiptir. Genellikle

geniş zaman ifadesi taşır.

“Pazar dedikse, kasabanın salı günleri kurulan pazarı.” 6/16

“Yüklemeyi yapan köylüler işi bitirmiş, ortadan kaybolmuştu.” 39/7

“Burada gölge veren bir ağaç bile yok.” 40/19

“tekrarlanan seremoni, söylenen sözler” 46/6

“Bunu içenler insan değil mi yani.” 58/30

“elleri kelepçeli oturan ve sigara içen mahkûm” 97/18

“Uçanla kaçan kurtulamıyor ellerinden, bir nevi tutku.” 118/10

“küçülen, kaybolan otobüs” 130/12

“Unutulmayan askerlik arkadaşları.” 160/10

-r, -Ar, -Ir/-Ur

Bu ekte süreklilik bildiren bir geniş zaman ifadesi vardır. Eklendiği sözcük genellikle sıfat görevindedir. Bu eki alan fiiller ad işletme eklerini alarak veya bazı edatlarla kullanılarak geçici hareket adları olabilirler. Metinde örnekleri az olan bir sıfat-fiil ekidir.

“En iyi ilaç: Güler yüz, tatlı söz.” 144/6

“zar zor geçinir olmuş” 101/13

“imdat ister gibi” 79/8

“bir ufka bakar gibi” 90/12

“bir sır verir gibi” 167/13

-mAz

Bu ek olumsuzluk bildiren bir ektir.

“okunmaz hale gelmiş” 11/1

“Diyeceksiniz ki, bu ne bitmez salatalık.” 53/5

“kaçınılmaz kriz ânı” 92/28

“eşi bulunmaz bir köpek” 120/5

“Unutulmaz arkadaşlar edindi ki, kardaştan ileri.” 183/3

“ayrılmaz bir ikili” 189/15

-IcI/-UcU

Eklendiği fiillere bir işi alışkanlık halinde yapma veya yapan özelliği veren

bir ektir.

“yanıcı madde” 170/4

“delici bakışlar” 76/8

Gelecek zaman bildiren sıfat-fiil ekleri ve metindeki örnekleri şunlardır:

-AcAk

Bu ek fiil köklerine veya gövdelerine eklenerek gelecek zaman bildiren sıfatlar ve ad işletme eklerini alarak da adlar yapabilir.

“Yüklen**ecek** bir iki valiz kalmıştır.” 30/20

“değiştire**ecek**, zedeley**ecek** davranış” 73/17

“anlay**acak** kimse” 90/6

“Çekile**cek** dert” 188/10

“Ol**acak** iş mi yani.” 190/4

“Bizim kal**acağ**ımız evin altı ahır...” 114/27

“ne yap**acağ**ına karar veremiyor” 96/2

-AsI

Eklendiği fiillere gelecek zaman ifadesi katan, sık kullanılmayan bir sıfat-fiil ekidir. Metinde bir örneği tespit edilmiştir.

“Onların da içeri gire**si** kalmamıştır.” 151/6

Sıfat-fiil ekleri fiillerle kalıplaşarak kalıcı ad oluşturabilir.

“Bu yaz**ar**-çizer takımı böyledir.” 75/14

“Benim mesleğimi, istikbalimi, gel**ir** düzeyimi biliyordu.” 89/28

“...tepenin başında bir Seyran Baba yat**ırı** var” 13/3

“Göçerlerin ç**adır** kurdukları da söyleniyor.” 173/8

“ey sevgili ok**ur**” 8/2

“yi**ecek** taşır” 121/8

“yak**acak**, 71/16

“gi**yecek**” 71/16

2.2.1.1.6.2.2. Zarf-Fiil Ekleri

Fiillerin köküne veya gövdesine eklenerek eklendiği sözcüğü geçici zarf görevli ad yapan eklerdir. Zarf-fiil eklerinin eklendiği sözcüğe zarf-fiil denilir. Zarf-fiiller; bir yanı fiil, bir yanı da zarf özellikleri taşıyan gramer kategorileri (Korkmaz, 2009, s. 983). olarak kullanılırlar. Zarf-fiiller, fiiller ile yapılan geçici zarflardır. Cümlede zarfın özelliklerini bünyesinde taşıyabilirler. Zarf-fiiller, eylemin durumunu, nasıl olduğunu, zamanını ve yerini de belirtebilir (Koç, 1992, s. 273). Vardar ise farklı bir bakış açısıyla ulaçlar, kişi ve kesin bir zaman aktarmaz, ögeleri bağlayıcı bir özellik taşır (Vardar, 2002, s. 202). demektir. Zarf-fiil için *gerindium*, *ulaç*, *bağ-fiil* gibi ifadeler de kullanılmaktadır.

Bazı birleşik fiillerin yapımında bazı zarf-fiil ekleri kullanılabilir. Yardımcı fiilleri ana fiile bağlayarak bazı birleşik yapıları fiillerin yapımında görev alabilirler. Bazı zarf-fiiller ikileme yapabilirler. Zarf-fiiller, ad işletme eklerini almayıp çekimsiz olarak kullanılırlar. Zarf-fiil ekleri kalıcı ad yapmamaktadır.

-A

-A zarf-fiil eki, bazı birleşik fiillerin yapımında kullanılmakta olup yardımcı fiili asıl fiile bağlamaktadır. Aynı zamanda -A zarf-fiil eki ile ikileme de yapılabilmektedir.

“çıkagelir” 34/12

“söylenegelmiş” 187/5

“anlatadursun” 28/3

“Bakakalırım giden geminin ardından.” 197/13

“Herif delirmiş, nerdeyse beni boğayazdı.” 8/11

“otobüse baka baka” 48/25

“Güle güle Doktor Bey.” 45/26

“dalgaları yara yara” 154/4

-All

Metinde bir örneği tespit edilmiştir.

“kavuşalı” 6/9

-ArAk

Bu ek fiil köküne veya gövdesine eklenerek genellikle durum bildiren zarf-fiil yapımında kullanılır. Metinde sık kullanılan zarf-fiil eklerinden biridir.

“meydanın ortasına kadar **gelerek**” 7/11

“zehri iç**erek**” 10/11

“...hışımına ayağa kalk**arak** yerden bir taş aranıyor.” 23/1

“Gülümsey**erek** sırtını okşar.” 31/2

“fotörü silk**erek**” 51/1

“Genç kadın bardağa iğren**erek** bakar.” 58/18

“Beriki büzü**lerek** lafı geveler.” 82/6

“Elizabeth yüzünü buruştur**arak**, tabakayı gösterir.” 85/4

“eliyle dokun**arak**” 106/5

“Kenan elinde bir kirli havlu çekin**erek** uzanır...” 133/13

“Başını brandadan biraz çıkar**arak** bagajları gözden geçirir.” 152/5

“Sonra yüzünü elleriyle kapat**arak** hıçkırıklara boğulur.” 201/14

-I/-U

-I/-U zarf-fiil eki birleşik fiil yapımında kullanılmakta olup bu ek esas fiil ile yardımcı fiili birbirine bağlamaktadır. Metinde sadece ver- yardımcı fiili ile kurulan örnekleri bulunmaktadır.

“camiye geliverdik” 9/10

“dur**u**veren at” 50/18

“bıyıklarını siliverdiler.” 112/5

“köşesine çök**ü**vermiş” 193/16

“Sonra on dört on beş yaşlarında birden durul**u**vermiş.” 182/2

“...şöhreti kuş olup kasaba meydanına kon**u**vermiş.” 183/18

“Hele biri kapıya dayan**ı**versin.” 187/10

-IncA/-UncA

Fiil köküne veya gövdesine eklenerek zaman bildiren zarf-fiiller oluşturur.

“Yakalay**ınca** yüzüne doğru yaklaşır.” 24/10

“O çekil**ince** gün ışığı yeniden dükkâna düştü.” 38/20

“ses çıkmay**ınca**” 79/8

“Kitapları elden çıkaracağımı duy**unca** kamyonu hücum ettiler.” 94/13

“Kenan sertleş**ince** Seyfi susar.” 95/18

“Mesele anlaşıl**ınca** kıyamet kopuyor.” 149/6

“Babası öl**ünce** bu defa kendine gelmeye başladılar.” 164/4

Zarf-fiillere ad işletme ekleri gelmemektedir. Ancak metinde *-IncA/-UncA* ekinden sonra bazı kullanımlarda yönelme durumu ekinin eklendiği ve *kadar* edatının bu kullanıma dâhil edildiği görülmüştür.

“Askere gid**inceye kadar** marangoz ustası imiş, oradan.” 32/3

“yurtdışına çık**ıncaya kadar**” 32/13

“kahve kapan**ıncaya kadar**” 71/4

“yollar açıl**ıncaya kadar**” 71/6

“...önündeki yemeği yemeye başlay**ıncaya kadar** beklemişlerdir.” 139/23

-Ip/-Up

“Bütün dükkânları saymayalım, adını ver**ip** geçelim.” 8/1

“Yine de böyle yağlay**ıp** yüzlediğimize bakmayın.” 16/15

“Demek ki, birini bitir**ip** ötekine başlıyor.” 53/7

“Onca yol tep**ip** gelmişiz.” 82/10

“Eğil**ip** şoförün kucağındaki kediye alır.” 95/19

“Gitti, gitti, derenin beri başında dur**up** seslendi.” 105/3

“Oracığa çök**üp** oturmuştur.” 121/12

-Ip/-Up ekiyle kurulan ikileme örnekleri şunlardır:

“gel**ip** gel**ip**” 139/22

“iç**ip** iç**ip**” 188/16

“...kendine göre yüz**üp** yüz**üp** kuyruğuna gelmişti.” 165/2

“Oğlanın ağzını bıçak açmıyor, dal**ıp** dal**ıp** gidiyor...” 191/2

-ken

-ken eki tek biçimli bir zarf-fiil ekidir. Bu ek cevherî fiilin *iken* şekliyle veya

cevherî fiilin düşmüş biçimiyle *-ken* şeklinde kullanılmaktadır. Çoğu kullanımda cevherî fiil düşmüştür. *-ken* eki zaman bildiren zarf-fiiller yapar.

“Bu bankaya girer**ken** çarlığını çıkaranların hikâyesi boldur.” 13/11

“Olur mu bey, ben durur**ken**.” 45/1

“Seyfî, elinde kürek tam inecek**ken** durur.” 108/29

“önünden kaçar**ken**” 113/31

“hocaya gider**ken**, mektep sıralarında oturur**ken**” 189/8

-ken ekinin cevherî fiil ile kullanılan örnekleri şunlardır:

“asker **iken**” 32/4

“çıkacak **iken**” 37/7

“bu halde **iken**” 178/4

“Ava çok düşkünmüş genç **iken**.” 118/8

“Fidan **iken** birkaç yıl suyunu vereceksin...” 132/14

Bazı zarf-fiil ekleri iki ekin birleşmesiyle de oluşabilmektedir. “Aslen zarf-fiil olarak doğmamış bazı ekler ile eklerin ve/veya edatların düzenli ve kurallı bir biçimde birleşip fiillere ulanarak geçici zarf oluşturduğu yapılara quasi gerundium (birleşik zarf-fiil) denir.” (Gülsevin, 2001, s. 127). Birleşik zarf-fiil ekleri ve örnekleri şunlardır:

-CAsInA

Durum bildiren bu ek çeşitli işletme eklerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Metinde bir örneği tespit edilmiştir.

“at der**cesine** yalvar” 22/4

-DIkçA/-DUkçA

Zaman bildiren bu ekin metindeki kullanımı şu şekildedir:

“...yaşlanmış ama yaşland**ıkça** güzelleşmiş...” 24/8

“...erkek alttan ald**ıkça** kadın cırlak cırlak bağırıyordu.” 39/12

“...araba sarsıld**ıkça** süt tabaktan taşmaktadır.” 100/14

“Parayı desteyle cebe indird**ikçe** oturak âlemlerine dadanmışlar.” 183/16

“Hava gitt**ikçe** serinlemektedir.” 151/9

“Peynirin tuzu içini yakt**ıkça** daha beter susayacak.” 134/17

“Hani böyle konuş**tukça** hafif pembeleşen gamzeli yanaklarından.” 83/32

“çabalad**ıkça**” 104/3

“hızland**ıkça**” 152/1

“ded**ikçe**” 92/26

-DIktAn/-DUktAn

Zaman bildiren birleşik bir ektir. Bu ekle yapılan zarf-fiiller genellikle *sonra* edatıyla kalıplaşmaktadır.

“uzatt**ıktan**, tadını kaçır**dıktan** sonra” 17/10

“bağlad**ıktan** sonra” 42/5

“tırmand**ıktan** sonra” 108/2

“koklad**ıktan** sonra” 133/8

“çıkt**ıktan** sonra” 173/1

“elimde old**uktan** sonra” 125/1

“babası öld**ükten** sonra” 35/2

“...odayı boşalt**tıktan** sonra kapıyı kapatır.” 141/9

-DIğIndA/-DUğUndA

Zaman bildiren birleşik bir ektir.

“pozisyonu ald**ığında**” 22/9

“devrald**ığında**” 163/11

“üveyiğe rastlad**ığında**” 197/6

“silahlar patlad**ığında**” 209/11

“yol buldu**ğunda**” 84/23

“virajı döndü**ğünde**” 123/1

“ağacı gördü**ğünde**” 195/6

“Ebette onun da bir hikâyesi var, yeri geldi**ğinde** nakledeceğiz.” 49/5

“...kurşunu göğsüne yedi**ğinde** kahkaha ile gülmektedir.” 209/11

-DIğIndAn/-DUğUndAn

Durum ve sebep bildiren birleşik bir ektir.

“Yeterli su verilmediğinden güneş altında kuruyup kavrulmuşlar.” 132/7

“teke indirildiğinden” 101/5

“tembihatta bulunduğundan” 10/15

“büyük olduğundan” 135/6

“adı deliye çıktığından” 49/4

“dilini açtığından” 173/11

-mAdAn

Olumlu fiillere eklenen bu ek olumsuz zarf-fiiller türetir. -mAdAn eki, eklendiği fiil gerçekleşmeden kendisinden sonra gelen fiilin gerçekleştiğini/gerçekleşeceğini bildirebilir (Kurt, 2006, s. 28). Bu ek eski yazılı metinlerde de kullanılmaktadır. Türk dilinin çok eski yazılı metinlerinden beri kullanılan bu zarf-fiil eki, Köktürkçe’de -mAtI biçimindeydi (Tekin, 2003, s. 176). Türkiye Türkçesinde ise -mAdAn şeklinde kullanılmaktadır. Bu eki alan zarf-fiiller genellikle durum veya zaman bildirmektedir.

“Sıkıysa çarığını çıkarmadan gir bakalım.” 13/10

“kitabı incitmeden sayfayı çevir” 18/7

“Kestirmeden gider, ırmağa varmadan yetişiriz.” 61/8

“sözünü tamamlamadan” 63/25

“hiç konuşmadan dolaşıyor” 120/2

“Beşir bunu çıt çıkarmadan dinledi.” 162/3

“duman dağılmadan, motor stop etmeden” 199/2

-mAksızIn

Süreklilik bildiren birleşik bir ektir. Metinde iki örneği tespit edilmiştir.

“...bakışlarını hareket halindeki noktalardan ayırmaksızın...” 126/2

“Kenan adama bakmaksızın – Yok, sağol, der...” 169/3

2.2.1.2. Sıfatlar

Adların önüne gelip adları niteleyerek veya farklı açılardan belirterek kullanılan sözcüktür. Tek başına kullanıldıklarında ad olan sıfatlar, adı nitelediklerinde veya belirttiklerinde sıfat görevini üstlenirler. “Sıfat görevinde

bulunan her sözcük, isim olarak kullanılmaktadır. Ama isim olan her sözcük, sıfat görevinde kullanılamamaktadır.” (Ankıt, 2024, s. 95). Sıfatlar varlıkların ve kavramların özelliklerinin adıdır. Adlarla birlikte kullanıldıklarında sıfat görevini yerine getirmiş olurlar. Yalın halde bulunan sıfatlar ad işletme eklerini almazlar. Sıfatlar adlarla eksiz olarak birleşirler. Adlardan önce birden fazla sıfat gelebilir. Sıfatlar şu başlıklarda incelenmiştir.

2.2.1.2.1. Niteleme Sıfatları

Niteleme sıfatları, adın nitelik özelliklerini gösterir. Bu nitelikler her çeşit özellikler olabilir.

Adların rengini bildiren niteleme sıfatları örnekleri şunlardır:

“O **yeşil** çuhaların üzeri sigara yanıklarıyla süslüdür.” 16/16

“**Mavi** Kuş’a doğru koşar.” 42/19

“**beyaz** dişler” 64/8

“**kırmızı** domates” 78/17

“**pembe** tül” 155/9

Varlıkların biçimini bildiren niteleme sıfatları örnekleri şunlardır:

“**düz** duvar” 189/11

“**yuvarlak** tel gözlük” 8/7

“**kalin** çerçeve” 45/12

“**ince** tahta” 28/10

“...yaştan haritaya dönmüş yaşlı **kaba** ahşap masalar.” 132/3

Varlıkların ham maddesini, neden yapıldığını bildiren niteleme sıfatları örnekleri şunlardır:

“**keten** elbiseli” 24/8

“Biri **metal** merdivenin yarısına tırmanmış...” 28/10

“**tahta** sandalyeler, **ahşap** masalar” 132/3

Varlıkların soyut niteliklerini bildiren niteleme sıfatları örnekleri şunlardır:

“**iyi** para” 183/8

“**kötü** bir köy ” 40/2

“**güzel** ses” 9/1

“**zarif** unsurlar, **şirin** bir yapı” 9/11

“**mutlu** yuva” 41/4

Varlıkların dış görünüşlerini, fiziksel özelliklerini bildiren niteleme sıfatları örnekleri şunlardır:

“**karlı** tepeler, **çıplak** ağaçlar” 71/19

“...şoför koltuğunun yanındaki **alçak** iskemleye kurulur.” 117/10

“...elinde **iri, parlak, keskin** bir bıçak.” 96/7

“**uzun** bir burnu” 20/5

“Erol **küçük** arkadaşına bakar, duygulanmıştır.” 67/16

“...görüntüsüne önce ecnebi kılıklı **şişman** adam girer...” 24/6

Mekânda ve zamanda mesafe bildiren niteleme sıfatları örnekleri şunlardır:

“**dar** bir sokak” 47/1

“**kısa** süre” 170/4

“**Uzun** zamandır gazete bile okumuyorum.” 94/19

“Bilal **yakın** köylerden bir kıza sevdalanıyor.” 118/17

Varlıkların duyu organlarıyla algılanan özelliklerini bildiren niteleme sıfatları örnekleri şunlardır:

“**serin, tatlı** su” 69/4

“**sıcak su, soğuk** su” 119/3

“Eline **yumuşak, sıcak** bir şeyler değer.” 152/13

Bir özelliğin eksikliğini, yokluğunu bildiren niteleme sıfatları örnekleri şunlardır:

“**Sahipsiz** malın sonu budur.” 6/13

“Üstünde rengi atmış **yakasız** bir mintan...” 21/9

“Kendini boş ve **penceresiz** bir odada buldu.” 96/4

“**beceriksiz** adamlar” 29/6

“**susuz** arazi” 163/10

Kişilik özelliklerini, ilgileri bildiren niteleme sıfatları örnekleri şunlardır:

“Bilmem, olabilir, **meraklı** insanlar.” 99/20

“Lakin **yaramaz** adamlara yanaşmış idi.” 183/4

“**Avcı** Bilal de kim yahu?” 116/11

“**Tedirgin, heyecanlı** bir hali vardı.” 37/2

2.2.1.2.2. Belirtme Sıfatları

Belirtme sıfatları; adların önce gelerek adları işaret, sayı, soru ve belgisizlik

yönlerinden belirten sıfatlardır. Belirtme sıfatları adları belirtme işleviyle adlarla kullanılır.

2.2.1.2.2.1. İşaret Sıfatları

İşaret sıfatları, adları gösterme ve işaret etme yoluyla belirten sıfatlardır. İşaret sıfatları adlardan önce gelen *bu, şu, o* sözcükleridir. Aslında zamir olan *bu, şu, o* sözcükleri adlardan önce gelerek işaret sıfatı olurlar. Sıfatlar işletme eklerini almadığı için bu işaret sıfatlarının çokluk biçimleri işaret sıfatı olarak kullanılamaz. Sadece teklik biçimleri işaret sıfatı olarak kullanılabilir.

“**bu** kasaba” 6/3

“Mühim olan **bu** vücudun içini görebilmek.” 15/12

“Oğlan **bu** hayali süslemiş.” 41/5

“Ben **bu** otobüsün muaviniyim.” 108/9

“Yahu nedir **şu** adamdan çektiğimiz...” 45/19

“Al **şu** hayvanı, karnını doyur.” 95/17

“Git **şu** öküzleri getir...” 106/22

“**Şu** Mavi Kuş’u uçur diyorsun, öyle mi?” 175/1

“**o** günler, **bu** günler” 74/15

“Çınarlar **o** devirden kalma.” 10/14

“**o** devir” 20/18

“Oysa **o** şiirlerin içine eğilip bakmak lazımdır.” 74/6

“Zaten kendisi **o** mizahta biri değildi.” 156/13

Böyle, şöyle, öyle sözcükleri de bazen işaret sıfatı olarak kullanılabilir.

“Ama acılar bazen **böyle** insanların yollarını kesiştirir.” 36/1

“**böyle** masallar” 10/12

“**böyle** bir niyet” 11/15

“**şöyle** bir daire ” 66/11

“**şöyle** gölgelik bir yer” 39/10

“**öyle** bir iş” 44/9

“**öyle** bir söz” 44/9

“**öyle** tarlalar” 70/7

2.2.1.2.2.2. Sayı Sıfatları

Adların sayısını çeşitli yönlerden belirtirler. Yalnız başına kullanıldıklarında sayı adı olan sayı sıfatları adlardan önce gelerek adların sayısını çeşitli işlevlerle belirtirler.

Sayı sıfatları işlevlerine göre dörde ayrılarak incelenmiştir.

2.2.1.2.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatları

Adın kaç adet olduğunu tam bir biçimde belirten sıfatlardır. Asıl sayı sıfatları addan önce gelip adların sayısını tam olarak bildirebilirler.

“...dedirterek **iki** metre havaya sıçratır.” 8/11

“**iki** cephe, **dört** lüle” 11/2

“**iki** asma” 11/10

“**iki** çocuk” 25/12

“**üç** yaş” 48/6

“**üç** mısra” 197/23

“**yedi** köy” 173/7

“**yirmi** yıl” 128/18

“...geriye bu **beş** davar kalmış...” 149/12

“...başlarında **sekiz** köşeli kasketler, boyunlarında birer puşi.” 28/5

“...ulan **on** tekrarda bitmiyor sahne, mahvetti bizi.” 205/9

Tek sözcüğü *bir* sayısı yerine kullanıldığı zaman asıl sayı sıfatı olarak kabul edilebilir.

“Ailenin **tek** erkek evladı.” 161/7

“Kemal **tek** kelimelik cümleyi iki kelime ilavesiyle tamamlar.” 64/17

“**tek** şiir” 197/23

2.2.1.2.2.2.2. Sıra Sayı Sıfatları

Adlardan önce gelerek adların derecelenme sayısını, sırasını belirten sıfatlara sıra sayı sıfatı denilir. Sayılara +*IncI*/+*UncU* yapım ekinin eklenmesiyle sıra sayı sıfatları oluşturulur.

“Ben **birinci** muavinim unutma.” 109/9

“Ben **ikinci** muavinim.” 108/20

“**ikinci** kat” 73/2

“Yönetmen kendi sahnesinin **üçüncü** tekrarını çekmektedir.” 210/3

“**beşinci** sene, **altıncı** sene” 119/1

İlk sözcüğü sayı olmasa da adlardan önce gelerek *birinci* anlamında kullanılırsa sıra sayı sıfatı olabilir. Metinde bu şekilde kullanımlar vardır.

“**ilk** bakış” 49/2

“**ilk** işi” 194/2

“**ilk** adım” 201/1

2.2.1.2.2.3. Üleştirme Sayı Sıfatları

Adlardan önce gelerek sayıları bölüştürme, paylaşırma yoluyla adların sayılarını belirten sıfatlara üleştirme sayı sıfatları denilir. Sayılara +*Ar*, +*şAr* eklerinin eklenmesiyle üleştirme sayı sıfatları oluşturulur.

“Ağa, kâhya, doktor **birer** salatalık almış, soymaktadırlar.” 77/11

“Ver ulan hanzo, bayanlara **birer** gül ver.” 57/9

“**birer** şilte” 136/9

2.2.1.2.2.4. Kesir Sayı Sıfatları

Adlardan önce gelerek adları kesirli ve oranlı olarak belirten sıfatlara kesir sayı sıfatları denilir. *Yarım* ve *çeyrek* sözcükleri de kesir sayı sıfatları olarak kabul edilebilir.

“...avurtlarını şişire şişire **yarım** ekmek-köfte yemektedir.” 21/8

“**yarım** daire” 66/11

“**yarım** cümle” 203/15

“Yok canım, alışkınız biz, **çeyrek** dakkaya biter.” 168/20

2.2.1.2.2.3. Belirsizlik Sıfatları

Adların bazı özelliklerini, sayılarını ve miktarını tam olarak bildirmeyen, belli belirsiz bir şekilde belirten sıfatlara belirsizlik sıfatları denilir.

“**az** pencere” 13/7

“**az** öte” 102/7

“Zaten **başka** masa da yoktur.” 134/5

“**Başka** türleri de mi var.” 91/20

“Şimdi **başka bir** ayrılık sahnesi yaşanmaktadır.” 26/13

“Seyfi, Kenan, doktor, **bazı** köylüler kayıtsızdır.” 116/5

“**bazı** geceler” 185/14

“**bir** resmî daire” 13/9

“Taşranın âhengi **bir** yeraltı nehri gibidir.” 74/9

“**biraz** para” 107/9

“**birkaç** köylü” 123/1

“**Birkaç** söğüt, bir de iri dut ağacı.” 131/11

“**bir sürü** arazi, **bir iki** değirmen, **biraz** mal davar” 163/10

“Ne hakkın var senin **bunca** adamı süründürmeye.” 174/6

“Kasabalı ne çekiyor **bunca** yıldır...” 129/6

“**bütün** yolcular” 56/8

“**bütün** kitapçı esnafı” 94/12

“**çok** su, **çok** şey” 74/15

“**Çoğu** yerde askerliğini yapmamış delikanlıya kız vermezler.” 183/1

“Bekleyişin uzaması **diğer** yolcuları da sessizliğe bürümüş...” 197/1

“**her** kafa, **bir** ses” 149/7

“Haddi aşmak **hiçbir** şekilde hoş görülmez.” 73/14

“**hiçbir** şey” 120/19

“**tüm** insanlar” 143/12

2.2.1.2.2.4. Soru Sıfatları

Adları soru şeklinde belirten sıfatlar soru sıfatlarıdır. Adın önüne soru belirten sözcükler getirilerek soru sıfatları yapılır.

“**kaç** nesil” 12/3

“**kaç** asırlık oluşum” 137/2

“Sizinkisi **hangi** sınıfa giriyordu.” 92/9

“**hangi** dal” 190/6

“**nasıl** dükkân” 34/1

“**ne** vakit” 132/19

2.2.1.3. Zamirler

Adların yerini tutarak adların yerine kullanılan sözcüklere zamir denilir. Zamirler kişileri ve nesneleri temsil edip gösterir (Leontik, 2018, s. 69). Zamirler çekim esnasında kök değiştirebilmektedir. Bu durum, Türkçede zamirlerin en büyük özelliğidir (Vural ve Böler, 2011, s. 212). Zamirler ad işletme eklerini ve bazı yapım eklerini alabilir. Zamirler edatlara işletme ekleriyle bağlanabilir. Zamirler işlevlerine göre beş başlıkta incelenmiştir.

2.2.1.3.1. Şahıs Zamiri

Kişi adlarının yerine kullanılırlar. Adların yerini tutan üçü teklik, üçü çokluk şeklinde altı şahıs zamiri bulunmaktadır.

Teklik 1. Şahıs Zamiri: Ben

“Yahu **ben** meddah mıyım?” 17/9

“**Benim** mesleğimi, istikbalimi, gelir düzeyimi biliyordu.” 89/28

“**Bana** iyisinden bir çakı gönder.” 67/15

“**Bende** kalmadı diye aranmakta; ötekiler ardı sıra onu çekiştirmektedir.” 205/5

“Günah **benden** gitti artık.” 175/5

“**beni**” 47/16

“**bence**” 208/3

Teklik 2. Şahıs Zamiri: Sen

“**Sen** burnunu sil önce, daha küçüksün.” 48/5

“Ne hakkın var **senin** bunca adamı süründürmeye.” 174/6

“Hay **senin** kafanın tasına tüküreyim.” 140/10

“O zaman **seni** de çağırırım gelirsin.” 48/9

“Usta en önce **sana** sormamı söylemişti.” 38/17

“**sende**” 105/22

“**seninle**” 14/12

Teklik 3. Şahıs Zamiri: O

“İlk **o** inmiş.” 208/8

“Oğluna **onun** adını ver.” 181/6

“Kitabını bırakan genç kız **onu** teskin eder.” 30/1

“Yazısı güzel diye tabelaları **ona** yazdırırlardı.” 35/7

“Karısı **ondan** yaşlı.” 131/17

“**Onunla** ahbap ol.” 119/11

Çokluk 1. Şahıs Zamiri: Biz

“**Biz** de merak etmiştik.” 203/20

“**Bizim** sevmediğimiz kimse yoktur.” 64/11

“Bu çocuk **bizi** ölüme götürüyor.” 176/21

“Hayat **bize** bunu öğretiyor.” 80/12

“Akıl fikir kalmamış **bizde**.” 147/3

Çokluk 2. Şahıs Zamiri: Siz

“**Siz** bunların nesini gördünüz daha.” 128/17

“**Sizin** Amerikalıları izliyordum.” 202/16

“**Sizinkisi** hangi sınıfa giriyordu.” 92/9

“**Sizi** anlayacak kimse yok.” 90/6

“Şimdi **size** kısaca tarif edeyim.” 91/23

Çokluk 3. Şahıs Zamiri: Onlar

“Önce **onlar** gitsin.” 147/8

“**Onların** yanına gel.” 200/11

“Böylesi bir arkadaşlık **onlarınki**.” 118/15

“**Onları** gören ağayla kâhyası da ayaklanmıştır.” 129/22

“Bu korku da **onlara** yeter.” 129/20

“**Onlarda** da bir kıpırtı.” 197/1

“**Onlardan** az öteye otur.” 134/7

“**Onlarla** konuşmaya dalmış.” 39/5

Şahıs zamirleri edatlara işletme ekleriyle bağlanabilirler.

“Tam **bana göre**, yaşadık diye sevinir.” 153/2

“Hayvan terlidir ha, **ona göre** baksınlar.” 51/29

“**Onun kadar** meşhur.” 16/4

2.2.1.3.2. Dönüşlülük Zamiri

Dönüşlülük zamiri için *kendi* ve *öz* sözcükleri kullanılır. “Eski Türkçede dönüşlülük zamiri *öz* ve *kentü* sözcükleriyle yapılmaktaydı.” (Von Gabain, 2000, s. 74-75). Türkiye Türkçesinde daha çok *kendi* sözcüğü kullanılmaktadır. Yapılan işin yapana geri döndüğünü gösterdiği için bu zamire dönüşlülük zamiri denilmiştir. Yapılan bir işin yapan kişiye dönüşünü belirten zamirler dönüşlülük zamirleridir (Banguoğlu, 2015, s. 364). Dönüşlülük zamirinin şahısların aslını, özünü bildirerek anlamı kuvvetlendirme, pekiştirme gibi bir işlevi vardır. Dönüşlülük zamiri ad işletme eklerini alarak çekime girebilmektedir. Dönüşlülük zamiri iyelik eklerinin tamamını alarak bütün şahısları temsil edebilmektedir.

“Ne yapmalı, ne yapmalı, diye soruyorum **kendime**.” 93/20

“Aynada insan **kendini** tanıyor.” 15/2

“İnsanın **kendine** bakması önemli.” 14/13

“**Kendi** ölmüş, adı kalmış yadigâr.” 16/9

“Hoca şimdi **kendisi** çıkacak sahneye.” 206/12

“**Kendimizi** ve hayatı görebilir.” 207/7

“**Kendinize** gelin.” 18/7

“**Kendilerine** mahsus” 9/4

Dönüşlülük zamiri olarak kullanılan diğer sözcük de *öz* sözcüğüdür. Metinde bir örneği tespit edilmiştir.

“...âlemin **özü**.” 11/5

2.2.1.3.3. İşaret Zamiri

Adları işaret eden, gösteren zamirlerdir. İşaret zamiri yerini tuttuğu adın uzaklığına, mesafesine göre farklı şekillerde kullanılmaktadır. İşaret zamirleri *bu*, *şu*,

o sözcükleridir. Bu sözcüklere *+lar* çokluk eki eklenerek *bunlar, şunlar, onlar* şeklinde çoklukları yapılabilir. İşaret zamirleri ad işletme eklerini aldığı anda araya *zamir n'si* getirilir.

O ve *onlar* sözcüklerinin şahıs zamiri mi işaret zamiri mi olduğu bağlamdan anlaşılabilir. Bu sözcükler insan adını karşılıyorsa şahıs zamiri, insan dışındaki varlıkları karşılıyorsa işaret zamiri olarak kabul edilmektedir. Şahıs zamiri bir insanın adına karşılık gelirken işaret zamiri ise insan dışındaki varlıklara karşılık gelir (Bilgegil, 2014, s. 192).

“**Bu** ne demektir; **şu** demektir.” 14/7

“**Bunun** adı kedi.” 65/13

“**Bunu** sen bana vermiştin, senin hediyendir.” 159/12

“**Buna** bir de yaşını ekleyin.” 44/1

“Ne var **bunda**.” 91/12

“Ver **bundan** bir şişe.” 58/7

“...kafa sallıyor; **bununla** da yetinmeyip kâhyaya saati soruyordu.” 159/2

“**bunlar** olup biterken” 107/19

“**Bunlar** da yorgandı...” 71/20

“Kenan oğlum, sür artık **şunu**.” 63/11

“**Şuna** bir şey söyle” 106/2

“Hele **şunlara**...” 130/3

“Muradımız **o**” 15/17

“Tireni boş ver, **o** kolay.” 47/14

“**Onlar** mizansen.” 117/21

“**Onun** ötesinde” 198/14

“**Onu** leğendeki suya bastır.” 169/8

“Hayır aziz okuyucu, **onu** sen diyorsun.” 44/6

“**Ona** seyirci karar versin.” 208/18

“**Ondan** sonrası kolay.” 132/14

2.2.1.3.4. Belirsizlik Zamirleri

Adların sayılarını ve miktarını tam olarak karşılamayan, belli belirsiz bir şekilde karşılayan zamirlere belirsizlik zamirleri denilir. Ad işletme eklerini alabilirler. Türkçede belirsizlik zamirleri çoğunlukla belirsizlik sıfatlarının önündeki

adın düşerek sözcüğün iyelik eki almasıyla oluşmaktadır (Ediskun, 2010, s. 166).

Birden çok sözcükten oluşan belirsizlik zamirleri de vardır.

“Attığım kurşun **başkasına** değerse ne olur.” 140/6

“**Bazıları** da kitapgizlerdir.” 92/1

“Hele **biri** kapıya dayanıversin.” 187/10

“...tahta kerevetlerden **birisine** karısını oturtur.” 135/2

“Sanki **birileri** onları gözetlemektedirler...” 26/7

“Bekâr memurların **çoğu** orada kalır.” 16/12

“**Çokları** buna bir ayna diye cevap verebilir.” 207/2

“Bir iki kilim **falan** aldı.” 60/16

“Şu otobüse bir atlasam, **gerisi** kolay.” 47/11

“**Hepsi** ıslanmış ve yorulmuştu.” 104/5

“**Hepimiz** elbet bir gün öleceğiz.” 145/14

“**Hepiniz** gibi.” 149/12

“**Her biri** ötekine ağladı.” 26/8

“Bir dediği iki edilmemiş, **herkes** üzerine titriyor.” 161/8

“Ama **her şey** bir yere kadar.” 164/11

“**Hiçbir şey** göremeyecek.” 15/7

“**Hiç kimse** dışarıdan görüldüğü gibi değil.” 44/8

“**Kimi** uyumakta, **kimi** düşünmekte, **kimi** de...” 172/2

“Bizim sevmediğimiz **kimse** yoktur.” 64/11

“Ortalıkta **kimseler** yok.” 102/6

“**Öteki** cılız, dokuz-on gösteriyor.” 47/7

“Yemekler işte bildiğiniz orta malı **şeyler**.” 14/2

Bazı belirsizlik zamirlerine yapım eki eklenebilmektedir.

“**Çokluk** taştan yapılır ve sağırdır.” 73/1

“**Çokluk** sıkıntılı, ruh hali bozuk olanlar.” 144/3

“Bizim bulduklarımız **çoğunlukla** sanat eseri.” 113/1

2.2.1.3.5. Soru Zamiri

Adları soru şeklini gösteren, soru yoluyla adların yerini tutan, adları sormak için kullanılan zamirlerdir. Soru zamirleri ada karşılık gelen soru sözcükleriyle yapılır. Soru zamirleri ad işletme eklerini alabilirler. Asıl soru zamirleri olan *kim*

insanlar için, *ne* insan dışındaki varlıklar için kullanılır. Metinde *kim* ve *ne* soru zamirlerinin çeşitli şekilleri kullanılmıştır.

“Yolcunun **kim** olduğu anlaşılır.” 60/20

“Gece vakti vur, savuş, **kim** görecektir.” 147/2

“**Kim** gidecek, **kim** alacak?” 186/11

“**Kim** geçiyor, **ne** oluyor...” 14/6

“Aynasında **ne** var...” 15/13

“**Ne** vereceğiz?” 51/20

“**Ne** verelim?” 79/11

“Peki, **neyin** peşindesiniz?” 202/15

“Siz bunların **nesini** gördünüz daha.” 128/17

“**Nedir** yahu, **ne** oluyor?” 199/11

“Eşiniz **nerde** peki?” 90/15

“İşin ucu **nereye** varacak...” 202/10

“Dağ başına **nereden** düşmüş?” 14/4

“**Neler** yaparız, **neler**...” 48/20

2.2.1.4. Zarflar

Fiillerden önce gelip onları çeşitli şekillerde belirten, niteleyen ve etkileyen sözcüklere zarf denilir. Zarflar sıfatların ve diğer zarfların derecesini de belirtebilir. Zarflar tek başına kullanıldıklarında ad olurlar. Zarflar genellikle eşitlik ekini, vasıta ekini ve yön gösterme ekini alabilmektedir. İşlevleri bakımından zarflar beşe ayrılarak incelenmiştir.

2.2.1.4.1. Zaman Zarfları

Fiilin gerçekleştiği zamanı belirten zarflardır. Zaman zarfları fiillerin anlamını zaman bakımından belirler, sınırlandırır ve kesinleştirir. Sözcük öbeği şeklinde olan zaman zarfları da vardır.

“**Ara sıra** handan yana bakar.” 151/2

“İşte **artık** gidiyorlar, kâbus sona eriyor.” 65/27

“**Az önce** tavşan falan dedilerdi.” 120/21

“**Bazı** geceler uğruyor.” 185/14

- “İnanın tahsisat çıkarıldı, **bugün yarın** keşfe gelecekler.” 114/31
- “Oğlu-uşağı memleketi **çoktan** terk etti.” 6/10
- “**Deminden beri** benden bahsettiğinin farkında değil misin?” 75/11
- “**Eskiden** bir köprü vardı.” 102/8
- “**Sabaha kadar** devam ediyor.” 186/8
- “**Geçen yıl** tanışmış, bazı yörelerimizi gezmiştik.” 60/15
- “Onları **ilkin** kahvedeki adamlar fark eder.” 60/22
- “**Kışın** soba yanar.” 136/8
- “**Önce** duyulur, **sonra** yayılır.” 11/15
- “Daha **önce** söylemiştik.” 188/3
- “**Sonra** kıs kıs güler.” 197/24
- “Ya **sonradan** büyürse...” 157/23
- “Neşe **şimdi** gülsün mü, ağlasın mı?” 158/9
- “Yaz **geceleri** değirmenin damında...” 189/15

2.2.1.4.2. Durum Zarfları

Fiillerin ne şekilde ve nasıl gerçekleştiğini bildiren zarflardır. Durum zarfları fiillerin önünde yer alarak fiillerin oluşum biçimini, niteliğini ve durumunu bildirebilir. Durum zarfları yaygın olarak kullanılan zarflardır. Durum zarfları fiile sorulan *nasıl, ne biçimde, ne durumda* sorularının cevabıdır. Durum zarfları farklı işlevlerde kullanılabilir.

Durum zarfları fiilin oluşum biçimini, nasıl yapıldığını ve niteliğini bildirebilir.

- “Gözkapakları **ağır ağır** kapanır.” 153/18
- “Hasta kadın **alçak sesle** inlemektedir.” 56/1
- “Kenan **birden** uzanır...” 78/22
- “Dükkân kapısını **dikkatlice** kapatır ve kilitler.” 43/2
- “Ne **güzel** gidiyorduk, tadını kaçırma.” 175/24
- “Eline **hafifçe** dokunması...” 158/3
- “**Hızla** çeker.” 45/13
- “...şeytan aldatmaya başlayınca **kendiliğinden** uslandı herhal...” 182/6
- “**Öylece** bakışırlar.” 108/4
- “Yaşlı adam ve çocuklar **sessizce** ağlamaktadır.” 66/14

“**Yan yana** uzanıyor.” 133/8

“**Yan yana** oturmuş.” 77/4

“**Yüksek sesle** tartışıyor.” 39/12

Durum zarfları üleştirme bildirebilir.

“Yolcular **birer ikişer** masalara yönelir.” 134/2

“Hepsini **teker teker** sağa sola fırlatmaya koyulur.” 153/8

Durum zarfları fiilin yineleniğini bildirebilir.

“**Arada bir** serinlemeye çalışıyor.” 23/7

“**Ara sıra** handan yana bakar.” 151/2

“**Bir daha** kazma bu dereyi.” 110/10

“Kusura kalma, **bu sefer** ölçüyü tutturamadık.” 106/20

“**Son bir kere daha** meydana doğru gider.” 43/3

“**Tekrar** indi.” 104/6

“Dürbün **yeniden** kadına döner.” 25/4

“İşte **yine** yanıldınız.” 74/4

Durum zarfları benzerlik, tıpkılık bildirebilir.

“**Büyük bir aile gibi** yaşar.” 72/6

“Ama İstanbul’da hiç **böyle** konuşmuyordun.” 40/12

“Hepsi de gözlerinden **sicim gibi** yaş dökmektedir.” 26/3

Durum zarfları birliktelik, beraberlik bildirebilir.

“**Birlikte** yolculuk edeceğiz desenize.” 84/21

“**Köylüyle birlikte gürültüyle** aşağı düşer.” 28/11

“**Seyfi ile beraber** kontrol ediyorlar.” 49/6

“**Telaşla** yanına varır.” 53/3

“**Yaşlı anasıyla** oturuyor.” 49/3

Durum zarfları dilek, temenni bildirebilir.

“**Bari** biraz para koy.” 124/12

“**Güle güle** Doktor Bey.” 45/26

Durum zarfları görecelik, bakımından, öyle sayma bildirebilir.

“**Sanki** bu ayrılık ânında ses çıkarmak yasaklanmıştır.” 26/6

“**Söylentilere göre** devam ediyor.” 186/8

Durum zarfları kesinlik bildirebilir.

“Neden böyle hırçınsın, **bir türlü** anlayamıyorum.” 90/2

“Bir yerden kopacaktı **elbet**.” 162/10

“Bu da **elbette** özel bir terbiye ister.” 74/12

“**Doğruca** yanına git.” 200/10

“**Gerçekten** sevmiş olsa...” 40/8

“Adam camdan **hiç** bakmaz.” 27/2

“İp **iyice** incelmışti.” 162/9

“Sandığın ağzından bir iki kapak **zaten** açılmıştır.” 203/5

Durum zarfları pekiştirme ve güçlendirme bildirebilir.

“Yine de kocasını **büsbütün** kırmamak için alır.” 58/19

“**Çok iyi** bir imaj sağlamış.” 143/20

“**Düpedüz** ağlıyor koca adam.” 143/15

Durum zarfları olasılık, tereddüt, şüphe bildirebilir.

“**Acaba** geçip gitti mi?” 196/4

“**Belki** gönlümüze biraz serin gelenler vardır.” 64/12

“**Belki** burası gerçekten bir göldü.” 173/5

“Yıldız sayarak geçer **belki**.” 190/1

“**Galiba** bunu istemediği bir kızla evermişler.” 188/5

“Şansını deniyor; **ola ki** zar düşes gele.” 124/8

Durum zarfları sebep bildirebilir.

“**Tüfek pas tutmasın diye** taşa, kayaya sıkıyor.” 120/20

“**Soğuması için** bir süre daha bekler.” 170/5

“Kemal **anlamadığı için** Gül’e bakar.” 180/10

Durum zarfları sınırlama bildirebilir.

“**Ancak** cenazeye yetişebildi.” 163/2

“**Artık** vedalaşalım.” 45/23

“Burada sanki fert yok **sadece** cemiyet vardır.” 72/7

“**Sadece** bir kez sesini yükseltmişti.” 35/1

Durum zarfları fiilin hangi vasıtayla yapıldığını veya fiilin birlikte yapıldığını bildirebilir.

“Acısını içine gömmüş, **kemanı ile** konuşur olmuştu.” 35/14

“**Tiksinti ile** pencereden atar.” 97/4

“**Eliyle** işaret gönderir.” 66/13

“Neredeyse **kitaplarla** yatar kalkar olmuşum.” 92/20

2.2.1.4.3. Miktar Zarfları

Fiillerin, sıfatların, diğer zarfların derecelerini, miktarlarını, ölçülerini bildiren zarflardır. Miktar zarfları *ne kadar, ne derece* sorularının cevabıdır. Miktar zarfları işlevlerine göre şu şekilde incelenmiştir.

Miktar zarfları eşitlik bildirebilir.

“Ulan **eşşek kadar** oldun, gözün hâlâ oyunda.” 42/16

“**Zippo çakmak taşımak kadar** forslu bir şey.” 21/7

“**Koridor boyunca** koşar.” 95/20

Miktar zarfları üstünlük bildirebilir.

“**Daha** çok gömülüyordu.” 104/3

“**Daha** önce söylemiştik.” 188/3

“**Daha** sonra dükkâna girdi.” 37/4

Miktar zarfları en üstünlük bildirebilir.

“Havada **en** ufak bir esinti yoktur.” 5/5

“Usta **en** önce sana sormamı söylemişti.” 38/17

“**En** kutsal görev.” 88/5

Miktar zarfları aşırılık bildirebilir.

“Doğrusu **çok** sıkıldım ben.” 84/5

“Ava **çok** düşkünmüş genç iken.” 118/8

“Zaten onlar da kahveyle **pek** ilgilenmiyor...” 161/18

“Elizabeth **bol bol** fotoğraf çekti.” 112/6

“**Fazla** oturmayacaksın.” 132/18

“**Epeyce** hızlanıyor.” 173/10

“Peşinde **aylarca** dolanıyorlar.” 194/4

“**Günlerce** dönmezlermiş.” 118/9

2.2.1.4.4. Yön-Yer Zarfları

Fiillerin yönlerini ve yerlerini gösterebilen zarflara denilir. Yön-yer zarfları ad işletme eklerini almazlar. Yön-yer belirten sözcüklere ad işletme ekleri eklenirse ad görevini üstlenirler.

“Hadi **aşağı** gel.” 108/24

“Kemal de **aşağı** inmiştir.” 167/6

“Kendini nefes nefese **dışarı** attı.” 138/7

“**Dışarı** taşmış.” 21/1

“Ahmet Efendi pısar, **geri** çekilir.” 45/16

“Yarı yoldan **geri** döndü, kasabaya.” 128/21

“**İçeri** girer.” 57/1

“**İçeri** bırakır.” 63/25

“Bir **ileri** bir **geri** sarsılırlar.” 176/10

“**Yukarı** çık küreği getir.” 107/16

“**Yukarı** çıkmıştım.” 122/5

2.2.1.4.5. Soru Zarfları

Fiillerin zamanını, durumunu, miktarını ve yönünü soru ile belirtebilen zarflardır.

Metinde soru zarfları şu şekilde kullanılmıştır:

“Yüzüne **nasıl** bakacağız?” 82/12

“İnsanoğlu **nasıl** yaşardı.” 146/12

“**Nasıl** oldu?” 208/8

“**Niye** içmiyorlar, beğenmediler mi?” 56/18

“Peki onu anladık, şoför **niye** gitti.” 128/1

“**Nice** olduğunu anlayıverir.” 11/17

“Beyefendi **niçin** bekliyoruz hâlâ.” 59/8

“İyi ama sen **niçin** gidiyorsun, dedi.” 94/7

“**Niçin** gittiler?” 127/19

“**Neden** gitmiyoruz?” 63/6

“...esansçı **neden** ısrar ediyor...” 124/6

“**Ne kadar** söyleyeceğini...” 162/1

“**Ne kadar** ayrılabiliyorsa...” 120/8

“**Ne kadar** örselenmiş, yağmalanmış...” 155/9

“Bazen dediniz, **ne zaman** yani.” 80/15

2.2.2. Fiiller

Herhangi bir işi, oluşu, durumu, hareketi kip ve şahıs ekleri olarak karşılayan sözcüklerdir. Fiiller tek başlarına anlamlı sözcüklerdir. Fiiller çekimli şekilleriyle işlevlerini ve anlamlarını yerine getirebilirler.

2.2.2.1. Fiil Çekimi

Asıl işlevini ve anlamını çekimlenerek yerine getiren fiiller, fiil işletme ekleriyle çekimlenirler. Fiillerin köküne veya gövdesine bildirme veya tasarlama kipleri ve şahıs ekleri eklenerek fiil çekimli hale getirilir. Fiilin yapılma zamanı, tasarlanma şekli ve kim tarafından yapıldığı fiil çekimlenerek ortaya çıkar.

2.2.2.1.1. Fiil İşletme Ekleri

Eklendiği fiilin anlamını değiştirmeyen ekler fiil işletme ekleri denir. Fiil işletme eklerine fiil çekim ekleri de denilmektedir. Fiiller köküne veya gövdesine işletme eklerinin eklenmesiyle işlevlerini ve anlamlarını yerine getirirler. Fiil işletme ekleri şahıs ekleri ve kip ekleridir.

2.2.2.1.1.1. Şahıs Ekleri

Fiilin bildirdiği işin, oluşun, kılışın kimin yaptığını gösteren eklerdir. Şahıs ekleri çekimli fiillerdeki asıl unsurlardan biridir. Şahıs ekleri fiil çekimlerinde kip eklerinden sonra fiile eklenir. Türkiye Türkçesinde kökenleri bakımından üç farklı şahıs eki bulunmaktadır.

2.2.2.1.1.1.1. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

Şahıs zamirleri ekleşerek şahıs ekleri ortaya çıkmıştır. “Ekleşen bazı kelimelerin asli şekilleri kaybolurken, zamirler, şahıs eklerini doğurmuş fakat kendileri asli şekilleri ile kullanımda kalmışlardır.” (Buran, 1999, s. 208). Zamir kökenli şahıs ekleri kip eklerinden sonra fiile getirilerek bazı fiil çekimlerinde kullanılabilir. Genellikle geniş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman,

gelecek zaman, gereklilik kipi, istek kipi çekiminde kullanılır. Metinde zamir kökenli şahıs eklerinin kullanım örnekleri şu şekildedir:

Tekil 1. Şahıs Eki: -Im, -Um

“Ne yapayım sana böyle hitap etmeye alışmış**ım**.” 40/7

“Arkeoloji tahsili yapıyor**um**.” 60/11

“Eğer işe girer isek, ben öne düşeceğ**im**.” 124/14

“Bilet keser**im**.” 149/3

“Ben söyler**im** verir.” 95/16

“Bakın ben size başından anlatay**ım** hikâyeyi...” 117/25

“Maydanoz ekmeliy**im**.” 157/11

Tekil 2. Şahıs Eki: -sın, -sun

“Ya usta, sen bir muavin daha almış**sın**!..” 121/16

“İyi ama sen niçin gidiyors**un**, dedi.” 94/7

“Olanla ölene üzülmeyeceks**in**.” 31/8

“O zaman seni de çağırırım gelirs**in**.” 48/9

Tekil 3. Şahıs Eki: Ø

Eksizdir. Eski Türkçede tekil üçüncü şahıs eki yerine kullanılan *ol* zamiri Eski Anadolu Türkçesinden itibaren kullanımdan düşmüştür.

“Araba dereye düşmüş**ü**.” 104/11

“Bu mekânı terk etmeli**ü**.” 146/4

“Ama Neşe Hanım inanmıyor**ü**.” 114/32

Çokluk 1. Şahıs Eki: -Iz, -Uz

“Onca yol tepip gelmiş**iz**.” 82/10

“Bilmiyoruz**uz**.” 24/3

“Bulacağ**ız**, göremeyeceğ**iz**.” 15/7

“...çatıdan az-biraz yüksekçe duran minareyi zikretmeliy**iz**.” 9/13

Çokluk 2. Şahıs Eki: -sInIz, -sUnUz

“Çok zor durumda kalmışsınız.” 93/12

“Ulan deli deyyuslar nere gidiyorsunuz?” 127/2

“İnatçıdır Doktor Bey bilirsiniz.” 45/20

“İnanmayacaksınız.” 71/14

Çokluk 3. Şahıs Eki: -lAr

“Galiba bunu istemediği bir kızla evermişler.” 188/5

“Adamlar dünyaya hükmediyorlar.” 100/7

“Çifte gelin bakıyorlar ki eşkıyanın eline geçecekler.” 10/10

“Alelacele uzaklaşırlar.” 61/10

2.2.2.1.1.1.2. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

İyelik kökenli ekler fiil çekiminde kullanılarak şahıs gösterebilen ek olmuştur. İkinci tipteki şahıs ekleri de denilmektedir. Bu ekler görülen geçmiş zaman ve şart çekiminde kullanılmaktadır. İyelik kökenli şahıs eklerinin altı şahısta gösterimi şu şekildedir:

Teklik 1. Şahıs Eki: -m

“Tıbbiyeyi bile zor bitirdim.” 92/21

“Dursan da gidip alsam usta...” 95/8

Teklik 2. Şahıs Eki: -n

“İyi bildin...” 113/9

“Olup biteni babama duyurursan kendini yok bil...”

Teklik 3. Şahıs Eki: Ø

“Beşir bunu çıt çıkarmadan dinledi.” 162/3

“Zeliha cevaben ne **dese** beğenirsiniz?” 192/9

Çokluk 1. Şahıs Eki: -k

“Sağa sola borçlandık.” 106/16

“Şimdi atlara binsek sesimizi duyarlar.” 147/9

“Varsak da çorba içsek.” 15/17

Çokluk 2. Şahıs Eki: -nIz/-nUz

“Neşe Hanım’ın esprisini mi tamamladınız.” 197/20

“Siz bunların nesini gördünüz daha.” 128/17

“Bilmiyorsanız ben sarayım.” 85/13

“...sayalım isterseniz.” 17/5

Çokluk 3. Şahıs Eki: -lAr

“Amerika’dan geldiler.” 60/14

“Arzuhalci Kemal Efendi’yi çağırdılar.” 35/6

“Bi daha milyon verseler böyle merkezden uzakta işe çıkmam.” 206/3

“Onlar konuşmasalar bile birbirlerini teskin edebilir...” 36/2

2.2.2.1.1.1.3. Emir Kipi Çekimli Şahıs Ekleri

Emir kipi çekimi, şahıs ekleriyle yapılır. Bu çekimde emir kipi şahısları da karşılamakta ve tek bir yapı oluşmaktadır. Bu şahıs eklerine üçüncü tip şahıs ekleri de denmektedir.

Metinde emir kipi çekimli şahıs eklerinin kullanım örnekleri:

Teklik 1. Şahıs Eki: -AyIm

“İstanbul’a varayım, İbrahim Usta’yı bulayım.” 48/8

“Gidip Abdo’nun yonca tarlasından yolayım biraz.” 51/24

Teklik 2. Şahıs Eki: Ø

“De **git** de **yol**.” 51/26

“**Bırak** şimdi, **koş** üstüğü **getir**.” 42/18

“– **Bak** efendi...” 113/3

Teklik 3. Şahıs Eki: -sIn/-sUn

“Niyeti olan gels**in**, oturs**un**.” 11/16

“...parasını alabils**in**.” 133/3

“Gits**in** mahkemeye vers**in**.” 150/5

“İyi, yapsınlar, memleket âbad ols**un**.” 102/11

Çoğul 1. Şahıs Eki: -Alım

“Kalka**lım**.” 61/7

“Bence bir daha ala**lım**.” 208/11

“İkimiz birden ateş ede**lim**.” 209/8

Çoğul 2. Şahıs Eki: -In, -Un, Inİz, -UnUz

“Ulan reziller, sallanmay**ın**, çabuk gel**in**.” 130/4

“Yol ver**in**...” 178/8

“Yapılmaz demey**in**.” 192/13

“Bak**ınız** nasıl?” 193/7

Çoğul 3. Şahıs Eki: -sInlAr, -sUnlAr

“Hayvan terlidir ha, ona göre baks**ınlar**.” 51/29

“İyi, yaps**ınlar**, memleket âbad olsun.” 102/11

“Yes**inler** de biraz acele ets**inler**.” 139/7

“Konuşadurs**unlar**.” 208/13

2.2.2.1.1.2. Bildirme Kipleri

Fiillerin gerçekleştiği, gerçekleşmekte olduğu ve gerçekleşeceği zamanı bildiren kipler bildirme kipleridir. Bildirme kiplerine haber kipleri de denir. Fiilleri zaman yönünden bildiren kiplerdir. Zaman ifadesi asıl olarak geçmiş, içinde bulunduğumuz zaman ve gelecek zaman olarak üç temel bölüme ayrılır (Türk, 1996, s. 291). Bildirme kiplerinin bildirdiği zamanı daha da belirgin hale getirmek için zaman zarflarından yararlanılır.

Bildirme kipleri bildirdiği zamanın adını alır. Bildirme kipleri (zaman bildiren kipler) yapılmış işler, yapılmakta olan işler ve yapılacak işleri, hareketleri anlatırken aynı zamanda hareketin zamanını da bildirmektedir. Bunun için bildirme kiplerini zamanlarına göre adlandırılır (Leontik, 2017, s. 111). Bildirme kipleri bildirdiği zamana göre geniş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, görülen geçmiş zaman, şimdiki zaman şeklinde beşe ayrılmaktadır. Bildirme kiplerinin şahıslara göre çekimleri metinden örneklerle verilmiştir.

2.2.2.1.1.2.1. Görülen/Bilinen Geçmiş Zaman Kipi

Fiilin geçmiş bir zamanda, şahsın gözü önünde gerçekleştiğini bildiren bildirme kipi görülen/bilinen geçmiş zaman kipidir. Görülen/bilinen geçmiş zaman çekiminde geçmişteki bir zamanda yapılan işi, hareketi özne görmüştür, olaya şahit olmuştur.

Görülen geçmiş zamanın eki *-DI/-DU* ekidir. Eski Türkçe’de de görülen geçmiş zaman ekleri aynıdır (Özdarendeli, 2005, s. 74). Eski Türkçeden beri ekin bu kullanım şekli süregelmiştir.

Görülen/bilinen geçmiş zamanın çekiminde iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılır.

Görülen/bilinen geçmiş zaman çekimi şu şekildedir:

Tekil 1. Şahıs Çekimi

“Bir süre otelde kaldım.” 94/14

“Tıbbiyeyi bile zor bitirdim.” 92/21

“Murat’a âşık oldum.” 156/9

“Ortağımı öldür**düm**.” 201/10

“Bavulumu toplad**ım**, giyind**im**, mutfak kapısını aç**tım**.” 93/29

Teklik 2. Şahıs Çekimi

“Baban rahmete kavuşunca, Serkisof'u sen devral**dın**.” 159/15

“– İyi bild**in**...” 113/9

“– Ulan eşşek kadar old**un**, gözün hâlâ oyunda.” 42/16

“– Kurutt**un** ulan buraları, tavşan mı bırakt**ın**.” 117/7

“Kaptırmayacaksın, mala bir ziyan geldiğinde batt**ın**...” 86/11

Teklik 3. Şahıs Çekimi

“Taşınma işi bitt**i**, ev âdeta bomboş kald**ı**.” 93/28

“Bayan North yerli dokumaları çok sev**di**.” 84/13

“Bir soru sord**u**.” 94/6

“Kararlı adımlarla kadının kocasına doğru yürü**dü**.” 145/9

“Düğümlenen nefesini boşalt**tı**.” 38/22

Çokluk 1. Şahıs Çekimi

“Sağa sola borçland**ık**.” 106/16

“Biz daha attan yeni inip arabaya bind**ik**.” 180/14

“– Evet oraları dolaşt**ık**.” 84/4

“– Tamam, kest**ik** der...” 208/6

“Öldük, mahvold**uk**.” 128/6

“– Hey Allah'ım yine bu delinin eline düşt**ük**.” 53/17

Çokluk 2. Şahıs Çekimi

“İşte yine yanıld**ınız**.” 74/4

“Neşe Hanım'ın esprisini mi tamamlad**ınız**.” 197/20

“Misafirlerinize yörenin kilimlerini, bakırlarını göster**diniz** mi?” 84/10

“– Siz bunların nesini görd**ünüz** daha.” 128/17

Çokluk 3. Şahıs Çekimi

“Arzuhalci Kemal Efendi’yi çağır**dular**.” 35/6

“Suya gird**iler**.” 103/13

“...önce bir zaman işi eğlenceye, hovardalığa vur**dular**.” 160/19

“Amma da uzatt**ılar**.” 65/21

“Bana rica ett**iler**.” 83/25

“Sese dönd**üler**.” 105/5

2.2.2.1.1.2.2. Öğrenilen/Duyulan Geçmiş Zaman Kipi

Öğrenilen/duyulan geçmiş zamanın eki *-mİş/-mUş* ekidir. Eski Türkçede bu ekin sadece *-miş*, *-miş* biçimi vardır (Ergin, 2021, s. 300). Bu ek, fiilin geçmişte yapıldığının başka bir kişiden öğrenildiğini/duyulduğunu bildirir. Öğrenilen geçmiş zamana duyulan geçmiş zaman ve anlatılan geçmiş zaman da denilmektedir.

Öğrenilen/duyulan geçmiş zaman çekiminde zamir kökenli olan şahıs ekleri kullanılır.

Öğrenilen/duyulan geçmiş zaman çekimi aşağıdaki gibidir:

Tekil 1. Şahıs Çekimi

“Alışmam**ışım**.” 59/5

“Ne yapayım sana böyle hitap etmeye alış**mışım**.” 40/40

“...Vay be, ben bu adamı tanıyamam**ışım**...” 44/9

“Ben ortaya definenin haritasını koy**muşum**.” 124/10

Bazı ağızlarda teklik 1. şahıs eki *-Im/-Um* yerine *-Am* kullanılmaktadır.

“Sana sığın**mışam**.” 165/6

“Yumurta haşlam**ışam**; peynir, tereyağı, bal...” 51/11

Teklik 2. Şahıs Çekimi

“– Ya usta, sen bir muavin daha alm**ışsın**!...” 121/16

“Uyum**uşsun** lan...” 203/14

Teklik 3. Şahıs Çekimi

“Belli ki, radyatör su kaynatmış.” 133/12

“Bahçenin çevresine çalıdan çit çekilmiş.” 131/6

“Adam başını önüne eğip kaderine razı olmuş.” 188/8

“Araba dereye düşmüş.” 104/11

Çokluk 1. Şahıs Çekimi

“Onca yol tepip gelmişiz.” 82/10

“– Yaşlanmışız be...” 129/15

“Kanlımızı bulmuşuz.” 82/11

Metinde bir örnekte çoğul 1. şahıs eki *-Iz/-Uz* yerine iyelik kökenli çoğul 1. şahıs eki olan *-k* kullanılmıştır.

“Sağlam yerden haber almışık, hele bekle.” 52/18

Çokluk 2. Şahıs Çekimi

“– Çok zor durumda kalmışsınız.” 93/12

Çokluk 3. Şahıs Çekimi

“Bir yere saklamışlar.” 81/4

“Parayı desteyle cebe indirdikçe oturak âlemlerine dadanmışlar.” 183/16

“Baksanıza bizi karşılamaya gelmişler.” 199/9

“Yolun başını tutmuşlar.” 81/5

“Yeterli su verilmediğinden güneş altında kuruyup kavrulmuşlar.” 132/7

2.2.2.1.1.2.3. Şimdiki Zaman Kipi

Şimdiki zamanın eki *-yor*, *-mAktA* ekleridir. Şimdiki zaman ekleri fiilin içinde bulunulan, şimdiki zamanda gerçekleştiğini ve fiilin gerçekleşmesinin devam ettiğini bildirir. Şimdiki zaman kipinde asıl fiilin gerçekleşmesiyle anlatılması aynı zamanda gerçekleşmektedir. Başka bir deyişle dili kullanan cümleyi seslendirirken asıl fiil ile

anlatılan eylem de bir özne tarafından gerçekleştirilmektedir (Delice, 2012, s. 7). Eski Türkçede şimdiki zaman yerine geniş zaman ekleri kullanılmıştır. Zamanla -yor ekinin ortaya çıkmasıyla bu kullanım ortadan kalkmıştır.

Şimdiki zaman çekiminde zamir kökenli olan şahıs ekleri kullanılır.

Şimdiki zamanın şahıslara göre çekimi aşağıdaki gibidir:

Tekil 1. Şahıs Çekimi

“Bak Türkçe söylü**yorum**, bavulu bırak.” 45/6

“Arkeoloji tahsili yapı**yorum**.” 60/11

“– Bagajları bekli**yorum**.” 109/1

“– Bu çocuğu işte bunun için sevi**yorum**.” 122/9

“–Kan kok**maktayım**, kan.” 7/13

Teklik 2. Şahıs Çekimi

“Kalenin burcundan elli adım şimale gidi**yorsun**...” 114/4

“– Yukarıdakini bili**yorsun** değil mi?” 167/14

“– Ulan zaten sarhoşu oynu**yorsun**, rolün bu.” 205/6

“Gidi**yorsun**.” 197/8

Teklik 3. Şahıs Çekimi

“Öyle ki, sanırsınız gökten kıvılcım yağı**yor**.” 5/7

“Daha sonra Yemci Yusuf geli**yor**.” 7/3

“Bir ulu ceviz etrafı gölgeli**yor**.” 47/4

“İkimizden birini istemi**yor**.” 93/10

“Salatalık tut**makta**, hart hurt ısır**makta**.” 30/7

“Yolcular da ona bak**makta**, çıt çıkmam**akta**.” 66/2

Çokluk 1. Şahıs Çekimi

“Biz ne güne duru**yoruz**.” 45/8

“Kediyi bekli**yoruz**.” 63/19

“Resmen ölüme gidiyoruz.” 179/6

“Arabadan bir zarar gelmez sanıyoruz.” 180/15

Çokluk 2. Şahıs Çekimi

“...Susun, ne ağlayıp duruyorsunuz...” 26/7

“İki de bir ‘lan’ diyorsunuz.” 64/7

“– Demek arkeoloji okuyorsunuz.” 83/3

“– Ulan deli deyyuslar nere gidiyorsunuz?” 127/2

Çokluk 3. Şahıs Çekimi

“Duvara oturmuş, ayaklarını sarkıtmış konuşuyorlar.” 47/9

“Kız Çerkez, ailesi kalabalık, peşine düşüyorlar.” 184/5

“Oralarda bir köyün mezarlığına gömüyorlar.” 186/12

“– Tarihi eser kaçırıyorlar.” 202/19

2.2.2.1.1.2.4. Gelecek Zaman Kipi

Gelecek zamanın eki -AcAk ekidir. -AcAk ekine ünlü ile başlayan bir şahıs eki eklendiğinde *k* tonsuz sesi tonlulaşır ve *k>ğ* ses değişimine uğrar.

-AcAk eki eklendiği fiilin henüz yapılmadığını, fiilin gelecek bir zamanda yapılacağını bildirir.

Gelecek zamanın eki Eski Türkçe zamanında -gAy, Eski Anadolu Türkçesi zamanında -IsAr, Osmanlı Türkçesinden itibaren -AcAk şeklinde kullanılmıştır.

Gelecek zaman çekiminde zamir kökenli olan şahıs ekleri kullanılmaktadır.

Çekimi aşağıdaki gibidir:

Tekil 1. Şahıs Çekimi

“Eğer işe girer isek, ben öne düşeceğim.” 124/14

“Anam avradım olsun şikayet edeceğim.” 127/11

“Yakında gelip çocuklara bakacağım.” 110/3

“Aklımı sıçratacağım ha!” 174/4

Teklik 2. Şahıs Çekimi

- “Olanla ölene üzölmeyeceksin.” 31/8
 “– İyileşeceksin, bir şeyciğin yok, merak etme.” 142/16
 “Ustanın ikramıdır alacaksın.” 78/7
 “Her an her yerde tetik duracaksın.” 183/13

Teklik 3. Şahıs Çekimi

- “Hakkında neredeyse destanlar düzülecek.” 184/1
 “Gece vakti vur, savuş, kim görececek.” 147/2
 “Otobüs neredeyse kalkacak.” 52/16
 “Kendine gel, bir kaza olacak.” 176/16

Çokluk 1. Şahıs Çekimi

- “Ebette onun da bir hikâyesi var, yeri geldiğinde nakledeceğiz.” 49/5
 “Eşyaları kontrol edeceğiz.” 200/14
 “Bir an önce yola çıkalım, yoksa tirenı kaçıracamız.” 53/16
 “Anladık, seni de aldıracağız.” 67/10

Çokluk 2. Şahıs Çekimi

- “Göreceksiniz.” 18/6
 “Siz galiba İstanbul’a döneceksiniz?” 84/18
 “Diyeceksiniz ki, bu ne bitmez salatalık.” 53/5
 “İnanmayacaksınız.” 71/14

Çokluk 3. Şahıs Çekimi

- “Çifte gelin bakıyorlar ki eşkıyanın eline geçecekler.” 10/10
 “İnanın tahsisat çıkarıldı, bugün yarın keşfe gelecekler.” 114/31
 “Varacaklar.” 156/4
 “Sarılacaklar.” 156/5

2.2.2.1.1.2.5. Geniş Zaman Kipi

Geniş zamanın eki *-Ar, -Ir, -Ur, -r* şeklindedir. Eski Türkçede de *-r, -ar, -er, -ur, -ür* şeklinde üç çeşit geniş zaman eki vardı. (Ergin, 2021, s. 292). Geniş zamanın her zamanı içine alan bir zaman ifadesi vardır. Bu kip, fiil cümlelerinde yüklem olan biçim birimin aktardığı anlamın aktarım anından önce başlamış olduğunu bildirmek için kullanılır (Delice, 2012, s. 8). Geniş zaman, fiilin geçmişten şimdiki ana kadar yapılageldiğini bildirirken gelecekte yapılacağı ile ilgili kesin bir yargı bildirmez.

Geniş zamanın çekiminde zamir kökenli olan şahıs ekleri kullanılır.

Geniş zaman çekimi şu şekildedir:

Tekil 1. Şahıs Çekimi

- “Geç kalma tepeler**im**.” 52/1
 “– Bırak Ahmet Efendi, ben taş**ırım**.” 44/15
 “Ben öyle seslen**irim**.” 65/14
 “Ben halled**erim**.” 106/7
 “İtiraz edeni at**arım**.” 150/3
 “– Şimdi tetiği çeksem alının çatından vur**urum**.” 139/26

Teklik 2. Şahıs Çekimi

- “Ha, ne ders**in**.” 48/3
 “Beni sorarlarsa her şeyi olduğu gibi anlat**ırsın**.” 67/21
 “– Kardaş sen bil**irsin**.” 105/15
 “– Bir tane daha yap**arsın**.” 95/15
 “Her zaman bekleriz, bir çorbamızı iç**ersin**.” 110/8
 “Para lazım olursa gelip beni bul**ursun**.” 110/11

Teklik 3. Şahıs Çekimi

- “Temizlik ister**er**.” 131/13
 “Ardı sıra bakar**ar**.” 110/23

- “Bu kesinlik sesleri **keser**.” 150/6
 “Sesler birbirine **karışır**.” 116/6
 “Bayanlara **çiçek verilir**.” 51/22
 “Atlı **peyda olur**.” 49/24
 “Otobüs tırmandığı tepeyi aşınca uzaktan han **görünür**.” 131/1

Çokluk 1. Şahıs Çekimi

- “O zaman mıhl**arız**.” 140/20
 “Şu yokuşu çık**alım**, yeti**şiriz**.” 126/10
 “Çalış**ırız**, nşanlar yeti**ştiririz**.” 41/13
 “Sana yenisini tut**arız**.” 31/5
 “Bir gören olursa dile düş**eriz**.” 45/9
 “Kenan’la ikimiz dönüşte cenazeyi götür**ürüz**.” 146/3

Çokluk 2. Şahıs Çekimi

- “Berberlerin türlü türlü huyları, alışkanlıkları, tutkuları olur, bil**irsiniz**.” 12/10
 “– Onlara ne ders**iniz**?” 64/13
 “– İnatçıdır Doktor Bey bil**irsiniz**.” 45/20
 “Öyle ki, san**ırsınız** gökten kıvılcım yağıyor.” 5/7
 “– Af eders**iniz** efendim.” 117/13
 “Bakars**ınız**.” 111/9
 “Böylece kitabın hissiyatına ortak olursun**uz** belki.” 8/3

Çokluk 3. Şahıs Çekimi

- “Birbirlerine dayan**ırlar**.” 36/2
 “Bir an ikisi de şaş**ırırlar**.” 167/12
 “Bir an göz göze gel**irler**.” 60/6
 “Yolcular bir an ona bak**arlar**.” 97/1
 “Çay iç**erler**.” 71/4
 “Sobayı yakar kendi aralarında konu**şurlar**.” 71/9
 “...ambarın karanlığına park ettikleri jipe doğru götür**ürler**.” 202/6
 “Taş**ırlar**.” 154/7

2.2.2.1.1.3. Tasarlama Kipleri

Tasarlama kipleri o ana kadar gerçekleşmemiş fakat gerçekleşme durumu tasarı halinde olan yargıları, durumları bildiren kiplerdir. Tasarlama kipleri doğrudan belirli bir zaman bildirmez fakat fiilin gerçekleşme zamanıyla ilgili dolaylı bir zaman ifadesi bildirebilir. Tasarlama kiplerinde hareketin yapıldığı zamanı anlamak mümkündür (Üstünova, 2005, s. 195). Tasarlama kiplerinin temel işlevi; fiilin gerçekleşme zamanı ile ilgili bir bildirimde bulunmak değil, gerçekleşmesi istenilen veya tasarlanan yargıları bildirmektir.

Tasarlama kipleri şu şekilde incelenmiştir:

2.2.2.1.1.3.1. İstek Kipi

İstek kip eki -A'dır. İstek eki fiile arzu, istek, niyet, dileme ifadeleri veren bir tasarlama kipi ekidir. İstek kip eki Eski Türkçedeki gelecek zaman eki olan -ga, -ge (-gay, -gey) ekinden gelmiştir (Ergin, 2021, s. 310).

İstek kipinin metinde tekil ikinci şahıs ve tekil üçüncü şahıs çekimleri tespit edilmiştir.

Teklik 2. Şahıs Çekimi

“Hadi şimdi tut ki tutasın...” 29/14

“Sonra adamı ara ki bulasın.” 149/18

“...Baban ağır vaziyettedir, aman yetişesin...” 163/1

Teklik 3. Şahıs Çekimi

“Şansımı deniyor; ola ki zar düşüş gele.” 124/8

“Yemek, otel falan hak getire.” 84/6

2.2.2.1.1.3.2. Gereklilik Kipi

Gereklilik kipinin eki -mAII ekidir. Eski Türkiye Türkçesinde gereklilik kipi

için özel bir ek yoktur. Bu bazen *-a*, *-e* istek ekiyle karşılanmış, bazen de şart ekine *gerek* sözcüğü eklenerek yapılmıştır (Özkan, 2000, s. 144). Bugün Türkiye Türkçesinde gereklilik kip eki olarak *-mAII* eki kullanılmaktadır. Bir fiilin yapılmasının, olmasının gerekliliğini, zorunluluğunu tasarı halinde bildiren bir ektir. “Ekin asıl işlevi zorunluluk bildirmektir.” (Oruç Aslan, 2011, s. 1249).

Gereklilik kipinin metinde çokluk ikinci şahıs çekimi tespit edilememiştir. Gereklilik kipinin metinde belirlenen çekimi şu şekildedir:

Teklik 1. Şahıs Çekimi

“Dönmesini mi bekle**mel**iyim?” 157/10

“Maydanoz ek**me**liyim.” 157/11

Teklik 2. Şahıs Çekimi

“Asıl sen ortaya bir miktar para ko**yma**lısın.” 124/18

Teklik 3. Şahıs Çekimi

“Bunları domdom kurşunuyla vur**ma**lı.” 129/27

“Önce uzaklaş**ma**lı.” 146/5

“Terk et**me**li.” 146/4

“Ne yap**ma**lı?” 125/7

“...ürkmüş ol**ma**lı..” 138/12

Çokluk 1. Şahıs Çekimi

“Minareyi zikret**me**liyiz.” 9/13

Çokluk 3. Şahıs Çekimi

“...anlamış ol**ma**lılar...” 127/15

2.2.2.1.1.3.3. Şart Kipi

Şart kipinin eki -sA ekidir. Şart kip eki -sA, Eski Türkçe’de -sAr biçimindedir (Bulak, 2011, s. 78). Şart kipi eki fiilin gerçekleşmesini bir şarta bağlar. Şart kipi yargı bildirmez. Şart kipi haber kiplerine eklenebilir. “Şart kipini diğer tasarlama kiplerinden ayıran en önemli özellik, zaman eklerine eklenebilen tek tasarlama kipi olmasıdır.” (Benzer, 2010, s. 132).

Şart kipinin çekiminde iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılır.

Şart kipinin metinde çokluk ikinci şahıs çekimi tespit edilememiştir. Şart kipinin metinde belirlenen çekimi şu şekildedir:

Teklik 1. Şahıs Çekimi

“– Dursan da gidip alsam usta...” 95/8

“Ben olmasam.” 124/22

“Çekilsem, kendime gelsem.” 39/10

Teklik 2. Şahıs Çekimi

“– Dursan da gidip alsam usta...” 95/8

“Öyle ki, arkalarından kurşun atsan yetişmez.” 127/16

“Yüzüne baksan.” 182/3

“Bi desen.” 105/13

Teklik 3. Şahıs Çekimi

“Hani gülse.” 116/18

“Giyse eskimez.” 21/5

“Çıkmak istese.” 76/5

“Sararmış olsa.” 138/2

Çokluk 1. Şahıs Çekimi

“Varsak da çorba içsek.” 15/17

“Şimdi atlara bin**sek** sesimizi duyarlar.” 147/9

“Dön**sek** iyi olacak.” 75/5

Çokluk 3. Şahıs Çekimi

“Görs**eler** de arkası dönük olduğu için zararı yok.” 14/8

“Masada oturs**alar**, gözle temaşa ets**eler**.” 14/10

“Bi daha milyon vers**eler** böyle merkezden uzakta işe çıkmam.” 206/3

2.2.2.1.1.3.4. Emir Kipi

Emir kipi, tasarlanan fiilin yapılma işini emir şeklinde belirten bir tasarlama kipidir.

Emir kipinde tasarı olarak verilen emir ifadesinin yanında başka ifadeler de bulunabilir. “Emir kipi, emir bildirisi taşımanın yanında başka işlevlere de sahiptir.” (Demirtaş, 2004, s. 33). Bu işlevler farklı şekillerde olabilir. Emir kipinin emir ile birlikte, öğüt verme, yakarma, istek, gereklilik, dua, meyden okuma, yasaklama ve uyarma gibi görevleri de karşıladığını görmekteyiz (Türkyılmaz, 1999, s. 18).

Emir kipinin çekimi şahıs ekleriyle yapılır. Emir kipinin teklik ikinci şahıs çekimi eksizdir. Metinde emir kipinin çekimi şu şekildedir:

Teklik 1. Şahıs Çekimi

“İstanbul’a varay**ım**, İbrahim Usta’yı bulay**ım**.” 48/8

“Gidip Abdo’nun yonca tarlasından yolay**ım** biraz.” 51/24

Teklik 2. Şahıs Çekimi

“De git de yol.” 51/26

“Bırak şimdi, koş üstüpü getir.” 42/18

“Ama şunu iyi belle, ben deli meli dinlemem.” 174/8

Teklik 3. Şahıs Çekimi

“Niyeti olan gelsin, otursun.” 11/16

“Gits**in** mahkemeye vers**in**.” 150/5

“İyi, yapsınlar, memleket âbad ols**un**.” 102/11

Çokluk 1. Şahıs Çekimi

“Kalka**lm**.” 61/7

“Bence bir daha ala**lm**.” 208/11

“İkimiz birden ateş ede**lim**.” 209/8

Çokluk 2. Şahıs Çekimi

“Ulan reziller, sallanmay**ın**, çabuk gel**in**.” 130/4

“Yol ver**in**...” 178/8

“Yapılmaz demey**in**.” 192/13

Çokluk 3. Şahıs Çekimi

“Hayvan terlidir ha, ona göre baks**ınlar**.” 51/29

“İyi, yaps**ınlar**, memleket âbad olsun.” 102/11

“Yes**inler** de biraz acele ets**inler**.” 139/7

“Onlar konuşadurs**unlar**.” 208/13

2.2.2.1.1.4. Çekimli Fiillerde Olumsuzluk

Fiil çekiminde fiile olumsuzluk anlamı *-mA* ekiyle verilir. “*-mA* eki olumsuz fiil cümleleri oluşturulurken kullanılmaktadır.” (İlhan, 2005, s. 271). *-mA* eki fiile yeni bir anlam verdiğinden aynı zamanda fiilden fiil yapım ekidir.

“– Hiç böyle şey gör**medim**.” 179/5

“Bir dediği iki edil**memiş**, herkes üzerine titriyor.” 161/8

“Bir ara bu yol hiç bit**meyecek** sandım.” 197/4

“Gör**mayeyim**, davul sesini duym**ayayım**.” 194/1

“Yem**esen** bile kibarlık olsun diye alır insan.” 79/16

“Bunu o kadar merak et**me** aziz okuyucu.” 71/11

“– Benim beklemeye takatim kal**madı**.” 140/3

“Lakin hazineyi yükleyip götürecekt vakit **kalmamış**.” 113/25

“Kaptır**may**acaksın, mala bir ziyan geldiğinde battın...” 86/11

“Muamma falan deyip de işi zora koş**may**alım.” 193/5

“Ben ol**masam**.” 124/22

“Alıştık buna, tasalan**ma**.” 196/11

Fiilleri olumsuz yapan *-mA* eki şimdiki zaman çekiminde *-yor* ekindeki /y/ sesinin daraltıcı özelliği nedeniyle *-mI/-mU* şeklinde kullanılır.

“Uzun zamandır gazete bile oku**muy**orum.” 94/19

“– Hiçbir şeyi beğen**miy**orsun.” 58/28

“– Hıyar verdim al**mıy**or usta.” 78/14

“Talih kuşu mu, bok kargası mı bil**miy**yoruz.” 125/4

“Soğuk suya soktur**muy**orlar.” 119/3

Geniş zamanın olumsuz çekiminde geniş zaman eki kullanılmaz. Yine geniş zaman olumsuzluk çekiminde tekil ve çoğul 1. şahıslarda *-mA*, diğer şahıslarda *-mAz* eki kullanılır.

“Ama şunu iyi belle, ben deli meli dinle**mem**.” 174/8

“Dala konacağını bile**mezsin**.” 190/6

“Bu gidişle imkânı yok yetiş**meyiz**.” 174/2

“Çoğu yerde askerliğini yapmamış delikanlıya kız ver**mezler**.” 183/1

“Bi daha milyon verseler böyle merkezden uzakta işe çık**mam**.” 206/3

“Adam camdan hiç bak**maz**.” 27/2

“Karıncayı incit**mez**.” 202/2

“Ecnebi karı koca, arka koltuğa ilişmiş olan güzel kız al**mazlar**.” 56/9

2.2.2.1.1.5. Çekimli Fiillerde Soru

Çekimli fiillerin soru şekli *mI/mU* ile yapılır. Soru eki kendisinden önce gelen ünlünün özelliğine göre farklı şekillerde kullanılabilir. Soru eki ünlü uyumuna uyar ve dört şekilde söylenerek yazılır (Bozkurt, 2004, s. 121). *mI/mU* soru eki Eski Türkçe dönemi metinlerinde kullanılmıştır. Eski Türkçe dönemi dışında soru eki bugün birçok çağdaş Türk lehçesinde de *mA/mI* biçimiyle kullanılmaktadır (Ertürk, 2020, s. 383).

Soru anlamı veren ve ünlü uyumuna uyan *mI/mU* yazım kuralı gereği fiilden ayrı olarak yazılır. Çekiminde şahıs ekleri, çokluk 3. şahıs eki hariç, soru ekinden

sonra getirilir.

“– Boşadı **mi**?” 90/19

“Geldik **mi**?” 203/10

“– Niye içmiyorlar, beğenmediler **mi**?” 66/18

“Yolcu otobüsünün içinde hayvan nakli görülmüş **mü**?” 150/11

“Bu adamı tanıyor **musunuz**?” 117/14

“– Avcılık devam ediyor **mu**?” 120/10

“– Bu Amerikalılar bu civara sık geliyor **mu**?” 99/19

Soru anlamı veren *mI/mU* bazen anlamı pekiştirmek için de kullanılabilir.

“Vatan tutar **mi**?” 11/6

“– Yolda kalana yardım edilmez **mi**?” 107/12

“Demezler **mi**, kanlısını vuracak.” 140/11

“Yatıyor da uyuyor **mu** sanki.” 185/10

“Kenan gibi bir yiğide yapılır **mi** bu?” 192/12

2.2.2.2. Cevherî Fiil

Adların fiilmiş gibi çekimlenmesine yardım eden ve birleşik fiilin çekimlenmesinde görev alan *i-* fiiline cevherî fiil denmektedir. Cevherî fiil terimi yerine *ek-fiil*, *isim fiili*, *ana yardımcı fiil*, *cevherî ek fiil* ve *ekeylem* gibi terimler de kullanılmaktadır. Cevherî fiile Ergin (2021, s. 314) *ana yardımcı fiil* ve *isim fiili*; Banguoğlu (2015, s. 474) *cevher fiili*; Gencan (2001, s. 375) *ekeylem*; Özalan (2014, s. 8) *cevherî ek fiil*; Vural (2013, s. 49) *i- yardımcı fiili*; Topaloğlu (1989, s. 47) *cevher fiil*; Bilgegil (2014, s. 263), Ediskun (2010, s. 187) ve Korkmaz (1992, s. 52) *ek fiil* terimlerini kullanmıştır.

Cevherî fiil Eski Türkçe döneminde kullanılan *er-* fiilinin zamanla *er->ir->i-* şekline dönüşmesiyle oluşmuştur. Günümüzde tek başına belli bir anlamı olmayan cevherî fiil belirli çekimlerde kullanılarak birlikte kullanıldığı ad veya fiil ile bir anlam kazanır ve vazife görür. Cevherî fiil birlikte kullanıldığı adları fiil durumuna getirebilir veya basit zamanlı kiplerden birleşik zamanlı kipler oluşturabilir. Cevherî fiil yapım eki almaz.

Cevherî fiil adlarla ve fiillerle ayrı ayrı çekimlenebilir. Cevherî fiil adlar ile çekimlendiğinde geçmiş zaman ve şart kipi eklerini alır. Cevherî fiil fiillerle hikâye, rivayet ve şart şeklinde çekimlenir. Cevherî fiil çekimlerde genellikle düşmektedir.

2.2.2.2.1. Cevherî Fiilinin Basit Çekimi

Cevherî fiilinin basit çekimi adlarla yapılmaktadır. Cevherî fiil adlara gelerek adların fiil gibi çekimlenmesini sağlayabilir. Cevherî fiilin basit çekiminde tek bir kip eki vardır. Metinde cevherî fiilin basit çekimi aşağıdadır:

2.2.2.2.1.1. Görülen/Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi

Cevherî fiilin görülen/bilinen geçmiş zaman çekimi, adlarla kullanılan cevherî fiile -DI, -DU eki ve şahıs eklerinin eklenmesiyle yapılır.

“Bir sığır başı **idi**.” 38/3

“Ana tarafından Deli Kenan’a akraba **idiler**.” 101/11

“O zamanlar saat kıymetli **idi**.” 160/12

“– Demek polis **idiniz**, bravo size...” 202/13

“Genç ve evli **idim**.” 90/14

“Tedirgin, heyecanlı bir hali **vardı**.” 37/2

“Bu çocuk hiç hesapta **yoktu**.” 204/12

“O cami cemaatına devam eden biriy**di**.” 35/17

“İlaçlar ezberindey**di**.” 144/1

“Masa beyaz bir örtüyle kaplıy**dı**.” 96/6

2.2.2.2.1.2. Öğrenilen/Duyulan Geçmiş Zaman Çekimi

Cevherî fiilin öğrenilen/duyulan geçmiş zaman çekimi, adlarla kullanılan cevherî fiile -mİş, -mUş eki ve şahıs eklerinin eklenmesiyle yapılır.

“Epeyce bir zaman önce de mera **imiş**.” 173/6

“Askere gidinceye kadar marangoz ustası **imiş**, oradan.” 32/3

“Doktor Bey’imiz de buraday**mış**.” 54/9

“Ama şimdi düşünüyorum da suç tamamen bendey**miş**.” 90/22

2.2.2.2.1.3. Şart Kipi Çekimi

Cevherî fiilin şart kipi çekimi, adlarla kullanılan cevherî fiile -sa, -se şart kip

eki ve şahıs eklerinin eklenmesiyle olur.

“Sıkıysa çarığını çıkarmadan gir bakalım.” 13/10

“– Yahu ceremesi neyse çekeriz.” 105/21

“Sol akciğer neredeyse tamamen kapalı.” 142/3

“Nedense.” 154/8

“Onların ardı sıra Kenan koşmaya başlar, en arkada ise Seyfi.” 126/16

“Alçak ise anasından beter.” 34/9

“Arabada ise John Gül’e dert yanmaktadır.” 128/7

2.2.2.2.2. Fiillerin Birleşik Çekimi

Çekimli asıl bir fiil ile çekimli cevherî fiilin birleşmesiyle yapılmaktadır. Çekimli cevherî fiil, basit çekimlenen fiillere gelerek birleşik çekimlenen fiiller oluşturur. Birleşik çekimli fiillerde cevherî fiil bazı çekimlerde düşebilmektedir. Birleşik çekimli fiillerde birden çok kip eki vardır. Birleşik çekimli fiillerin çokluk üçüncü şahıs çekiminde *-lAr* şahıs eki asıl fiilin kipiyle cevherî fiilin kipi arasına girebilir. Fiillerin birleşik kipli çekimi hikâye, rivayet ve şart şeklindedir.

2.2.2.2.2.1. Birleşik Kipli Fiillerin Hikâye Çekimi

Birleşik kipli fiilin hikâye çekimi, çekimli asıl bir fiile cevherî fiilin görülen/bilinen geçmiş zaman eki *-DI*, *-DU* getirilmesiyle yapılır. Emir kipi dışındaki diğer bütün kiplerle çekimlenir (Kara ve Korkmaz, 2019, s. 1553). Çekim esnasında genellikle cevherî fiil düşebilir. Metindeki birleşik kipli fiillerin hikâye çekimi aşağıda incelenmiştir.

2.2.2.2.2.1.1. Görülen/Bilinen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Görülen/bilinen geçmiş zamanın hikâyesi, görülen/bilinen geçmiş zaman eki *-DI*, *-DU* ile çekimlenmiş asıl bir fiile yine görülen/bilinen geçmiş zaman eki *-DI*, *-DU* ile çekimlenmiş cevherî fiilin eklenmesiyle yapılır.

“Bir çuval kırpıntı kalmıştı, onu almaya geldimdi.” 105/10

“– Az önce tavşan falan dedilerdi.” 120/21

2.2.2.2.1.2. Öğrenilen/Duyulan Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Öğrenilen/duyulan geçmiş zamanın hikâyesi, öğrenilen/duyulan geçmiş zaman eki *-mİş/-mUş* ile çekimlenmiş asıl bir fiile görülen geçmiş zaman eki *-DI, -DU* ile çekimlenmiş cevherî fiilin eklenmesiyle yapılır.

“Dağ başında kalacağız diye bayağı kork**muştum**.” 197/5

“Neredeyse kitaplarla yatar kalkar ol**muştum**.” 92/20

“– İşte geldi, dem**ıştim** sana.” 61/1

“– Bunu sen bana ver**miştin**, senin hediyendir.” 159/12

“Kasap hayatının hikâyesini ona anlat**mıştı**.” 35/10

“O da Nazım gibi hiç evlenmem**işti**.” 35/13

“Dar, upuzun bir masanın başına oturm**uştu**.” 96/5

“İlk kez görm**üştü**.” 143/16

“Evet, Karcı Tahsin Sokağı’nın köşesine gel**miştik**.” 8/4

“...ticarete başlamışlar, dükkânı tezgâhı tekmiil tamam et**mişlerdi**.” 161/2

2.2.2.2.1.3. Şimdiki Zamanın Hikâyesi

Şimdiki zamanın hikâye çekimi, şimdiki zamanın eki *-yor* ile çekimlenen asıl bir fiile görülen/bilinen geçmiş zaman eki *-dı/-du* ile çekimlenmiş cevherî fiilin eklenmesiyle yapılır.

“– Sizin Amerikalıları izli**yordum**.” 202/16

“Bilmi**yordum**.” 168/3

“Ha, ne di**yordum** ben.” 88/13

“Beni yüreklendiriyor, destekli**yordun**.” 40/13

“Otobüs meydanın ortasında duru**yordu**.” 19/1

“Deveyi güdemeyenler bir bir diyardan göçü**yordu**.” 163/8

“...elleri titri**yordu**.” 37/3

“Anlaşılmi**yordu**.” 19/5

“– Doktor Beyle ‘nazar’ üzerine konu**şuyorduk**.” 158/7

“Ne güzel gidi**yorduk**, tadını kaçırma.” 175/24

“Yazlık kıyafetleriyle birbirlerine yakış**ıyorlardı**.” 40/30

“Geli**yorlardı**.” 161/18

2.2.2.2.1.4. Gelecek Zaman Kipinin Hikâyesi

Gelecek zaman kipinin hikâyesi, gelecek zaman kip eki *-AcAk*'la çekimlenmiş asıl bir fiile görülen geçmiş zaman eki *-DI* ile çekimlenmiş cevherî fiilin eklenmesiyle yapılır.

“Boynuna **asacak idin.**” 182/5

“Bir yerden kop**acaktı** elbet.” 162/10

“Bir buçukta **gelecekti.**” 196/4

“Çocuklarına aday**acaktık.**” 89/28

“Aslında bu geziye de birlikte çık**acaklardı.**” 83/21

“Tatlıya bağlay**acaklardı.**” 165/3

2.2.2.2.1.5. Geniş Zaman Kipinin Hikâyesi

Geniş zaman kipinin hikâyesi, geniş zaman eki *-Ar, -Ir, -Ur, -r* ile çekimlenmiş asıl bir fiile görülen/bilinen geçmiş zaman eki *-dI/-dU* ile çekimlenmiş cevherî fiilin eklenmesiyle yapılır.

“Tıbbiyeyi bile zor bit**irdim.**” 92/21

“Kasabın yanına uğr**ardı.**” 35/9

“Herif eskiden sade hayvan yemi sat**ardı.**” 7/4

“Babası ne yapıp eder, istenen parayı gönder**irdi.**” 161/9

“...Burda bir uzman çavuş olsaydı, bu deli böyle kasılabilir **miydi?..**” 150/14

“Olur der**dik.**” 121/5

“Nerden çık**ardınız** bunu?” 100/12

“Geldikleri gibi gider**lerdi.**” 164/3

“Allah’ın dağına getirme**zdin.**” 40/8

“Böyle bir marka bulun**mazdı.**” 160/13

2.2.2.2.1.6. İstek Kipinin Hikâyesi

İstek kipinin hikâyesi, İstek kip eki *-A* ile çekimlenmiş asıl bir fiile görülen geçmiş zaman eki *-dI* ile çekimlenmiş cevherî fiilin eklenmesiyle yapılır.

“Biraz param olay**dı.**” 47/20

“Su olay**dı.**” 134/16

2.2.2.2.1.7. Gereklilik Kipinin Hikâyesi

Gereklilik kipinin hikâyesi, gereklilik kip eki *-mAlI* ile çekimlenmiş asıl bir fiile görülen geçmiş zaman eki *-dI* ile çekimlenmiş cevherî fiilin eklenmesiyle yapılır. Metinde bir örneği tespit edilmiştir.

“Görmeliydiniz.” 9/2

2.2.2.2.1.8. Şartın Hikâyesi

Şart kipinin eki *-sA* ile çekimlenmiş asıl bir fiile görülen geçmiş zaman eki *-dI* ile çekimlenmiş cevherî fiilin eklenmesiyle yapılır.

“...sevmiş olsaydın...” 40/8

“...vaktinde yapsaydın şu işi ya...” 182/5

“...Burda bir uzman çavuş olsaydı, bu deli böyle kasılabilir miydi?..” 150/14

“Bu su burada olmasa idi...” 11/6

2.2.2.2.2. Birleşik Kipli Fiillerin Rivayet Çekimi

Birleşik kipli fiilin rivayet çekimi, çekimli asıl bir fiile cevherî fiilin öğrenilen/duyulan geçmiş zaman eki *-mIş*, *-mUş* eklenmesiyle yapılır.

Çekim esnasında genellikle cevherî fiil düşebilir. Metindeki birleşik kipli fiillerin rivayet çekimi aşağıda incelenmiştir.

2.2.2.2.2.1. Öğrenilen/Duyulan Geçmiş Zamanın Rivayeti

Öğrenilen/duyulan geçmiş zamanın rivayeti, öğrenilen/duyulan geçmiş zaman eki *-mIş*, *-mUş* ile çekimlenmiş asıl bir fiile yine öğrenilen/duyulan geçmiş zaman eki *-mIş*, *-mUş* ile çekimlenmiş cevherî fiilin eklenmesiyle yapılır.

“Mahzen hazırlamış imiş.” 113/26

“Aalisine göstermiş imiş.” 189/8

2.2.2.2.2.2. Şimdiki Zaman Kipinin Rivayeti

Şimdiki zaman kipinin rivayeti, şimdiki zamanın eki olan *-yor* ile

çekimlenmiş asıl bir fiile öğrenilen geçmiş zaman eki *-mİş/-mUş* ile çekimlenmiş cevherî fiilin eklenmesiyle yapılır.

“Hayatta da oluyormuş.” 121/5

“Kurtarırdık diyorlarmış.” 182/5

“Ah çekiormuş.” 90/12

“Beyefendi salatalık yemek istemiyormuş.” 80/7

“Kan geliyor muymuş.” 98/16

2.2.2.2.2.3. Gelecek Zaman Kipinin Rivayeti

Gelecek zaman kipinin rivayeti, gelecek zaman eki *-AcAk*’la çekimlenmiş asıl bir fiile öğrenilen geçmiş zaman eki *-mİş* ile çekimlenmiş cevherî fiilin eklenmesiyle yapılır.

“Davarları istasyona götürecekmış, nasıl götürecekse.” 133/1

“Ayaklarını yerden kesecekmiş gibi.” 78/22

“Biri duyacakmış gibi.” 167/18

2.2.2.2.2.4. Geniş Zaman Kipinin Rivayeti

Geniş zaman kipinin rivayeti, geniş zaman eki *-Ar, -Ir, -Ur, -r* ile çekimlenmiş asıl bir fiile öğrenilen/duyulan geçmiş zaman eki *-mİş/-mUş* ile çekimlenmiş cevherî fiilin eklenmesiyle yapılır.

“Kokucu mu gelirmiş.” 57/11

“Dönülmesi salık verilirmiş.” 73/17

“Dedem Halis Efe katırcılık yaparmış.” 86/2

“Dede çok severmiş.” 181/6

“Ayıngacılık edermiş.” 183/6

“Tebriz’e kadar götürürlermiş.” 86/5

“Bu da yetmezmiş gibi.” 11/10

“Günlerce dönmezlermiş.” 118/9

2.2.2.2.2.3. Birleşik Kipli Fiillerin Şart Çekimi

Birleşik çekimli fiillerin şart çekimi, çekimli asıl bir fiile cevherî fiile

getirilen şart kip eki -sA eklenerek yapılır. Çekim esnasında genellikle cevherî fiil düşebilir. Metindeki birleşik kipli fiillerin şart çekimi aşağıda incelenmiştir.

2.2.2.2.3.1. Görülen/Bilinen Geçmiş Zamanın Şartı

Görülen/bilinen geçmiş zamanın şartı, görülen/bilinen geçmiş zamanın eki olarak kullanılan -DI, -DU ile çekimlenmiş asıl bir fiile şart kip eki -sA ile çekimlenmiş cevherî fiilin eklenmesiyle yapılır.

“Birlikte alıyorlar dediysem.” 118/14

“– Açalık bu hırboya kaldıysa, ohooo...” 50/11

“Kim kimi kısırdıysa soyuyor.” 107/13

“Ya geçip gitti ise, ağır misafirimiz var.” 196/13

“Söyleyelim dediysek de lafı uzattık.” 17/7

“Doğa dedikse adam gibi bir doğa.” 40/18

2.2.2.2.3.2. Öğrenilen/Duyulan Geçmiş Zamanın Şartı

Öğrenilen/duyulan geçmiş zamanın şartı, öğrenilen/duyulan geçmiş zaman eki olan -mİş, -mUş ile çekimlenmiş asıl bir fiile şart kip eki -sA ile çekimlenmiş cevherî fiilin eklenmesiyle yapılır.

“Ne kalmışsa içinde artık.” 145/3

“Artık elde avuçta ne kalmışsa saçtı döktü.” 164/6

“Nasıl razı etmişse.” 39/2

“Bu Demir oğlan hani dedik ya, kime çekmişse çekmiş, deligöz, atak.” 181/11

“Kendi gelmemişse de.” 183/18

“Nereden duymuşsa.” 111/8

“Un helvası kotarılmış ise.” 75/2

2.2.2.2.3.3. Şimdiki Zaman Kipinin Şartı

Şimdiki zamanın eki -yor ile çekimlenmiş asıl bir fiile şart kip eki -sA ile çekimlenmiş cevherî fiilin eklenmesiyle yapılır.

“Yüklettim diyorsam.” 93/24

“Bilmiyorsanız ben sarayım.” 85/13

“Kültür alfabesini sökebiliyorsa.” 12/1

“Nasıl becerebiliyorsa hem kızar, hem gülümser.” 42/12

“Yükleniyorsa.” 191/12

“Ayrılabiliyorsa.” 210/8

2.2.2.2.3.4. Geniş Zaman Kipinin Şartı

Geniş zaman kip eki *-Ar, -Ir, -Ur, -r* ile çekimlenmiş asıl bir fiile şart kip eki *-sa* ile çekimlenmiş cevherî fiilin eklenmesiyle yapılır.

“Yaparsam.” 196/10

“İstersen ustaya sor.” 108/14

“Bir iki gül de bulursan ihmal etme.” 51/27

“Şimşeklere bakılırsa.” 42/1

“Ayak diretirse.” 157/4

“Ne koparsa.” 71/16

“Herkes böyle bırakıp kaçarsa...” 115/4

“Kestirip atarsa atsin.” 157/18

“Attığım kurşun başkasına değerse ne olur.” 140/6

“...derdi nedir, diye anlatmaya kalkarsak işi uzatırız.” 6/5

“– Nereden bakarsanız bakın efendim.” 89/21

“Sayalım isterseniz.” 17/5

“– Nasıl isterseniz efendim...” 45/17

“Beni sorarlarsa her şeyi olduğu gibi anlatırsın.” 67/21

2.2.2.3. Yapılarına Göre Fiiller

Türkçede fiiller yapılarına göre çeşitli özelliklere sahiptir. Fiiller kök halinde olup yapım eki almayabilir, yapım eki alabilir ve birden fazla sözcükle birleşebilir. Yapılarına göre fiillerin metindeki görünümü aşağıda incelenmiştir.

2.2.2.3.1. Basit Fiiller

Kök halinde bulunan, yapım eki almayan ve başka bir sözcükle birleşmeyen fiiller basit fiillerdir. Basit fiiller fiil işletme eklerini alabilir.

“Hadi aşağı **gel**.” 108/24

“Herkes önüne **bakıyor**.” 145/17

“Resmen ölüme **gidiyoruz**.” 179/6

“Kendini bilen, Rabbini **bilir**.” 15/15

“Herif eskiden sade hayvan yemi **satardı**.” 7/4

“Bütün dükkânları saymayalım, adını verip **geçelim**.” 8/1

“Hesap defterini **açtı**.” 156/18

“Sesinden bile **tanır**.” 7/19

“Meydana **yığar**.” 202/9

2.2.2.3.2. Türemiş Fiiller

Köküne veya gövdesine fiilden fiil yapan ekler ya da addan fiil yapan ekler getirilen, başka bir sözcük ile de birleşmeyen fiiller türemiş fiillerdir. Türemiş fiiller birden fazla yapım eki alabilir. Türemiş fiiller, yapım ekleriyle türeyerek türetildiği sözcüğün anlamıyla ilişkili yeni anlamlı bir fiil olurlar.

“Herkes nefesini **boşaltır**.” 66/5

“Zaten kasabanın sokakları umumiyetle meydana **açılır**.” 7/10

“Her havadis önce burada **duyulur**...” 11/14

“Siyasîler orada **ağırlanır**.” 16 /3

“Gürültü ve şamataya Çardaklı Kahve’dekiler de **ayaklanmıştı**.” 29/16

“Arkadaki beşli koltuğa **yerleşirler**.” 62/6

“– Herhalde bu Allah’ın dağı üzerinde **anlaşmamıştık**.” 89/31

“Sahip oldukları kitaplardan başkalarına övgüyle bahsetmekten **hoşlanırlar**.” 92/13

2.2.2.3.3. Birleşik Fiiller

En az iki sözcüğün birleşip tek kavramı karşılayacak şekilde bir araya getirilmesiyle gerçekleşir. Birleşik fiiller çeşitli şekillerde yapılmaktadır. Çeşitli şekillerde birleşerek birleşik yapıda fiiller oluşturabilirler.

2.2.2.3.3.1. Ad ve Yardımcı Fiil ile Yapılan Birleşik Fiiller

Ad ile yardımcı fiilin birleştirilmesiyle oluşturulan birleşik fiillerdir. Birleşme

esnasında ünlü düşmesi veya ünsüz türemesi olduğunda sözcükler bitişik yazılır. Bu birleşik fiilde esas anlam ad üzerinde bulunmaktadır. Ad kısmı sözcük grubu şeklinde de olabilir.

Bir ad ve yardımcı fiil ile oluşturulan birleşik fiiller metinde şu şekildedir:

et- Yardımcı Fiili ile Oluşturulan Birleşik Fiiller

“Kısaca **nakledeyim.**” 10/5

“Evet, tayinimiz çıktığında hiç **tereddüt etmedim.**” 88/14

“Ona da babasından **intikal etmiş.**” 86/1

“Minareyi **zikretmeliyiz.**” 9/13

“**Terk eder.**” 91/11

“Dede de fazla **ısrar etmez.**” 26/18

“**Merak etmiştik.**” 203/20

“İçmeyi **reddettiler.**” 112/4

ol- Yardımcı Fiili ile Yapılan Birleşik Fiiller

“O zaman **tatmin olur.**” 91/26

“Kaderine **razı olur.**” 79/8

“– Anlat anlat, **heyecanlı oluyor.**” 75/6

“İyi, yapsınlar, memleket **âbad olsun.**” 102/11

“Elbette ki **insan sarrafı olmuştur.**” 124/3

yap- Yardımcı Fiili ile Yapılan Birleşik Fiiller

“Bavula **hamle yapar.**” 44/13

“– Biraz **alışveriş yaptılar.**” 844/12

“**Yanlış yaptık.**” 97/5

“Bir saat **tehir yaparsam.**” 196/10

ver- Yardımcı Fiili ile Yapılan Birleşik Fiiller

“– **Boş ver** be Erol abi.” 154/12

“Bırak sen tantanayı, ona seyirci **karar versin**, değil mi ama.” 208/18

“Söz **veriyorsun**.” 110/15

“Karşılık **veriyormuş**.” 182/6

“Kimseye **izin vermez**.” 120/23

al- Yardımcı Fiili ile Yapılan Birleşik Fiiller

“Sağlam yerden **haber almışık**, hele bekle.” 52/18

“– Baban rahmete kavuşunca, Serkisof’u sen **devraldın**.” 159/15

“Güzelliği **hedef alır**.” 73/10

“İçini **alev almış**, cayır cayır yanıyor.” 191/16

“Bunu **himayesine almış**.” 189/14

kal- Yardımcı Fiili ile Yapılan Birleşik Fiiller

“Geç **kalma** tepelerim.” 52/1

“Nedense **bekar kalmış**.” 49/3

“Ramak **kalmıştır**.” 126/13

“Bir an herkes **hareketsiz kalır**.” 29/3

gel- Yardımcı Fiili ile Yapılan Birleşik Fiiller

“Bir an **göz göze gelirler**.” 60/6

“Oğlana **bir canlılık gelir**.” 69/4

“...doğumda, cenazede, düğünde, bayramda **bir araya gelir**.” 72/5

bul- Yardımcı Fiili ile Yapılan Birleşik Fiiller

“Oğlan -pek çok doğum sırasında **vuku bulur** ya- kalça çıkığı ile sakat doğmuş.”
32/5

“Kenan son bir kez **tembihatta bulunur**.” 119/9

koy- Yardımcı Fiili ile Yapılan Birleşik Fiiller

“Hani evcil hayvanlara **ad koyarlar** ya.” 65/8

Geçici ad olan ad-fiil ile yardımcı fiilin birleşimiyle kurulmuş birleşik fiiller metinde şu şekildedir:

“Lekeleri **silmeye başladı**.” 37/9

“**Çekişmeye** başlarlar.” 44/14

“Nazım Efendi **titremeye başlamıştır**.” 79/7

“Derken domatesin kırmızısı gözünde **büyümeye başladı**.” 96/3

“Sonra dönüp avucundaki paraları **saymaya başlar**.” 110/24

“Hepsini teker teker sağa sola **fırlatmaya koyulur**.” 153/8

“Üzüntüsüne üzüntü **katmak istemez**.” 26/8

“Kemal çocuğun saflığından **yararlanmak ister**.” 168/1

“Seyfi Kenan’a bakar, direksiyonu **bırakmak istemez**.” 179/22

“Tesbihini **göstermek ister**.” 99/11

Geçici ad olan sıfat-fiil ile yardımcı fiilin birleşimiyle kurulmuş birleşik fiiller metinde şu şekildedir:

“Neredeyse kitaplarla **yatar kalkar olmuştum**.” 92/20

“Zar zor **geçinir olmuştur**.” 101/13

“...mahkemelerde sürünmüş, o olaydan sonra **konusmaz olmuştur**.” 35/11

“Onun korkusundan kimse ava **gidemez olmuş**.” 121/1

“– Cümleten **geçmiş olsun** arkadaşlar.” 199/7

“**Sevmiş olsaydın**.” 40/8

“Üst kata **çıkacak olsa**.” 17/1

2.2.2.3.3.2. Bir Fiil ve Yardımcı Fiille Yapılan Birleşik Fiiller

Esas fiil ile zarf-fiil eki aracılığıyla yardımcı bir fiilin birleşip kaynaşmasıyla oluşan birleşik fiillerdir. Fiil ve bir yardımcı fiil ile kurulan birleşik fiillere kurallı birleşik fiiller de denilmektedir. “Kurallı birleşik fiiller olarak da adlandırılan bu yapıların kuruluşunda fiil+ulaç eki+fiil yapısı görülmektedir.” (Şahin, 2002, s. 100). Tasvir fiilleri de denilen yardımcı fiillerin yeterlilik, tezlik, süreklilik ve yaklaşma işlevleriyle metinde kullanımı aşağıda incelenmiştir.

2.2.2.3.3.2.1. Yeterlilik Fiili

Yeterlilik fiili bir işin gerçekleşme gücünün, yeterliliğinin veya ihtimalinin

olduğunu bildirir. Yeterlilik fiili ile yapılan birleşik fiiller bir esas fiil, -A zarf-fiil eki, *bil-* fiilinin birleşip kaynaşmasıyla oluşur.

“Nasıl **becerebiliyorsa** hem kızar, hem gülümser.” 42/12

“Duvarlardan birine **sürtebilir**.” 68/6

“Hedef aldığı **söyleyebiliriz**.” 72/11

“Cenazeye **yetişebildi**.” 163/2

“Hayatı **görebilir** miyiz?” 207/7

“Eski olduğunu **çıkartabiliriz**.” 12/9

“Şuradan bir **uzaklaşabilirsek...**” 40/28

“– Bilmem, **olabilir**, meraklı insanlar.” 99/20

“Parasını **alabilsin**.” 133/3

“Ne **yapabilirim?**” 157/9

Yeterlilik fiilinin olumsuzluğu şu şekildedir:

“Hiçbir şey **göremeyeceğiz**.” 15/7

“– Ula sersem, köye **giremeyiz** bir daha.” 140/8

“Bu gidişle imkânı yok **yetişemeyiz**.” 174/2

“Ne olduğunu kendi de **anlayamaz**.” 199/12

“İyi de, köprü bir türlü ihaleye **çıkamadı**.” 102/12

2.2.2.3.3.2.2. Tezlik Fiili

Tezlik fiili bir işin tezlikle, kolaylıkla ve ansızın gerçekleştiğini belirtir. Tezlik fiili ile yapılan birleşik fiiller bir esas fiil, -I/-U zarf-fiil eki, *ver-* fiilinin birleşip kaynaşmasıyla oluşur.

“Camiye **geliverdik**.” 9/10

“**Anlayıverir**.” 11/16

“Halk arasında ‘Geyrek Topalı’ derler, öylece **kalıvermiş**.” 32/9

“Ellerinin tersiyle **siliverdiler**.” 112/5

“Hele biri kapıya **dayanıversin**.” 187/10

“Bari arada biraz ayık **kalıver**.” 205/7

“Büyüyüp yürümeye çıkınca total total gittiği **görülüvermiş**.” 32/7

“Karanlık köşesine **çöküvermiş**.” 193/16

“Sonra on dört on beş yaşlarında birden **duruluvermiş**.” 182/2

“Kasaba meydanına **konuvermiş**.” 183/18

2.2.2.3.3.2.3. Süreklilik Fiili

Süreklilik fiili bir işin belli bir zaman içinde yapılageldiğini, devam ettiğini veya belli bir durumda kalındığını belirtir. Süreklilik fiili ile yapılan birleşik fiiller bir esas fiil; -A, -I/-U zarf-fiil eki; *gel-*, *dur-*, *kal-* fiillerinden birinin birleşip kaynaşmasıyla oluşur.

“Öteden beri **söylenegelmiş**.” 187/5

“Çıkagelirdi.” 34/12

“Sohbeti **sürdüredursun**.” 48/25

“O anlatadursun.” 28/3

“Lastiği **arayadursun**.” 171/14

“Sahnenin üzerinde **konuşadursunlar**.” 208/13

“– **Bakakalırım** giden geminin ardından.” 197/13

2.2.2.3.3.2.4. Yaklaşma Fiili

Yaklaşma fiili bir işin gerçekleşmeye çok yakın olduğunu, az kaldığını belirtir. Yaklaşma fiili ile yapılan birleşik fiiller bir esas fiil, -A zarf-fiil eki, *ver-* fiilinin birleşip kaynaşmasıyla oluşur.

“Nerdeyse beni **boğayazdı**.” 8/11

“Adamı üzerinden **atayazmıştı**.” 50/14

2.2.2.3.3.3. Deyimleşmiş Birleşik Fiiller

Bir ad ile bir fiilin anlamca kaynaşma ve kalıplaşma yoluyla birleşip deyimleşmesiyle oluşan birleşik fiillerdir. Ögelerinin biri ya da tamamı sözlük anlamlarının dışında kullanılır ve yeni bir anlam kazanır (Özmen, 2013, s. 89). Deyimleşmiş birleşik fiillerde ad unsuru ile fiil unsuru bir araya gelerek kalıplaşmış bir birlik oluşturur. “Bu birleşiklerin fiil-tamlayıcı ilişkisinin belirlenmesi fiil unsurunun isim unsuru ile olan anlam ve söz dizimi ilişkilerinin ortaya çıkmasına yardımcı olmaktadır. Bu ilişki neticesinde birleşimin unsurları bütün olarak tek bir anlam ifade eder.” (Gen Kaya, 2022, s. 83).

Deyimleşmiş birleşik fiillerin metindeki kullanımı şu şekildedir:

“Kenan etrafını bir kez daha **gözden geçirir.**” 65/28

“Öğretmen Murat, doktora **dert yanıyor.**” 88/1

“**Söze karışıyor.**” 88/4

“– Ben o gün gidip iyicene **kafayı çektim.**” 93/18

“Timur demeye **dili dönmüyor** vatandaşın.” 181/7

“**Bir dediği iki edilmemiş,** herkes **üzerine titriyor.**” 161/8

“Kenan’ın **gözüne batmış.**” 20/12

“Sandıklarından birini **gözüne kestirir.**” 152/6

“Oğlanın **ağzını bıçak açmıyor,** eli iş tutmuyor.” 191/2

2.2.2.4. Fiil Yapım Ekleri

Fiil yapım ekleri geldiği ad ya da fiillerin kökünden veya gövdesinden fiiller türeten eklerdir. Fiil yapım ekleri eklendiği sözcüğün anlamını değiştiren eklerdir. Bu ekler, addan fiil ve fiilden fiil yapmaktadır.

2.2.2.4.1. Addan Fiil Yapan Ekler

Adların kökünden veya gövdesinden fiil türeten ekler addan fiil yapım ekleridir. Yapma ve olma bildiren addan fiil yapım ekleri sözcüğün türünü değiştirmektedir. Ad olan sözcük fiil durumuna geçmektedir. Metindeki başlıca addan fiil yapım ekleri şunlardır:

+A

Genellikle tek heceli ad köklerine eklenir.

“– Ayrıldık, beni boş**adı.**” 90/16

“Onunkisi beleşine oynanan bir kumar.” 124/7

“– Bu kadının kanaması var galiba.” 98/15

“Büyük bir aile gibi yaş**ar.**” 72/6

“Mavi Kuş toza-toprağa belenmiştir.” 84/22

“Evirip çevirip bakar biraz, bir şeye benzetemez.” 153/6

+Al

İşlek eklerden biridir.

“Kaynar su iyice az**almış** fokurdamaktadır.” 133/15

“Sonra dürbün kayarak Çardaklı Kahve’ye yön**elir**.” 24/7

“Düğümlenen nefesini boş**alttı**.” 38/22

“– Hepsi düze**lecek**...” 114/30

+An

“Efeliğe öze**nip**.” 7/11

“Köylü uta**nır**, kadının yüzüne bakar, kızarır.” 98/17

+Ar

Genellikle renk adlarından olma bildiren fiiller türetir. Aynı zamanda yapma bildiren fiiller de türetebilir.

“Benin üzerindeki ağ**armış** birkaç kıl” 15/3

“Omega markasına, hafif sar**armış** kadranına bakıyor.” 160/5

“Galiba bunu istemediği bir kızla eve**rmış**ler.” 188/5

+Aş

Kullanım alanı kısıtlıdır.

“Beşir Ağa bir umutla Kenan’a yana**ştı**.” 105/11

+At

Genellikle yapma bildiren fiiller yapar.

“Yükleme işini göze**tler**.” 24/1

“Yöne**tmen** kendi sahnesinin üçüncü tekrarını çekmektedir.” 210/3

+dA

Genellikle yansıma seslerden fiiller türetir.

“Nargileni fokur**dat**.” 11/12

“Aralarında fısıld**da**şırlar.” 107/10

“Küfreder gibi fısıld**dar**.” 107/1

“Çizmelerini gıcır**d**atarak” 52/5

“Heyecanla kıpır**d**anırlar.” 60/23

“Elinde kürek merdivenden inerken kendi kendine mırıld**dan**ır.” 109/13

+I/+U

Kullanım alanı kısıtlıdır.

“– Siz karışmayın Doktor Bey, bunlar kaşındı iyicene.” 176/2

“Bülbül gibi şakı**y**ıp” 84/3

“Bayan North yerli dok**u**maları çok sevdi.” 84/13

“Çür**ü**yor.” 6/11

+(I)k/+(U)k

Olma bildiren bir ektir.

“Hem susamış, hem de acı**k**mıştır.” 134/14

“Bak gec**i**kiriz ha.” 63/12

“Ortalıkta göz**ü**kmez.” 34/12

+kIr/+kUr

Genellikle yansıma seslerden fiil türeten bir ektir.

“Fış**k**ırmış otlar.” 47/3

“Buharlar fış**k**ırtarak” 133/5

“Sonra yüzünü elleriyle kapatarak hiç**k**ırıklara boğulur.” 201/14

+I

Bu ek nitelik bildiren adlardan fiil yapar. Bu ekin olma bildiren bir işlevi vardır.

“Sonra on dört on beş yaşlarında birden duruluvermiş.” 182/2

“İp iyice incelmişti.” 162/9

“Gözleri iyice küçülür.” 45/12

“...yılanmaktan iyice çekmiş, kısalmış bir pantolon vardır.” 21/9

“Sadece bir kez sesini yükseltmişti.” 35/1

+la

En işlek eklerden biridir. Birçok adla kullanılabilir. Kullanım alanı çok geniştir.

“Ağanın masasını hazırlar.” 134/1

“Bağlasan durmaz.” 189/11

“Ne isterseniz var, diye satışa başladı.” 57/17

“Siyasiler orada ağırlanır.” 16/13

“Avlanmayan bir avcı.” 117/24

“Yahya Murat’a bağışlayan gözlerle bakar.” 91/3

“Gözlemiş gibi” 146/1

“hatırlayarak” 146/15

“yükleniyorsa” 191/12

“Masasını hazırlar.” 134/1

“Temizleyecek hal” 132/1

+(I)r/+(U)r

Genellikle yansıma seslerden fiil türeten bir ektir. Olma işleviyle fiiller yapan bu ek işlek değildir.

“Kalbindeki o bir avuç küle üfürür.” 195/7

“Bağırır.” 204/14

“Arzuhalci Kemal Efendi’yi çağırdılar.” 35/6

“Herif delirmiş.” 8/11

+sA

İstek ve olma bildiren bu ek işlek değildir.

“Kenan hiç umursamaz.” 63/16

“Bu duraksama” 63/4

“Hem susamış, hem de acıkmıştır.” 134/14

2.2.2.4.2. Fiilden Fiil Yapan Ekler

Fiillerin kökünden veya gövdesinden fiil türeten eklerdir. Fiilden fiil yapım ekleri eklendiği fiilin anlamını değiştirerek yeni fiiller türetir. Metindeki başlıca fiilden fiil yapan ekler şunlardır:

-A

Pekiştirme fiilleri türetir.

“Dükkân kapısını dikkatlice kapatır ve kilitler.” 43/2

“Herkes el-yüz yıkayıp yeniden yerine oturur.” 109/23

“Sobaya tıkar.” 71/15

“Erol o sırada azığını bir bohçaya dolamıştır.” 67/4

-AIA

İşlek olmayan bir ektir. Eklendiği fiile bir işin sürekli yapıldığı anlamını verebilir.

“Yerden kalkıp, üstünü başını silkeleyen öteki köylü.” 29/10

-Ar

İşlek olmayan bir ektir. Geçişli fiiller yapan bir ektir.

“Hazır yama çıkarır.” 169/10

“Köylü utanır, kadının yüzüne bakar, kızarır.” 98/17

“Kuyumcu tuhaf bir hissiyat ile ürperdi.” 38/1

“Bu kadar gerginliği, bunca yorgunluğu ne giderir.” 183/14

“İzini koparınca İstanbul’un yolunu tuttu.” 161/14

-Dİr/-DÜr

İşlek bir ektir. Oldurma ve bildirme anlamı veren geçişli fiiller yapan bir

ektir.

“Anladık, seni de aldıracağız.” 67/10

“Birkaç kuyu açtırsan.” 164/9

“Tutar onu leğendeki suya bastırır.” 169/8

“Fotoğraf çektirip” 160/14

“Karısı tuvaleti, lavaboyu yıkar, sürahilere su doldurur.” 132/20

“Tepsi onları uçurup İstanbul’un semalarında gezdirir.” 154/16

“Durur durur, öyle bir şey söyler ki, güldürür adamı.” 122/10

“Öpücüğü kondurur.” 67/17

“...yangını söndürmenin imkânı...” 162/6

“Yazısı güzel diye tabelaları ona yazdırırlardı.” 35/7

-I/-U

İşlek olmayan bir ektir. Eklendiği fiillere pekiştirme, süreklilik, tekrar gibi anlamlar katabilir.

“Ne hakkın var senin bunca adamı süründürmeye.” 176/6

“Gözümüzü kan bürümüştür.” 147/3

-k

Genelde tek heceli fiil köklerine eklenir.

“Duvara oturmuş, ayaklarını sarkıtmış konuşuyorlar.” 47/9

“Diye omuz silkerler.” 7/17

-(I)I/-(U)I

İşlek bir ektir. Genellikle edilgen fiiller türetir.

“O sebeple serpilip gelişmiş...” 10/3

“Bayanlara çiçek verilir.” 51/22

“İşte Yahya’nın aksilik denilen tarafı.” 45/10

“Efsane gibi anlatılır.” 123/14

“– Yıkıl karşımdan, diyor sade.” 149/2

“Kötü şöhreti zamanla dilden dile yayıldı.” 163/6

“Evet, ev bahçeye, yani içe açılır.” 73/3

“Bir silah sesi duyulur.” 116/1

“O da dökülüyor.” 129/10

“Haddi aşmak hiçbir şekilde hoş görülmez.” 73/14

-mA

İşlek derecesi geniş olan bir ektir. Olumsuz fiiller yapar. -mA eki, şimdiki zaman ekinden önce geldiğinde y sesinin daraltıcı özelliğinden dolayı -mI şeklinde kullanılır.

“Bilmiyoruz.” 24/3

“Ama Neşe Hanım inanmıyor.” 114/32

“Hali kalmamış.” 139/1

“– Söyledim, inanmadı.” 168/7

“Ne güzel gidiyorduk, tadını kaçırma.” 175/24

“Muamma falan deyip de işi zora koşmayalım.” 193/5

“Mavi Kuş bir kere olsun tireni kaçırmadı...” 196/7

“Alıştık buna, tasalanma.” 196/11

“Olanla ölene üzülmeyeceksin.” 31/8

“O da Nazım gibi hiç evlenmemişti.” 35/13

“Bir iki gül de bulursan ihmal etme.” 51/27

“– Eşim istemedi.” 92/18

“Bilal kafayı yemesin de ne yapsın.” 119/18

-(ü)mse

İşlek olmayan bir ektir. Metinde farklı cümlelerde bir fiile eklenmiştir.

“Bir gülümseme.” 23/3

“Gül bu defa gülümseyerek Kemal’i iğneler.” 100/8

“Bilal acıyla gülümser, lafı değiştirir.” 117/8

-(I)n, -(U)n, -n

Genellikle dönüşlü fiiller türetir. Bazı fiiller eklenerek edilgenlik de

bildirebilir. Genellikle tek heceli fiillere gelir.

“Seyfi al**ın**mış gibidir.” 22/2

“Unutulmaz arkadaşlar ed**in**di ki, kardaştan ileri.” 183/3

“Bavulumu topladım, giy**in**dim, mutfak kapısını açtım.” 93/29

“Rüyasından sil**in**ir.” 96/17

“Ne hakkın var senin bunca adamı sür**ün**dürmeye.” 174/6

“Kenan son bir kez tembihatta bul**un**ur.” 110/9

“Heyecanla kıpırdan**ı**rlar.” 60/23

“Yılışmak, yalvarmak, sızlan**ın**mak.” 148/16

“Dükkânı sıralan**ı**yor.” 9/3

“Böyle şeylere kitaplarda, filimlerde raslan**ı**yor.” 157/13

-p

İşlek olmayan bir ektir.

“Bir çuval kır**p**ıntı kalmıştı, onu almaya geldimdi.” 105/10

“O sebeple ser**p**ilip gelişmiş...” 10/3

-(I)r/-(U)r

İşlek eklerden biridir. Geçişsiz fiilleri geçişli hale getirir.

“Tireni kaç**ır**acağız.” 128/5

“Yat**ır**mış.” 168/15

“Köylü de şaş**ır**mış bu değişikliğe.” 182/4

“Kenan etrafını bir kez daha gözden geç**ir**ir.” 65/28

“Lastiği şiş**ir**meye başlar.” 169/5

“Zorla iç**ir**iyor suyu.” 142/19

“Demek ki, birini bit**ir**ip ötekine başlıyor.” 53/7

“Mavi Kuş’u uç**ur**ur.” 110/22

“...köylüler Kenan’a duy**ur**mamaya çalışarak aralarında fısıldaşırlar.” 107/9

“Kuşu doy**ur**an.” 121/7

-(I)ş/-(U)ş

Geniş bir kullanım alanına sahip işlek bir ektir. Genellikle fiilin karşılıklı

veya birlikte yapıldığını bildirir. Oluş bildiren fiiller de yapabilir.

“Öylece bakışırılar.” 108/4

“Çekiştirmektedir.” 205/5

“Geçen yıl tanışmış, bazı yörelerimizi gezmiştik.” 60/15

“Bekleşmektedir.” 202/10

“Kıkırdamalar, gülüşmeler olur.” 209/3

“Rüzgara dönüşür.” 152/1

“O sebeple serpilip gelişmiş...” 10/3

“Diye izahata girişmiştir.” 20/3

“...yaşlanmış ama yaşlandıkça güzelleşmiş...” 24/8

“Kızıışmıştır.” 124/2

-t, -(I)t/-(U)t

İşlek bir ektir. Ettirgen fiiller kurar. Oldurma ve yaptırma bildirebilir.

“Üç karı eskitmiş.” 162/14

“Dükkân kapısını dikkatlice kapatır ve kilitler.” 43/2

“Mısır patlatır.” 71/14

“İyi uyuttuk salağı, yoksa yarı yolda yakalanmıştık.” 109/17

“Belli ki, radyatör su kaynatmış.” 133/12

“Kasap hayatının hikâyesini ona anlatmıştı.” 35/10

“Bozkırın gecesi böyle olur, bayağı üşütür adamı.” 151/10

“akıtmaya” 11/1

“korkutucu ihtişam” 13/9

“Duvara oturmuş, ayaklarını sarkıtmış konuşuyorlar.” 47/9

-y

İşlek olmayan bir ektir. Eklendiği fiile genellikle pekiştirme işlevi katar.

“Al şu hayvanı, karnını doyur.” 95/17 (to-d- > doy-)

“Hani evcil hayvanlara ad koyarlar ya.” 65/8 (ko-d- > koy-)

“Postalları giyer.” 21/3 (ke-d- > giy-)

2.2.2.5. Çatısına Göre Fiiller

Fiillerin özne ve nesneye ilişkisine fiil çatısı denmektedir. Özne ve nesne alma durumlarına göre fiillerde birtakım yapı değişiklikleri meydana gelebilir. Bazı fiil çatıları fiilin köküne veya gövdesine çatı ekleri denilen bazı fiilden fiil yapım eklerinin getirilmesiyle oluşur. Çatı ekleri fiilde anlam değişikliğinden ziyade bir durum değişikliği yapmaktadır.

Çatılarına göre fiiller nesnesine göre fiiller ve öznesine göre fiiller olarak iki gruba ayrılarak incelenmiştir.

2.2.2.5.1. Nesnesine Göre Fiiller

Fiil ile nesne ilişkisi açısından fiiller nesnesine göre geçişli fiiller ve geçişsiz fiiller olarak ikiye ayrılır.

2.2.2.5.1.1. Geçişli Fiiller

Nesne alabilen, nesne ile kullanılmaya elverişli olan fiiller geçişli fiillerdir. Geçişli fiillerde iş, oluş ve hareket nesne üzerinde gerçekleşir. Geçişli fiiller yapma ve etme bildirir. Geçişli fiiller aynı zamanda öznesine göre de etken çatılı fiillerdir.

“Defterini **açtı**.” 156/18

“Erol ilk heyecanı üzerinden **atmıştır**.” 108/15

“Kopan teli **bağlarınız** değil mi?” 80/5

“Ekini **biçmiş**, harmanı **kaldırmıştı**.” 102/2

“Gözü pek, dili sivri, vurduğunu **deviriyor**.” 189/12

“Ağzının söylediğini kulağı **işitmez**.” 75/15

“Bayan North yerli dokumaları çok **sevdi**.” 84/13

“Aynada insan kendini **tanıyor**.” 15/2

“Gevşedi, yok olan güvenini **tazeledi**.” 145/5

“Mektup **yazıyor**.” 161/6

“Kapak tahtalarını **zorlar**...” 152/8

“**sökemez**” 152/8

2.2.2.5.1.2. Geçişsiz Fiiller

Nesne alamayan, nesne ile kullanılmaya elverişli olmayan fiiller geçişsiz fiillerdir. Geçişsiz fiillerde iş, oluş ve hareket nesne üzerinde gerçekleşmez. Geçişsiz fiiller aynı zamanda öznesine göre de etken çatılı fiillerdir.

“Hem **susamış**, hem de **acıkmıştır**.” 134/14

“– Yeter, kesin şamatayı diye **bağırıyor**.” 149/10

“Yıpranmış dişleriyle tenekeye bağlı ipi kesmeye **çalışır**.” 55/2

“Deliksiz bir çocuk uykusuna **dalar**.” 153/19

“Babasının başına **geldi**.” 162/12

“Dağ başında kalacağız diye bayağı **korkmuştum**.” 197/5

“Ön kapısına doğru **koşar**.” 42/19

“**Silkinir** Neşe, biraz **uyanır** rüyadan.” 155/5

“Oğlu Kenan’a sarılıp **yatıyor**.” 185/9

“Kararlı adımlarla kadının kocasına doğru **yürüdü**.” 145/9

2.2.2.5.2. Öznesine Göre Fiiller

Fiillerin özne almaları veya almamaları, öznelerin taşıdıkları özellikler öznesine göre fiiller ile ilgilidir. Öznesine göre fiiller beşe ayrılır.

2.2.2.5.2.1. Etken Fiiller

Özne alabilen, öznesi belli olan fiiller etken fiillerdir. Etken fiillerde fiilin bildirdiği işin yapanı bellidir. Geçişli ve geçişsiz fiiller öznesine göre etken fiillerdir.

“Herkes dalgınlığından **uyandı**.” 166/7

“Gelincik demetleri bizi **karşılar**.” 41/11

“Oğlan Hukuk Mektebi’nde **okuyor**.” 193/11

“Önce onlar **gitsin**.” 147/8

“Kanlımızı **bulmuşuz**.” 82/11

“Bak, otobüs **kalkıyor**.” 52/2

“Öğretmen Murat’ın karısı Kenan’ı **duymuştur**.” 63/20

“Deveyi güdemeyenler bir bir diyardan **göçüyordu**.” 163/8

2.2.2.5.2.2. Edilgen Fiiller

Fiilin bildirdiği işi yapan gerçek öznenin bulunmadığı fiiller edilgen fiillerdir. Etken fiillere *-(U)l*, *-(I)l*, *-(U)n*, *-(I)n* ekleri getirilerek edilgen fiil yapılır. Etken fiilin nesnesi edilgen çatılı fiillerde özne durumuna geçebilmektedir. Bu geçme durumuna sözde özne denilmektedir. Edilgen çatılı fiillerde gerçek özne olmayıp nesne sözde özne olarak kullanılır (Börekçi, 2004, s. 496).

“Bir silah sesi **duyulur**.” 116/1

“Bayanlara çiçek **verilir**.” 51/22

“Efsane gibi **anlatılır**.” 123/14

“Kötü şöhreti zamanla dilden dile **yayıldı**.” 163/6

“Bir silah sesi **duyulur**.” 116/1

“Meydandaki sahnenin bir filim seti olduğu **anlaşılır**.” 204/16

“Sandığın ağzından bir iki kapak zaten **açılmıştır**.” 203/5

“Haddi aşmak hiçbir şekilde **hoş görülmez**.” 73/14

“Paralara raslandığı **söylenir**.” 13/4

2.2.2.5.2.3. Dönüşlü Fiiller

İş, oluş ve hareketin özne tarafından yapıldığını; yapılan iş, oluş ve hareketten yine öznenin kendisinin etkilendiğini bildiren fiiller dönüşlü fiillerdir. Dönüşlü fiillerde yapılan iş, yapana döndüğü için cümlelerin öznesi hem yapan hem de yapılan işten etkilenendir (Korkmaz, 2009, s. 550). Dönüşlü fiiller *-l*, *-n* ekleriyle yapılır. Dönüşlü fiillerde işi yapan belli olduğu için aynı zamanda etken fiildirler.

“Artık bütün ekip bir kaosun içine **yuvarlanmıştır**.” 210/1

“Herkes dalgınlığından **uyandı**.” 166/7

“Âdil Usta sonu sonu ince hastalığa **yakalandı**...” 33/12

“Ağa sağa sola **bakınır**.” 51/25

“Hepsi **ıslanmış** ve **yorulmuştu**.” 104/5

“Ağa kâhyanın omzuna **yaslanır**, ağlayacak gibidir.” 127/7

“Bavulumu topladım, **giyindim**, mutfak kapısını açtım.” 93/29

“Kendi kendine **söylenir**.” 68/13

“Ağa **büzülmüş**, başını önüne eğmiştir.” 179/12

2.2.2.5.2.4. İşteş Fiiller

Bir işin birden fazla kişi tarafından birlikte ya da karşılıklı yapıldığını bildiren fiillere işteş fiil denilir. “Bir eyleme katılan (en az) iki kişiden her ikisi de o eylemi karşılıklı olarak ya da birlikte yapan ve aynı zamanda o eylemden karşılıklı olarak ya da birlikte etkilenen işlevli ise, o eylemin anlattığı yüklem işteş olur.” (Demircan, 2003, s. 120). İşteş fiiller *-(I)ş/-(U)ş* ekiyle yapılır.

“– Herhalde bu Allah’ın dağı üzerinde **anlaşmamıştık.**” 89/31

“Bir süre öylece **bakışırılar.**” 108/4

“Babası ile çok **sevişirmiş.**” 188/2

“Geçen yıl **tanışmış,** bazı yörelerimizi gezmiştik.” 60/15

“– Artık **vedalaşalım.**” 45/23

“**Anlaşmıştık** efendim.” 89/30

“Bu devrin son berberi horoz **dövüştürür...**” 12/11

“– Bakma sen, **şakalaşıyorlar.**” 120/22

“Yüksek sesle **tartışıyor.**” 39/12

“Büyülü bir manzara ile **karşılaşırlar.**” 14/5

“Aralarında **fısıldaşırlar.**” 107/10

2.2.2.5.2.5. Ettirgen Fiiller

Bir işin başkasına yaptırıldığını bildiren fiillere ettirgen fiil denilmektedir. Fiillere *-r, -t, -Dir/-DUr* ekleri eklenerek ettirgen fiiller yapılır.

“Anladık, seni de **aldıracağız.**” 67/10

“Dönüşünüzü **bildirin...**” 46/2

“...cümle âlemi kendisine **baktırır.**” 50/1

“...sen buraya birkaç kuyu **açtırsan.**” 164/9

“Köy ahalisine kök **söktürmüş.**” 182/1

“**Baktırır...**” 50/2

“Zorla **içiriyor** suyu.” 142/19

“– Mümkünü yok **taşıtmam,** bırakın.” 45/3

“Yokluğumda **aratmayın** beni.” 45/24

2.2.3. Edatlar

Cümle içinde görevli sözcükler olan, bağımsız bir anlamı olmayan edatlar; Arapça bir sözcük olup *alet*, *vasıta*, *araç* anlamına gelmektedir. Tek başına herhangi bir anlamı olmayan edatlar, beraber kullanıldıkları sözcüklerle anlam kazanırlar ve onlardan yeni sözcükler de türetilmeyeceği için donmuş sözcüklerdir (Alkaya, 2002, s. 14). Cümlede daha çok anlam ilişkisi kurarlar ve görev kazanırlar. Ad olan bazı sözcükler edat olarak kullanılabilirler. Görev itibarıyla edatlar; çekim, bağlama ve ünlem edatları şeklinde üçe ayrılıp sınıflandırılarak incelenmiştir.

2.2.3.1. Çekim Edatları

Bağımlı biçim birim olan çekim edatları sözcükler ve sözcük grupları arasında çeşitli anlam ilişkileri kurarlar. “Çekim edatları, aynı çekim ekleri gibi isimlerden sonra gelerek bağlı oldukları isimle birlikte cümledeki diğer öğeleri arasında çeşitli ilgiler kurarlar.” (Karahana, 2007, s. 43). Çekim edatlarının cümledeki anlam ilgileri amaç, sebep, vasıta, benzerlik, başkalık, hal, miktar, zaman, yer-yön gibi ilgililerdir.

Bildirdikleri işlevlere göre çekim edatları aşağıda incelenmiştir.

2.2.3.1.1. Amaç ve Sebep Bildiren Edatlar

Metinde amaç ve sebep bildiren edatlar; *için*, *üzere*, *diye* edatlarıdır.

için

“Tekel bayii olduğu **için**.” 6/17

“Çocuklarına duyurmamak **için** bastırır.” 25/13

“Kepenleri kapandığı **için** dükkana girdi.” 37/4

“Etrafı silmek **için** bezi alıp çöktü.” 37/8

“Boşanmak **için** bir avukata vekâlet verdim.” 94/15

“Kemal anlamadığı **için** Gül’e bakar.” 180/10

üzere

- “Cam kenarına gelmek **üzere** otururlar.” 25/15
- “Kasabayı terk etmek **üzere** girdiği yol pek dardır.” 68/3
- “Esanscı pazarlığın altyapısını hazırlamak **üzere** işi yokuşa sürer.” 114/12
- “Burada kalmak **üzere** ayak diretirse...” 157/4
- “Arama emri vermek **üzere** yolculara doğru ilk adımını attığı sırada.” 201/1

diye

- “Yazısı güzel **diye** tabelaları ona yazdırırlardı.” 35/7
- “Dumanı dışarı savrulsun **diye** tavana bir delik açmıştır.” 70/4
- “– Yeter, kesin şamatayı **diye** bağırıyor.” 149/10
- “Tıss **diye** tutuşur.” 170/4
- “Acaba **diye** merak etmiştik.” 203/20

2.2.3.1.2. Vasıta ve Birliktelik Bildiren Edatlar

Metinde vasıta ve birliktelik bildiren edatlar; *ile, birlikte* edatlarıdır.

ile

- “Bir miktar tasvir **ile** meşgulüz.” 9/8
- “Darbeler **ile** bütün gövdesi yamru yumru olmuştu.” 19/4
- “Acısını içine gömmüş, kemanı **ile** konuşur olmuştu.” 35/14
- “...resmin üzerinde dizili limonata bardakları **ile** girer.” 56/5
- “Bu araba **ile** gider gelirim.” 128/18
- “Heyecan **ile** koluna sarılmıştır.” 176/19

birlikte

- “Bunlar Davut’la **birlikte** büyüdü.” 33/5
- “Onunla ve diğerleriyle **birlikte**...” 43/6
- “Jandarmalar mahkûmla **birlikte** otobüse varmıştır.” 62/1

“Kenan’la **birlikte** suya dalmış.” 105/5

“Onunla **birlikte** sanki bütün kasaba bekliyor.” 119/9

2.2.3.1.3. Benzerlik ve Denklik Bildiren Edatlar

Metinde benzerlik ve denklik bildiren edatlar; *gibi*, *misali* edatlarıdır.

gibi

“Her ulu ağacı **gibi** bunların da bir masalı var.” 10/4

“Hepsi de gözlerinden sicim **gibi** yaş dökmektedir.” 26/3

“Büyük bir aile **gibi** yaşar.” 72/6

“...sizin **gibi** genç ve evliydim.” 90/14

“Tabak kan **gibi** kırmızı sıvıyla dolar.” 96/11

“Bulut **gibi**.” 131/12

“Birer projektör **gibi** sokulur.” 168/14

misali

“Aşağılarda karınca **misali** bir o yana bir bu yana gidip gelen insanlar.” 154/18

2.2.3.1.4. Uygunluk, Denklik ve Nispet Bildiren Edatlar

Metinde uygunluk, denklik ve nispet bildiren edatlar; *göre*, *nazaran* edatlarıdır.

göre

“Gövdesine **göre** oldukça iri.” 22/11

“Hayvan terlidir ha, ona **göre** baksınlar.” 51/29

“Hancıya anlattığına **göre**.” 133/2

“Söylentilere **göre**.” 186/8

“Mevsimine **göre**.” 198/15

nazaran

“Üstelik alanındaki benzerlerine **nazaran** en hafifi.” 91/19

2.2.3.1.5. Aitlik ve İlgı Bildiren Edatlar

Metinde aitlik ve ilgi bildiren edatlar; *dair*, *ait*, *üzerine* edatlarıdır.

dair

“Bıraktığına **dair** kâğıt imzaladı.” 34/6

“İşin gerçeğine **dair** bir şey söylemedi.” 162/8

ait

“Mahdumlarına **ait**.” 8/5

“Evin kendisine **ait** olan tek mekânı.” 93/27

üzerine

“Bu duraksama **üzerine** mırıldanmaya başlarlar.” 63/4

“Bu güç doğum **üzerine** can veriyor.” 119/15

“...nazar **üzerine** konuşuyorduk.” 158/7

2.2.3.1.6. Miktar ve Derece Bildiren Edatlar

Metinde *kadar* edatı miktar ve derece bildiren edattır.

kadar

“...zavallı o **kadar** çile çekmiş...” 131/18

“Bunu o **kadar** merak etme aziz okuyucu.” 71/11

“Bu **kadar** iş elbette ki sermayesiz dönmezdi.” 161/4

“– Peki, peki, yeter bu **kadar** ders.” 179/18

“Bu **kadar** gerginliği, bunca yorgunluğu ne giderir.” 183/14

“Bu **kadar** adam gelir mi?” 199/15

“Bu **kadar** neşelisin.” 197/8

2.2.3.1.7. Zaman Bildiren Edatlar

Metinde zaman bildiren edatlar; *önce*, *sonra*, *beri*, *kadar* edatlarıdır.

önce

“Elini işretten kesmeden **önce** ne yürekler yakmıştır.” 9/2

“Anlatmadan **önce** nerede durduğumuzu...” 8/2

“Epeyce bir zaman **önce** de mera imiş.” 173/6

sonra

“Bir nefes çektikten **sonra**.” 31/11

“Vaveyla sona erdikten **sonra**.” 33/2

“Evlenip çoluk çocuğa karıştıktan **sonra**.” 101/10

beri

“Ne zamandan **beri** burada çalışmakta.” 43/7

“Kenan’ı delikanlı günlerinden **beri** tanımaktadır.” 79/4

“Öteden **beri** söylenegelmiş.” 187/5

kadar

“İlk kar düşünceye **kadar**.” 70/1

“Kahve kapanıncaya **kadar** kahvede ısınır...” 71/4

“Yollar açılınca **kadar**.” 71/6

“Sabaha **kadar** dolaştım sokaklarda.” 93/19

“Ergenliğe geçinceye **kadar**.” 182/1

2.2.3.1.8. Yön, Yer Bildiren Edatlar

Metinde yön, yer bildiren edatlar; *doğru, yana, taraf, kadar, sıra, aşağı* edatlarıdır.

doğru

“Otobüse **doğru** getirir.” 25/11

“Ön kapısına **doğru** koşar.” 42/19

“Bavulu meydana **doğru** gider.” 46/7

“Güneşe **doğru** yol alır.” 130/11

“Kararlı adımlarla kadının kocasına **doğru** yürüdü.” 145/9

yana

“Gözleriyle kapıdan **yana** baktı.” 38/2

“Bir o **yana**, bir bu **yana** yalpalamış.” 50/14

“Kız kitabını kapatıp otobüsten **yana** bakarak.” 52/10

“Ara sıra handan **yana** bakar.” 151/2

taraf

“Sevimsiz **taraf**ları yanında dünya tatlısı bir adam.” 44/3

“Üstünün temiz **taraf**ı ile.” 62/9

“Sağ **taraf**ta sivri burunlu esansçı.” 72/4

kadar

“Meydanın ortasına **kadar**.” 7/11

“Koltuğa **kadar** ilerle...” 25/15

“Giresun’a **kadar** gider.” 86/5

sıra

“Peşi **sıra** taş atmaya başlar.” 42/5

“Arabanın ardı **sıra** bakar.” 110/23

“Gidenlerin ardı **sıra** bakar.” 127/14

“Önü **sıra** yunus balıkları.” 154/4

aşağı

“yokuş **aşağı**” 170/10

“tepeden **aşağı**” 197/25

2.2.3.1.9. Karşılık Bildiren Edatlar

Metinde karşılık ve karşılaştırma bildiren edatlar; *rağmen*, *mukabil* edatlarıdır.

rağmen

“Postal olmasına **rağmen** kibarlığı elden bırakma...” 21/5

“Ağanın bütün asılmasına **rağmen**...” 50/14

“Çocuğu olmasına **rağmen**...” 101/2

mukabil

“Bir sürü kıza **mukabil**...” 162/14

2.2.3.2. Bağlama Edatları

Bağlama edatları, bağlama işleviyle cümlelerde kullanılır. Tek olarak kullanıldığında anlamı olmayan bağlama edatlarına bağlaç da denilmektedir. Bildirdikleri işlevlere göre bağlama edatları aşağıda incelenmiştir.

2.2.3.2.1. Sıralamalı Edatlar

Arka arkaya gelen aynı görevdeki sözcükleri, sözcük gruplarını veya cümleleri birbirine bağlayan *ile*, *ve*, *hem...hem*, *ne...ne* sözcükleri metinde sıralama

edatı olarak kullanılmıştır.

ile

- “Bu, hikâye **ile** roman arasında bir kitap.” 17/12
 “Meydandaki dede **ile** torunları...” 39/6
 “Kenan **ile** adam Seyfi’ye ters ters bakar.” 49/19
 “Bayana kavurma **ile** soğan mı vereceğiz.” 51/19
 “Yaşlı kadın **ile** genç kız” 58/11
 “Bir demet maydanoz **ile** iri, kırmızı bir domates...” 78/17
 “Jandarmalar **ile** mahkûm, hasta kadın **ile** kocası...” 103/16
 “Bilal **ile** köpeği...” 116/19

ve

- “Binalar, ağaçlar, insanlar **ve** açıktaki bilumum eşya...” 5/8
 “Horoz dövüştürür **ve** çiçek de yetiştirir.” 12/11
 “Devletten **ve** paradan aldığı gücü...” 13/9
 “Evin dış görünüşü sade **ve** vakurdur.” 73/8
 “Hepsi ıslanmış **ve** yorulmuştu.” 104/5
 “Kenan, Seyfi **ve** Ağa otobüsün başındadır.” 133/11
 “Tiren burada durur **ve** su alır.” 198/3
 “Nedir bu polis **ve** jandarma?” 199/5

hem...hem

- “**Hem** kocasına, **hem** kayınbabasına, **hem** de çocuklarına...” 25/13
 “**Hem** dükkâna, **hem** eve bakıyor...” 33/13
 “Davut **hem** şaşırdı, **hem** korktu.” 35/5
 “**Hem** yatak, **hem** yorgan.” 153/17
 ““**Hem** camiye yakın, **hem** suya.” 11/8

ne...ne

- “**Ne** ekmek var orada, **ne** de köfte.” 22/9

“**Ne** kapı kalıyor, **ne** baca.” 195/5

“**Ne** bir ışık belirir, **ne** bir kıvılcım...” 195/8

“Kimse **ne** yaptığını, **ne** yapacağını bilemez...” 210/2

2.2.3.2.2. Denkleştirme Edatları

Cümlelerin iki unsurunu denkleştirme, oranlama, karşılaştırma ve seçme işlevleriyle birbirine bağlayan görevli sözcükler denkleştirme edatlarıdır. Metinde bulunan denkleştirme edatları *veya, yahut, yoksa, gerek...gerek, hem...hem, ya, ya...ya, ya da, ya...ya da* edatlarıdır.

veya

“Oradan şu **veya** bu yol ile...” 21/4

“Galiba buğulanmış **veya** tozlanmış...” 91/7

“Çukura düşmüş **veya** çamura saplanmış.” 103/10

yahut

“– Domates al, **yahut** maydanoz.” 78/18

gerek...gerek

“**Gerek** namus cihetinden, **gerek** mal.” 187/4

hem...hem

“**Hem** ağlarım **hem** giderim...” 193/15

ya

“– Ulan oğlum, **ya** misafirlerin içinde bayan varsa.” 51/18

“– **Ya** sevmediklerinize.” 64/10

“**Ya** sonradan büyürse...” 157/23

ya...ya

“**Ya** benimsin **ya** toprağın...” 187/7

“**Ya** satacam, **ya** vuracam...” 51/4

“**Ya** kümeden yumurta çalar, **ya** ocağa bacasından kül döker...” 181/13

ya...ya da

“**Ya** sen, **ya da** kitapların.” 93/5

“**Ya** ...kovar adamı; **ya da** ...susturur.” 148/17

2.2.3.2.3. Pekiştirme Edatlar

Birbiriyle ilgili iki unsurdan birini diğerine anlam yönünden kuvvetlendirerek bağlayan sözcükler pekiştirme edatlarıdır. Metinde bulunan pekiştirme edatları *ise*, *da/de*, *dahi*, *bile*, *hem*, *ki*, *değil mi* edatlarıdır.

ise

“Onların ardı sıra Kenan koşmaya başlar, en arkada **ise** Seyfi.” 126/16

“Arabada **ise** John Gül’e dert yanmaktadır.” 128/7

“Güzelliği **ise** dillere destan.” 187/5

“Bilal **ise** o yıllarda çelimsiz, çürük.” 189/13

da/de

“...yetip **de** artıyor bile.” 7/2

“Tasvir **de** edebiyatın bir...” 9/9

“Çiçek **de** yetiştirir.” 12/11

“Âdil Usta’nın **da** yularını eline geçirmiş.” 33/8

dahi

“Kenan **dahi**...” 42/11

- “Duvarlarında pencere **dahi** yok.” 72/16
- “...şeyhlik **dahi** bir hududa kadar.” 73/13
- “...anası **dahi** bu güç doğum üzerine can veriyor.” 119/15
- “...şeker **dahi** bulunmuş...” 165/5

bile

- “Sesinden **bile** tanır.” 7/19
- “Ne marka bir araba olduğu **bile** anlaşılmıyor.” 19/5
- “Burada gölge veren bir ağaç **bile** yok.” 40/19
- “Kavurma **bile** vardır.” 51/12
- “Kuş **bile** uçamaz.” 127/24

hem

- “...alın terim ile çalışıyor, **hem** resmen ortağım...” 35/4
- “– Tirene yetişeceğiz, ağır misafirlerim geliyor, **hem** de siyasi.” 53/10

ki

- “Çifte gelin bakıyorlar **ki** eşkıyanın eline geçecekler.” 10/10
- “Demek **ki** endişeli.” 25/6
- “Hadi şimdi tut **ki** tutasın...” 29/14
- “Elbette **ki** kimseleri yoktur.” 71/3
- “Sonra adamı ara **ki** bulasın.” 149/18

değil mi

- “Anladınız **değil mi**; çocuk kalmış bir çocuk.” 22/3
- “Evet, ‘çekilmez’ diyeceksiniz **değil mi**?” 44/2
- “– Çağırırsın **değil mi**...” 48/12
- “Kopan teli bağlarız **değil mi**?” 80/5
- “...**değil mi** ama.” 208/18

2.2.3.2.4. Dilek ve İstek Bildiren Edatlar

Bu edat yargının gerçekleşmesi için dilek ve istek bildirir. Metinde dilek ve istek bildiren edat *keşke* edatıdır. Metinde bir defa kullanılmıştır.

“**Keşke** yurdumuzun insanları...” 91/13

2.2.3.2.5. Aksi Anlamı İfade Eden Edatlar

Var olan yargının aksini bildiren edatlardır. Metinde aksi anlamı ifade eden edat olarak *yoksa* edatı kullanılmıştır.

yoksa

“Hiç mi kazanmıyor bu, **yoksa** sen altını, gümüşü iç mi ediyorsun...” 34/1

“Bir an önce yola çıkalım, **yoksa** tireni kaçıracağız.” 53/16

“– Çabuk öküzleri getir, **yoksa** gebertirim seni, yürü...” 107/2

“İyi uyuttuk salağı, **yoksa** yarı yolda yakalanmıştık.” 109/17

2.2.3.2.6. Üsteleme Bildiren Edatlar

Üsteleme bildiren edatlar ısrar etme, direnme, tekrarlama bildiren edatlardır. Metinde üsteleme bildiren edatlar; *hele*, *hatta*, *yine* edatlarıdır.

hele

“Sağlam yerden haber almışık, **hele** bekle.” 52/18

“**Hele** şuradan çıkamayalım...” 106/19

“...**hele** şuna bir bak...” 141/6

“...**hele** ki arkası güçlü değil ise.” 187/3

“**Hele** bi tene daha doldur...” 112/10

hatta

“Onu yanından kovar, **hatta** peşi sıra...” 46/5

- “...otlar, çiçekler **hatta** ağaç filizleri.” 47/3
 “– Tuhaf, **hatta** anlaşılmaz.” 64/18
 “...babasının **hatta** anasının oğlu.” 192/5
 “Neşe umursamaz; **hatta** iğrenç bir espri yapar.” 197/9
 “– Uzatmayın abiler, az kaldı, **hatta** bitti bile.” 206/8

yine

- “...bir gülümseme ile **yine** sırtını ön tekere ver...” 23/3
 “...genç **yine** Çardaklı Kahve’ye **yine** o güzel kıza bakıyor.” 28/1
 “...küller ağır ağır yere iner, **yine** öyle yığılıp kalır.” 195/9
 “Polisleri gören Kenan işi **yine** şakaya vurur.” 199/6

2.2.3.2.7. Şarta ve Dereceye Bağlama Edatları

Yargının gerçekleşmesinin belirli bir şarta ve dereceye bağlı olduğunu bildiren edatlardır. Metinde şarta ve dereceye bağlama edatları *ise*, *eğer*, *illâ* edatlarıdır.

- “...un helvası kotarılmış **ise**, kokusu ulaşmıştır...” 75/2
 “Kavuşamaz **ise** celep çeker gider.” 149/16
 “**Eğer** işe girer isek, ben öne düşeceğim.” 124/14
 “Kendi işini **illâ** kendi görecektir.” 45/11

2.2.3.2.8. Benzerlik Bildiren Edatlar

Benzerlik bildiren edatlar yargının benzer bir durumda olduğunu sanılmasını bildiren edatlardır. Metinde benzerlik bildiren edatlar *sanki*, *âdeta*, *güya* edatlarıdır.

sanki

- “...gerçek olmuştu **sanki**.” 57/11
 “Burada **sanki** fert yok sadece cemiyet vardır.” 72/7
 “...uzaklara **sanki** meçhul bir ufka bakar gibi...” 90/12
 “Onunla birlikte **sanki** bütün kasaba bekliyor.” 119/9

“Etrafını alçak tepeler çeviren bir göl **sanki**.” 173/4

âdeta

“Doktor burada konuşmasına **âdeta** bir es verir.” 91/6

“Taşınma işi bitti, ev **âdeta** bomboş kaldı.” 93/28

“... **âdeta** trans haline geçmiş.” 178/3

“...oğlan **âdeta** bir canlı cenazeye dönmüş.” 191/9

“...polislerin yardımıyla **âdeta** sürüklenmekte.” 202/7

güya

“Köylülerden yaşlı olan **güya** adamı yatıştırmaya çalışır.” 31/1

“...**güya** konuşmaya iştirak et...” 88/3

2.2.3.2.9. Cümle Başı Edatları

Cümlelerin başındaki edatlar genellikle cümleleri bağlar birbirine. Cümlelerin başındaki edatlar bir şekilde kendinden önceki veya sonraki cümleleri bağlama göreviyle cümlede yer alırlar. Cümle bağlayıcısı niteliğindeki bu edatlar bağlaç işleviyle kullanılırlar.

Metindeki cümle başı edatları aşağıda incelenmiştir.

ama

“**Ama** biz kasaba ahalisi...” 9/7

“...zararı yok derler, **ama** sen onları görüyorsun.” 14/8

“**Ama** insan sadece kaştan, gözden, gövdeden mi ibaret?” 15/10

“...camdan dışarı bakıyor **ama** belli ki kulağı onlarda.” 88/3

“Neden sonra çıktı **ama** bu defa da ihaleye fesat karıştı.” 102/13

ancak

“**Ancak** kitabesi artık okunmaz...” 11/1

“**Ancak** otobüsün açık arka kapısında...” 25/14

“İlla ki çalacak, **ancak** o zaman tatmin olur.” 91/26

“**Ancak** Beşir Ağa konuşmaları duymuş...” 127/1

“**Ancak** define haritası için...” 134/7

“**Ancak** eşi ile arası açık.” 188/4

bari

“**Bari** biraz para koy.” 124/12

“**Bari** arada biraz ayık kalıver.” 205/7

belki

“– Israr etmeyin efendim, **belki** içleri çekmiyordur.” 56/19

“**Belki** gönlümüze biraz serin gelenler vardır.” 64/12

“**Belki** çok eskilerde...” 173/5

çünkü

“Dalmıştır **çünkü** masada duran çaylar...” 25/3

“**Çünkü** adamla kadın ecnebi olduklarını her halleriyle belli eder...” 25/10

“**Çünkü** sobanın sahipleri vardır.” 71/1

“**Çünkü** bu modern görünümlü genç kız...” 83/29

“**Çünkü** bir yabancıya ilk kez böylesine içini açmakta.” 90/13

eğer

“**Eğer** işe girer isek, ben öne düşeceğim.” 124/14

gerçi

“**Gerçi** Kasımpaşa’da salaş bir kahve tutmuşlardı....” 161/17

lakin

“**Lakin** ses tonu...” 42/1

“**Lakin** yaramaz adamlara yanaşmış idi.” 183/4

“Ayaklar çıplak, çorapsız, **lakin** bir çift iri postal taşıyor.” 21/2

“Korku içindedir, **lakin** bozuntuya vermek istemez...” 177/7

“...getirilmiş, **lakin** maden kapanınca...” 198/8

madem

“**Madem** tanışsınız...” 105/13

“**Madem** para lazım oldu, haber sal göndereyim.” 106/12

“**Madem** ortağız, sen ne koyacaksın?” 124/11

“...**madem** dereye hendek açıyor...” 106/18

oysa

“**Oysa** o şiirlerin içine eğilip bakmak lazımdır.” 74/6

“**Oysa** bu yöreyi pek iyi bilmem ben.” 83/26

“**Oysa** karıncayı incitmez.” 202/2

öyle ki

“**Öyle ki**, sanırsınız gökten kıvılcım yağıyor.” 5/7

“**Öyle ki**, doktor atın önünden kendini zor kurtarır.” 49/25

“**Öyle ki**, kanlılar gibi yalvarıyor adam.” 148/14

üstelik

“**Üstelik** çınar dallarının gölgesinde.” 11/9

“Eve bakıyor, **üstelik** azar üstüne azar işitiyor...” 33/13

“**Üstelik** alanındaki benzerlerine nazaran en hafifi.” 91/19

“**Üstelik** karımı seviyorum.” 93/14

yani

“Gelin oluyor **yani** bir nevi çifte düğün.” 10/7

“**Yani** tâ padişah zamanında.” 86/3

“**Yani** bir ocak, bir büyükçe kuzineli soba...” 135/11

“**Yani** camın sırrı olmuştur.” 207/13

zaten

“**Zaten** kasabanın sokakları umumiyetle meydana açılır.” 7/10

“**Zaten** onun da yaşlı ve buruşuk göz çukurlarına yaş dolmuştur.” 26/19

“– Canım çekmiyor, **zaten** salatalık sevmem.” 78/16

“**Zaten** onlar da kahveyle pek ilgilenmiyor...” 161/18

2.2.3.3. Ünlem Edatları

Ünlem edatları farklı dilek, duygu ve heyecanların kısa ve etkili bir biçimde anlatıldığı; doğal, seslenme, sorma, gösterme ve cevap gibi işlevleri bulunan görevli sözlerdir. Ünlemler, “Sevinç, kıvanç, acı, korku, şaşma vb. duyguları vurgulu olarak anlatan veya seslenme için kullanılan kelime; nida.” (TDK, 2024). şekliyle tanımlanmıştır. Ünlem edatları tek başlarına da kullanılabilir, bir ad unsuru ile de kullanılabilir. Bazı ünlem edatları işletme eklerini ve yapım eklerini alabilmektedir. Bazı ünlemlerden sonra ifade edilmek istenen duygu ve isteği açıklayan bir cümle de getirilebilmektedir.

Ünlem edatları işlevlerine göre aşağıdaki şekilde incelenmiştir.

2.2.3.3.1. Doğal Ünlem Edatları

Doğal ünlem edatları, çeşitli heyecan ve duyguları belirtmek için içten koparak gelen edatlar ile ünlem görevindeki ses taklidi veya yansıma seslerden oluşan edatlardır.

Metinde tespit edilen doğal ünlem edatları şunlardır:

“– **Aa...**” 203/16

“– **Ah** ulan Selo...” 47/19

“Derin bir **ah** çekiyormuş...” 90/12

“– **Ah...**” 114/22

“– **Aman** Allah’ım...” 176/20

- “– **Aman!**..” 23/9
- “...Baban ağır vaziyettedir, **aman** yetişesin...” 163/1
- “**Amaan**, inceldiği yerden kopsun.” 159/24
- “– **Eee** Kemal Bey!” 204/5
- “**Eh** öbür tarafta anlaşılır işin aslı.” 34/8
- “– **Hah...**” 116/7
- “– **Hay** senin kafanın tasına tüküreyim.” 140/10
- “– **Hay** Allah...” 45/4
- “– **Haydaa...**” 89/8
- “**Heyhat!**..” 104/2
- “– **Hıh...**” 7/15
- “– **Ooo...**” 49/21
- “– **Oooof, of.**” 7/12
- “– **Oh** be!..” 66/7
- “**Oooh**, otur suyun sesini dinle.” 11/11
- “– Ağalık bu hırboya kaldıysa, **ohooo...**” 49/11
- “– **Vah, vah...**” 99/5
- “– **Vay** be!..” 75/17
- “**Vay** canına!” 90/20
- “– **Vay** babo...” 104/10
- “– Ayağım kaydı **yahu**, ne bileyim, oldu işte.” 29/9
- “– Deme **yahu!**..” 113/18
- “Etmez isem **yuh** ervahıma...” 127/13
- “– **Şşşt...**” 140/17
- “Hani metafizik falan, **şşşt...**” 209/2
- Adken edat şeklinde kullanılan sözcükler de ünlem edatlarıdır.
- “– **Aferin**, geç bakalım direksiyona.” 175/12
- “**Aferin**, yani ser verip sır vermiyor.” 194/10
- “– Demek polis idiniz, **bravo** size...” 202/13
- “Zavallı anlamayın **sakın**.” 189/7

2.2.3.3.2. Seslenme Edatları

İnsanların karşısındaki diğer insanlara seslenmek, hitap etmek için veya

hayvanları çağırmak, yönlendirmek için kullanılan edatlar seslenme edatlarıdır. Seslenme edatları genellikle seslenen kimselerle birlikte kullanılabildiği gibi adlar yalnız başına birer seslenme edatı olarak da kullanılabilir.

“– Yeter **be!**” 179/1

“Millet iş iş diye inliyor **be!**” 206/6

“**Doktor Bey!**” 197/18

“**Ey** yarenler...” 17/10

“**Ey** sevgili okur...” 8/2

“**Hadi**, yiyelim de gidelim bir an önce...” 139/11

“**Hadi** geç direksiyona.” 179/3

“**Haydi.**” 61/9

“**Hey** be...” 48/18

“– **Hey** Allah’ım yine bu delinin eline düştük.” 53/17

“– Eee **Kemal Bey!**” 204/5

“– **Lan** kedi, nerde kaldın şerefsiz, gel bakayım.” 63/27

“– Gel **lan** buraya.” 175/9

“– Almıyorum **ulan**, almıyorum...” 78/9

“– **Ulan** ne beceriksiz adamlarsınız...” 29/6

“**Ulan** Hancı Hasan!” 132/9

“– Oldu mu **ya!**” 30/22

“– Ne sandın **ya!..**” 113/19

“– **Yahu** belâ mısınız **be!**” 78/20

“– Deme **yahu!..**” 113/18

“– **Yahu** hemşerim bari siz bir şey deyin.” 150/9

“– **Yahu** Beşir Ağa, sana anlatamadım gitti.” 196/6

2.2.3.3.3. Gösterme Edatları

Gösterme edatları, bir kişiyi, bir yeri, bir düşüncüyü veya herhangi bir şeyi işaret etmek için kullanılan edatlardır. Gösterme edatları da başka bir sözcüğe bağlanmadan kullanılır. En çok kullanılanı *işte* edatıdır. Metinde *işte*, *tâ*, *aha* gösterme edatları kullanılmıştır.

“Keman sesi **işte.**” 6/2

“İt **işte**, köftenin kokusunu nasıl da almış.” 22/3

- “– **İşte** geldi, demiştim sana.” 61/1
 “**İşte**, böylesi bir virajda...” 68/7
 “**İşte**, ne bulmuşlarsa...” 71/20
 “Bak **işte** şu istikamete doğru...” 114/5
 “Yani **tâ** padişah zamanında.” 86/3
 “**Tâ** İstanbullardan geldik.” 114/19
 “Kaymakama, valiye, **tâ** Ankara’ya kadar...” 127/12
 “**Aha** şuraya yazıyorum...” 110/4

2.2.3.3.4. Cevap Edatı

Cevap edatları; kabul, onay, inkar, cevap verme, gizleme ve ret bildirebilen edatlardır. Cevap edatlarının anlamı pekiştirici bir işlevi de vardır. Cevap edatları başka bir sözcüğe bağlanmadan kullanılabilir. Metinde tespit edilen cevap edatları şunlardır:

evet

- “**Evet**, Karcı Tahsin Sokağı’nın köşesine gelmiştik.” 8/4
 “**Evet**, güzel...” 25/1
 “**Evet**, doğru.” 53/6
 “– **Evet** o!” 61/3
 “**Evet**, ev bahçeye, yani içe açılır.” 73/3
 “– **Evet** oraları dolaştık.” 84/4
 “**Evet** haklısınız tabii.” 88/12
 “**Evet**, tayinimiz çıktığında hiç tereddüt etmedim.” 88/14
 “– **Evet** öyle.” 90/11
 “– **Evet**, avcı bunlar galiba, omuzlarında tüfek var.” 126/6
 “**Evet**, mümkün!..” 146/7

hayır

- “**Hayır**, hayır!..” 17/11
 “Yoksa bir aile mi? **Hayır**.” 25/8,9

“**Hayır** aziz okuyucu, onu sen diyorsun.” 44/6

“**Hayır** Doktor Yahya...” 44/3

“**Hayır** efendim...” 89/10

peki

“– **Peki, peki**, kızma...” 79/9

“– **Peki** onu anladık, şoför niye gitti.” 128/1

“– **Peki** usta” 139/17

“– **Peki, peki**, yeter bu kadar ders.” 179/18

“– **Peki** nasıl oluyor, saat on iki.” 196/8

he

“– **He** geliy...” 81/12

“– **He** öyledir.” 104/15

“– **He** ya!..” 146/18

“– **He** ula...” 160/6

“– **He** öyle!” 175/3

tabii

“**Tabii**, hırsız...” 109/5

“– Öyle **tabii**...” 113/29

“**Tabii** bir bayramdır bu.” 119/2

“Yesinler **tabii**...” 139/6

öyle

“– Evet **öyle**.” 90/11

“– **Öyle** tabii...” 113/29

“– He **öyle**!” 175/3

“– Durumu ağır mı? – **Öyle**...” 99/1,2

“– **Öyledir**.” 180/13

elbette

“**Elbette** ki kimseleri yoktur.” 71/3

“**Elbette.**” 92/7

“Bu adamı tanıyor musunuz? Doktor: – **Elbette.**” 117/14,15

“Unutarak mı? **Elbette!**..” 146/10,11

Bazı fiiller de cevap edatı şeklinde kullanılabilir.

“– **Olur, olur.**” 80/11

“Tekerin önüne biraz çakıl atalım. – **Olur** usta.” 107/17,18

“– Ne yapalım, biz de binelim mi? – **Olmaz**, şüphelenirler.” 61/4,5

2.2.3.3.5. Soru Edatları

Soru anlamı taşıyan edatlardır. Bu edatlar başka sözcüklere bağlanmadan soru için kullanılır. Soru edatlarının sayısı oldukça azdır. Metindeki soru edatları; *hani*, *acaba* edatlarıdır.

“**Hani** ne denilmiş?” 9/5

“**Hani** hikâyenin sonu...” 10/8

“**Hani** halkın nabzını...” 11/15

“**Hani** Tanpınar ne diyordu?” 59/18

“– **Hani** nerde, göremedim.” 126/4

“**Acaba** kaç nesil bu dükkândan ekmek yedi...” 12/3

“Ama mutluluk fotoğrafa yansır mı **acaba.**” 40/32

“O iki atlı ne oldu **acaba?**” 139/18

“Şimdi ne yapacak **acaba?**” 143/8

“**Acaba**, geçip gitti mi?” 196/4

“Ama sinema **acaba** sadece bir ayna mıdır?” 207/6

BÖLÜM III

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada, Mustafa Kutlu'nun *Mavi Kuş* isimli eserinin dilinin incelemesi yapılmıştır. Metin ses ve biçim bilgisi şeklinde iki ana başlıkta ele alınmıştır. Çalışmada önce metnin sayfalarındaki cümleler numaralandırılmıştır. İncelemede konu başlıkları ile ilgili açıklayıcı bilgiler verilmiştir. Başlık ve açıklamalara uygun örnekler metinden verilmiştir. Örnekler bazen sözcük düzeyinde bazen cümle düzeyindedir. Örneklerin sayfa ve cümle numarası örneğin sonuna yazılmıştır. Örneklerde alıntı bazı sözcüklerin başında alındığı dilin adı belirtilmiştir. Çalışmanın sonunda şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Metinde yer yer konuşma dilindeki söyleyişlere, ağız ifadelerine yer verilmiştir. *bakıyosun* (48/6), *gardaş* (112/10), *galdır* (23/13), *babo* (104/10), *haşlamışam* (51/11), *geliy* (81/12) gibi sözcüklerde konuşma dili söyleyişi görülmektedir.
2. Metinde yabancı dilden cümlelere yer verilmiştir:
“Watch out!..” (23/10), “What did you do?” (29/7), “Is it silver?” (85/6), “Very beautiful.” (85/24).
3. Türk dilinin seslik özelliklerinden dolayı metindeki alıntı sözcüklerin büyük çoğunluğu Türkçenin ses özelliklerine uydurulmuştur. Ancak bazı alıntı sözcüklerin yazımında yazı dilindeki yazımın dışına çıkmıştır:
tren>tiren (47/13), *film>filim* (204/16).
4. Metinde artlık-önlük uyumunu bozan üç ek (-*yor*, -*ken*, -*ki*) bulunmaktadır: *çürüyör* (6/11), *uzanırken* (30/16), *açıktaki* (5/8).
5. Metinde ön seste birden fazla ünsüz bulunan iki alıntı sözcükte ön seste ünlü türemesi olmuştur:
(Fr.) *station>istasyon* (70/1), (İt.) *scarto>iskarta* (20/12).
6. Yazı dilindeki bazı alıntı sözcüklerin konuşma dilindeki kullanımında ünsüz ikizleşmesinin bir örneği metinde tespit edilmiştir:
(Ar.) *amān>amman* (87/5).
7. Türkçede genellikle dar ünlülerin düştüğü görülür. Metinde düz geniş

ünlülerin düştüğünün de örnekleri bulunmaktadır: bura+da>burda (17/8), nere+de>nerde (63/27), nere+den>nerden (100/12).

8. Metinde son seste ünlü düşmesi sadece iki belirtisiz ad tamlamasında iyelik ekinin düşmesi şeklinde tespit edilmiştir:
Ceneviz Sokağı>Ceneviz Sokak (13/2), Sefa Otel>Sefa Otel (16/11).
9. Ünlü düşmesi sözcüğün ön, iç ve son seslerinde görülebilir. Türkçede en yaygın örneği iç seste ünlü düşmesidir. Çünkü Türkçede vurgusuz orta hece ünlüsü genellikle düşer. Metinde de en fazla ünlü düşmesi iç seste olmuştur.
10. Metinde kalıcı ünlü düşmesi genellikle Türkçe sözcüklerde, geçici ünlü düşmeleri ise genellikle alıntı sözcüklerde görülmektedir.
11. Uzak göçüşme metinde bir örnekte tespit edilmiştir:
(ET) eçkü>keçi (148/1).
12. Aynı seslerin aykırılışması esnasında Türkçede ekleşme ve birleşme haricinde aynı ünsüz yan yana bulunmadığı için daha çok yan yana bulunan aynı ünsüzlerden birinin aykırılıştığı görülür. Ancak metindeki bir örnekte ayrı yerlerde bulunan aynı ünsüzlerin aykırılıştığı tespit edilmiştir: (İt.) batista>patiska (8/7).
13. Metinde (Far.) ẖaste>hasta sözcüğü en fazla kullanılan tam benzeşme, ilerleyici benzeşme ve oluşum noktası bakımından benzeşme örneğidir. Metinde 32 yerde hasta sözcüğü kullanılmıştır.
14. Metinde yakın benzeşmenin en fazla örneği sözcük içindeki dudak ünsüzü *b*'nin kendinden önceki diş-damak ünsüzü olan *n* ünsüzünü dudak ünsüzü olan *m* ünsüzüne benzetmesidir. Metinde beş sözcükte tespit edilmiştir: **ambar** (198/14), **çember** (199/2), **pembe** (155/9), **tembel** (101/6), **zembilden** (98/2).
15. Metinde *degül>değil* sözcüğü en fazla kullanılan düzlük bakımından benzeşme örneğidir. Metinde 56 yerde *değil* sözcüğü kullanılmıştır.
16. Metinde ünlü daralmasına en çok /y/ sesi etki etmiştir. Özellikle -yor ekinden önceki geniş ünlünün metinde sistemli bir şekilde daraldığı görülmüştür.
17. Metinde tonlulaşma sözcüklerin ön ve iç seslerinde olmuştur. Metinde son seste tonlulaşma örneğine rastlanmamıştır.
18. Tonsuzlaşma metinde genellikle alıntı sözcüklerde tespit edilmiştir:

(Far.) **bāzār**>**pazarının** (7/11), (Yu.) **drapáni**>**tırpan** (136/4),

(Ar.) **mubhem**>**müphem** (46/3).

19. Metinde alıntı bazı sözcüklerde dudak ünsüzü *b*, yanında bulunan diş-damak ünsüzü olan *n* ünsüzünü dudak ünsüzü olan *m*'ye dönüştürerek dudaksıllaşma olmuştur:

(Far.) **anbār**>**ambar** (198/14), (Far.) **çenber**>**çember** (199/2). Türkçe kökenli bazı sözcüklerde ise yuvarlak ünlüler yanındaki bazı ünsüzleri dudaksılaştırmıştır: (ET) **göñlek**>**gömlek** (152/2), (ET) **kağuş**>**kavun** (111/5), (ET) **konşı**>**komşu** (73/11).

20. Metindeki sızıcılaşıma örnekleri art zamanlıdır:

(ET) **bar**>**var** (9/4), (ET) **kanı**>**hani** (43/11), (ET) **kögerçin**>**güvercin** (19/8), (ET) **takı**>**dahi** (42/11).

21. Eski Türkçe dönemindeki bazı sözcüklerde bulunan /d/ patlayıcı ünsüzü zamanla yerini /y/ akıcı ünsüzüne bırakmıştır. Metinde bu şekildeki akıcılaşımanın beş örneği tespit edilmiştir. Aynı zamanda metinde alıntı bir sözcükte /b/ patlayıcı ünsüzü yerini /m/ akıcı ünsüzüne bırakmıştır:

(Far.) **bīşe** >**meşe** (70/6).

22. Arapça *dakika* sözcüğü Türkçeye doğrudan *dakika* şeklinde girmiştir. Ancak konuşma dilinde ve ağızlarda söyleyiş kolaylığı nedeniyle *dakka* şeklinde söylendiğinin metinde bir örneği bulunmaktadır:

“Yok canım, alışkınız biz, çeyrek *dakkaya* biter.” (168/20).

23. Eski Türkçedeki *eşgek* sözcüğü iç seste ünsüz düşmesine uğrayarak *eşek*, konuşma dilinde ve ağızlarda iç seste ünsüz türemesine uğrayarak *eşşek* şeklinde söylenebilmektedir. Metinde hem *eşek* hem de *eşşek* biçimi bulunmaktadır: *eşek* (124/17), *eşşek* (42/16).

24. Eski Türkçedeki *oğlan* sözcüğünün Türkiye Türkçesinde *oğlan*, konuşma dilinde ve ağızlarda *ulan*, *ula*, *lan* şeklinde kullanıldığının örnekleri metinde bulunmaktadır:

oğlan (47/8), *ulan* (47/19), *ula* (140/8), *lan* (175/9).

25. Metinde *Mavi Kuş* en çok kullanılan özel addır. Hem eserin adı hem de metindeki otobüsün adı olan *Mavi Kuş* metinde 52 defa kullanılmıştır.

26. Kurum, kuruluş vb. adlarına gelen ekler kesme işaretiyle ayrılmaz kuralına metinde uyulmamıştır:

Hükümet Tabibliği'nin (143/18),

Hukuk Mektebi'nde (193/11).

27. Metinde vasıta durumu ekinin Eski Türkçedeki +n şekli beş sözcükte kalıplaşarak kullanılmıştır:

yazın (89/5), kışın (71/4), ilkin (60/22), yayan (149/14), için (68/11).

28. Metinde bir örneği bulunan addan ad yapım ekleri şunlardır:

+Aç, +Ay, +Az, +CIn, +dUrUk, +k, +kek, +(I)msI, +şIn.

29. Metinde bir örneği bulunan fiilden ad yapım ekleri şunlardır:

-An, -gAç, -mAcA, -mUr, -v/-(A)v.

30. Metinde altı defa kullanılan *karaltı* sözcüğü, renk adına // sesi eklendikten sonra addan ad yapım eki olan +tI ekinin eklendiği tek sözcüktür. Bu sözcüğün dışında metinde +tI eki genellikle yansıma sözcüklere eklenmiştir.

31. -All, -CAsInA zarf-fiil eklerinin metinde birer örneği bulunmaktadır: kavuşalı (6/9), dercesine (22/4).

32. Zarf-fiillere ad işletme ekleri gelmemektedir. Ancak metinde -IncA/-UncA ekinden sonra bazı kullanımlarda yönelme durumu ekinin eklendiği ve *kadar* edatının bu kullanıma dâhil edildiği görülmüştür:

“askere gidinceye kadar” (32/3), “kahve kapanıncaya kadar” (71/4).

33. -I/-U zarf-fiil eki birleşik fiil yapımında kullanılmakta olup bu ek esas fiil ile yardımcı fiili birbirine bağlamaktadır. -I/-U zarf-fiil ekiyle yapılmış birleşik fiillerin metinde sadece *ver-* yardımcı fiiliyle kurulan örnekleri bulunmaktadır: dayanıversin (187/10), konuvermiş (183/18).

34. Metinde -ken ekinin cevherî fiil ile kullanılan örnekleri bulunmaktadır:

“Ava çok düşkünmüş genç iken.” (118/8), “Fidan iken birkaç yıl suyunu vereceksin...” (132/14).

35. Metinde *böyle*, *şöyle*, *öyle* sözcükleri de işaret sıfatı olarak kullanılmıştır: *böyle* masallar (10/12), *şöyle* bir yarım daire (66/11), *öyle* tarlalar (70/7).

36. Metinde *tek* sözcüğü *bir* sayısı yerine kullanılarak asıl sayı sıfatı olmuştur: *tek* erkek evladı (161/7), *tek* şiir (197/23), *tek* kelimelik (64/17).

37. Metinde *ilk* sözcüğü *birinci* anlamında kullanılarak sıra sayı sıfatı olmuştur: *ilk* bakışta (49/2), *ilk* işi (194/2), *ilk* adım (201/1).

38. Metinde kesir sayı sıfatları olarak sadece *yarım* ve *çeyrek* sözcükleri kullanılmıştır: *yarım* daire (66/11), *çeyrek* dakkaya (168/20).

39. Dönüşlülük zamiri olan *kendi* sözcüğünden başka Eski Türkçede de dönüşlülük zamiri olarak kullanılan *öz* sözcüğünün metinde bir örneği tespit edilmiştir: "...âlemin *özü*." (11/5).
40. Metindeki bazı sözcüklerde teklik 1. şahıs eki *-Im/-Um* yerine Türkiye Türkçesindeki bazı ağızlarda kullanılan *-Am* eki kullanılmıştır: *sığınmışam* (165/6), *haşlamışam* (51/11).
41. Metinde öğrenilen geçmiş zaman çekiminde çoğul 1. şahıs eki *-Uz/-Iz* yerine iyelik kökenli çoğul 1. şahıs eki olan *-k* bir örnekte kullanılmıştır: "Sağlam yerden haber almışık, hele bekle." (52/18).
42. Çekim edatlarından benzerlik ve denklik bildiren *gibi* edatı metinde 125 defa, amaç ve sebep bildiren *için* edatı 57 defa kullanılmıştır. Bu da *gibi* ve *için* edatlarının metinde yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir.
43. Metinde 91 defa kullanılan *kadar* çekim edatı miktar, derece, zaman, yer-yön bildirmektedir. Kullanışlılığı ile metinde en işlek çekim edatı olmuştur.
44. Metinde bir defa kullanılan çekim edatları *misali*, *nazaran*, *mukabil* edatları; bir defa kullanılan bağlama edatları *yahut*, *gerek...gerek*, *hem...hem*, *keşke*, *eğer* edatlarıdır.
45. *İle* edatı metinde hem çekim hem de bağlama edatı olarak kullanılmıştır.
46. Bazı fiillerin cevap edatı şeklinde kullanıldığı örnekler de metinde bulunmaktadır: *olur* (107/18), *olmaz* (61/5).
47. Metinde adken edat şeklinde kullanılan ünlem edatları da bulunmaktadır: *aferin* (175/12), *sakın* (189/7).

Eser dil incelemesi yönünden zengin bir içeriğe sahiptir. Eserde ses uyumlarının ve ses olaylarının, yapım eklerinin ve işletme eklerinin, sözcük türlerinin birçok örneği bulunmaktadır.

Dilin gelişimine ve canlılığına katkı sağlayan edebî eserlerin dilin özelliklerini ne ölçüde yansıttığının belirlenmesi dilin işlekliği ve güncel durumunun tespiti açılarından önem arz etmektedir. İncelenen Mavi Kuş adlı eserin günümüz Türkiye Türkçesinin birçok ses ve biçim özelliğini başarılı bir şekilde temsil ettiği görülmüştür.

Bu çalışmanın Türk dili ile ilgili çalışmalara ve literatüre katkı sağlaması ve bundan sonra yapılacak olan dil incelemelerine kaynaklık etmesi beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (2003). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara: TDK.
- Alkaya, E. (2002). *Kuzey grubu Türk lehçelerinde edatlar*. Doktora tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Alkaya, E. ve Yalçın, S. K. (2022). *Türk dilinde *l çokluk eki*. Dil Araştırmaları, 16(31), 17-24. <https://doi.org/10.54316/dilarastirmalari.1125637>
- Ankıt, H. İ. (2024). *Şabdanbay Abdıramanov'un 'Öküim' adlı hikâyesinin dil incelemesi (Ses bilgisi-biçim bilgisi-çeviri yazılı metin-Kiril harfli metin)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Osmaniye.
- Ayçıl, A. (2012). *Kutlu üzerine dokuz pasaj*. Türk Edebiyatı Dergisi, 462, 48.
- Aydın, A. ve Tapar, D. (2023). *Eski Türkçede soru eki*. Folklor Akademi Dergisi, 6(1), 220-231. <https://doi.org/10.55666/folklor.1214944>
- Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin grameri*. Ankara: TDK.
- Baran, B. (2023). *Türkiye Türkçesinde ünsüzlerle ilgili ses olaylarının öğretimi üzerine*. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 58, 134-142.
- Buran, A. (1999). *Türkçede kelimelerin ekleşmesi ve eklerin kökeni*. III. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996, 207-214.
- Buran, A. (2006). *Karma diller ve iki örnek: klasik Osmanlıca ve Kürtçe*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı Özel Sayısı), S. 20, s. 19-33.
- Bayraktar, N. (2018). *Türkçede fiilimsiler*. Ankara: TDK.
- Benzer, A. (2010). *-sA ekinin işlevleri ve dilek-şart ayrımı*. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 28, 131-140.
- Bilgegil, M. K. (2014). *Türkçe dilbilgisi*. Konya: Salkımsöğüt.
- Bozkurt, F. (2004). *Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Kapı.
- Börekçi, M. (2004). *Türkçe öğretimi bakımından çatı kavramı*. V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I. Ankara, 487-500.
- Bulak, Ş. (2011). *Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde şart kipi*. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 30, 71-97.
- Coşkun, S. (2005a). *Mustafa Kutlu'nun hikâyeciliği Mavi Kuş'un sırrı*. Yağmur, 26, 30- 32.
- Coşkun, S. (2005b). *Ne yapmalı sorusunun hikâyesi: CHEF*. Yağmur Dergisi, 29, 14.

- Coşkun, M.V. (2010). *Türkçenin ses bilgisi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat.
- Delice, H. İ. (2012). *Türkçede fiil çekimlerine yeni bir bakış*. VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı. Ankara.
- Demir, N., Yılmaz, E. ve Pilancı, H. (Ed.). (2011). *Türkçe ses bilgisi*. Eskişehir: AÖF.
- Demircan, Ö. (2003). *Türk dilinde çatı*. İstanbul: Papatya.
- Demirci, K. (2017). *Türkoloji için dilbilim*. Ankara: Anı.
- Demirtaş, A. (2004). *Divanü lügat-it-Türk'teki atasözlerinde ikinci tekil şahıs emir kipinin işlevleri*. Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi, 3(1), 33-35.
- Demirtaş, A. ve Doğan, M. (2022). *Türkiye Türkçesi ağızlarında ön ses tonsuzlaşması*. 14. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı içinde (s. 1059-1075). Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi. Antalya.
- Demirtaş, A. ve Doğan, M. (2023). *Türkiye Türkçesi ağızlarında ön ses tonlulaşması Üzerine*. Ahmet Demirtaş, Murat Doğan (Ed.), Dr. Öğr. Üyesi Murat Gök Armağanı içinde (s. 95-119). Çanakkale: Paradigma.
- Efendioğlu, S. ve İşcan, A. (2010). *Türkçe ses bilgisi öğretiminde ses olaylarının sınıflandırılması*. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 17(43), 121-143.
- Ediskun, H. (2010). *Türk dilbilgisi*. İstanbul: Remzi.
- Eker, S. (2016). *Çağdaş Türk dili*. Ankara: Grafiker.
- Ekiz, D. (2020). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Anı.
- Eraslan, K. (1980). *Eski Türkçede isim-fiiller*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: TDK.
- Ercilasun, A. B. (2021). *Türk lehçeleri grameri*. Ankara: Akçağ.
- Ergin, M. (2021). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi.
- Ertürk, H. İ. (2020). *Soru eki fiil çekim eki midir?*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(2), 377-386.
- Gedizli, M. (2012). *Türkçede tek şekilli ve çok işlevli yapım ekleri*. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, 7/4, 3351-3369, Ankara.
- Gemalmaz, E. (1999). *Türkiye Türkçesinde ses olayları*. A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 13 (https://efrasiyap.tripod.com/yazilar/sesolay_2.pdf).
- Gencan, T.N. (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: TDK.

- Gen Kaya, S. (2022). *Türkçe Sözlük'te at-fiiliyle kurulan anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller*. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (26), 64-89.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde ekler*. Ankara: TDK.
- Gülsevin, G. (2001). *Türkiye Türkçesinde birleşik zarf-fiiller*. AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 2, 125-144 (<https://sbd.aku.edu.tr/II2/11-Gurer-gulsevin.pdf>).
- İlhan, N. (2005). *Türkçede olumsuzluk*. Karaman Dil Kültür ve Sanat Dergisi, 271-279.
- İmer, K., Kocaman, A. ve Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- İpek, B. (2008). *Türk dilinde vasıta hâli*. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 23, 63-97.
- Kara, M. ve Korkmaz, C. B. (2019). *Yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde birleşik zamanlı fiillerin öğretimi*. Electronic Turkish Studies, 14(3).
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin dil bilgisi*. Ankara: Akçağ.
- Karaağaç, G. (2015). *Türkçenin ses bilgisi*. İstanbul: Kesit.
- Karahan, L. (2007). *"Sonra, önce" kelimelerinin edat kategorisi içindeki durumu*. Dil Araştırmaları, 1, 39-48.
- Khan, H. (2014). *Mustafa Kutlu'nun Uzun Hikâye adlı eseri üzerine bir söz dizimi (kelime grupları) incelemesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Kılıç, O. (2022). *Mustafa Kutlu'nun Uzun Hikâye adlı eseri üzerine bir dil incelemesi (ses ve biçim bilgisi)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Osmaniye.
- Koç, N. (1992). *Açıklamalı dilbilgisi terimler sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. Ankara: TDK.
- Kurt, P. (2006). *Zarf-fiillerin anlam farklılıklarının kavratılması*. Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Kutlu, M. (2022). *Mavi Kuş*. İstanbul: Dergâh.
- Kürüm, M. (2015). *Türkçede iyelik eklerinin ele alınışı ve çağdaş lehçelerde kullanılışı*. Mavi Atlas (4), 76-95. <https://doi.org/10.18795/ma.85881>
- Lekesiz, Ö. (2000). *Yeni Türk edebiyatında öykü*, 1.bs., s. 136. İstanbul: Kaknüs.

- Leontik, M. (2017). *Türkçede fiil çekimi*. Bal-Tam Türklük Bilgisi 27(27). pp. 109-127. ISSN 1452-2179.
- Leontik, M. (2018). *Zamirler*. Bal-Tam Türklük Bilgisi 29 (29). ISSN 1452-2179.
- Oruç Aslan, B. (2011). *Türkçede gereklilik kipi*. ICANAS, 38, 1245-1261.
- Özalan, U. (2014). *Türk dilinde cevheri ek fiil*. Yayınlanmamış doktora tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Özçelik, S. (2002). *Aykırılma terimi, tanımı ve örneklerinin tasnifi üzerine*. İlmî Araştırmalar, (14), 131-144.
- Özdarendeli, N. (2005). *Türk dilinde geçmiş zaman*. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(2), 73-108.
- Özkan, M. (2000). *Türk dilinin gelişme alanları ve eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz.
- Özkırımlı, A. (2006). *Türk dili ve anlatım*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Özmen, M. (2013). *Türkçenin sözdizimi*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Öztürk, J. (2017). *Türk dilinde daha çok çaba isteyen değişimler*. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi, 6(4).
- Selvi, C. (2020). *Türkiye Türkçesinde ses düşmeleri*. Ankara: Sonçağ Akademi.
- Şahin, H. (2002). *Türkiye Türkçesinde -Ip ulaçlı fiillerin durumuna bir bakış*. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3(3), 99-105.
- Tan, A. (2017). *Kırgız Türkçesi (Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesi karşılaştırılmalı)*. İstanbul: Kesit.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi grameri*. İstanbul: Kitap.
- Topaloğlu, A. (1989). *Dil bilgisi terimleri sözlüğü*. İstanbul: Ötüken.
- Tosun, İ. (2010). *Doğu Anadolu halk ağızlarının ortak dil özellikleri*. Yayınlanmamış doktora tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Tosun, N. (2004). *Türk hikâyeciliğinde Mustafa Kutlu*. İstanbul: Dergâh.
- Türk Dil Kurumu (2021). *Yazım kılavuzu*. 27. Baskı. Ankara: TDK.
- Türk Dil Kurumu (2024). *Güncel Türkçe sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/>. Erişim tarihi: 11.11.2024
- Türk, V. (1996). *Türkçede şimdiki zaman kavramı, çekimleri ve ekleri*. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 44(1996), 291-340.
- Türkyılmaz, F. (1999). *Tasarlama kiplerinin işlevleri*. Ankara: TDK.
- Üstüner, A. (2000). *Anadolu ağızlarında sıfat-fiil ekleri* (Vol. 753). Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu.

- Üstünova, K. (2005). *Türkçede zaman kavramı ve işlenişi*. Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(9), 187-201.
- Vardar, B. (Ed.). (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- Von Gabain, A. M. (2000). *Eski Türkçenin grameri*. (Mehmet Akalın, Çev.). Ankara: TDK.
- Vural, H. (2013). *Türkçede yardımcı fiil-ek fiil meselesi ve bir terim önerisi*. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 8/2, 42-49.
- Vural, H. ve Böler T. (2011). *Ses ve şekil bilgisi*. İstanbul: Kesit.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- <https://www.dergah.com.tr/yazarlar/mustafa-kutlu>. Erişim tarihi: 21.10.2024.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLERİ

Adı ve Soyadı : Mesut BÜLBÜL

EĞİTİM BİLGİLERİ

Yüksek Lisans : Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, 2022-2025

Lisans : Cumhuriyet Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1996-

2000

İŞ DENEYİMİ

2000-... : Millî Eğitim Bakanlığı, Türkçe Öğretmeni

T.C.
OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI BENZERLİK RAPORU FORMU
(SAVUNMA SONRASI)

FORM
TEZLİ YL-24

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı ve Soyadı	Mesut BÜLBÜL
Öğrenci Numarası	2222107111
Ana Bilim/ Ana Sanat Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı
Danışman Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Ahmet DEMİRTAŞ
Tez Başlığı (Türkçe)	Mustafa Kutlu'nun Mavi Kuş Adlı Eserinin Dil İncelemesi (Ses ve Biçim Bilgisi)

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Özet ve Abstract c) Giriş, d) Ana bölümler, e) Sonuç ve f) Kaynakça kısımlarından oluşan toplam **184** sayfalık kısmına ilişkin, 17 / 01 /2025 tarihinde Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 4 'tür.

Filtreleme Tip 1 (maksimum %30) ☐

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç,
- 3- Alıntılar dâhil.

Filtreleme Tip 2 (maksimum %10) ☒

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç,
- 3- Alıntılar hariç,
- 4- 5 Kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

..../01/2025

Mesut BÜLBÜL

Danışman Onayı
UYGUNDUR

Prof. Dr. Ahmet DEMİRTAŞ
(İmzası)

Enstitü Onayı
UYGUNDUR

Adı Soyadı
(İmzası)

AÇIKLAMALAR

- Lisansüstü tezler, savunma öncesinde benzerlik raporu ile birlikte Enstitüye teslim edilir.
- Benzerlik raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dahil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).